

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

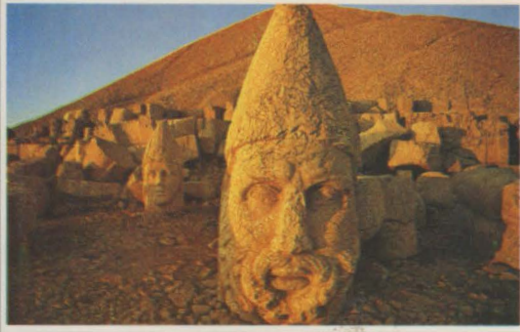
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

derman bayladı

DİNLER KAVŞAĞI ANADOLU

DİNLER KAVŞAĞI ANADOLU

**BU KİTABIN TÜM YAYIM HAKLARI SAY YAYINLARINA AİTTİR.
TAMAMI VEYA BİR BÖLÜMÜ YAYIMCININ İZNİ OLMAKSIZIN
HERHANGİ BİR BİÇİMDE ÇOĞALTILAMAZ VE YAYIMLANAMAZ.**

ISBN 975-468-243-7

DİNLER KAVŞAĞI ANADOLU

DERMAN BAYLADI

Yayımlayan: Say Yayınları

Dizgi: Say Yayınları / Baskı: Engin Matbaası

Cilt: Engin Mücellithanesi / Birinci Basım: 1998

Genel Dağıtım: SAY DAĞITIM LTD. ŞTİ.

Ankara Caddesi No. 54, Sirkeci, İstanbul. ·

Tel: 512 21 58 - 528 17 54 Fax: 512 50 80

DERMAN BAYLADI

DİNLER KAVŞAĞI
ANADOLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
ANADOLU'DA DİNLERİN TARİHÇESİ	13
ANADOLU DİNLERİN HEM KAYNAĞI	
HEM DE KAVŞAĞIDIR	15
Her Toplumun Ana Tanrıçası Kendine	16
Çatalhöyük	17
Niçin Ana Tanrıça?	18
ÇOK TANRILI DİNLER DÖNEMİNDE ANADOLU	22
HİTİTLERDE DİN	24
Baş Tanrıça	24
Göklerin Tanrısı Teşup	26
Hitit İnançlarında Kralın İşlevi	28
Hitit Pantheonuna Anadolu Dışından Gelen Tanrılar	29
Geç Hitit Şehir Devletleri Döneminde Din	31
HİTİT DİNSEL İNANIŞLARININ YUNAN	
İNANÇ VE MİTOLOGYASINA ETKİLERİ	33
Kumarbi Efsanesi	33
Telepinu'nun Dönüşü	35
İllujanka Ejderi	35
İLKÇAĞ ANADOLUSUNDA HİTİTLER SONRASI	
TOPLUMLARININ İNANÇLARI	37
Urartuların Dini	37
Friglerde Din	38
Lidyalılarda Din	42
Likyalıların Dini	43
Ephesos Artemisi	45

Dionysos Dini ve Çılgınlığı	46
Anadolu'da İran Dini	49
Anadolu'da Yunan Dini	53
Hellenistik Dönemde Anadolu'da Din	55
Nemrut Dağının Gizemli Heykelleri	57
Anadolu'da Asklepios Tapımı	58
Anadolu'da Roma Dini	61
İKİNCİ BÖLÜM	
KUTSAL KİTAPLARDA ANADOLU	65
AHD-İ ATİK VE ANADOLU	67
Yeryüzü Cenneti Anadolu'da mıydı?	68
Yeryüzü Cennetinden Çıkan Kutsal Irmaklar:	
Dicle ve Fırat	71
Nuh'un Gemisi ve İki Anadolu Dağı	72
İBRAHİM PEYGAMBER VE ANADOLU İLE İLGİSİ	74
Hazreti İbrahim Harran'da:	74
Hazreti İbrahim ve Het Oğulları	76
Hazreti İbrahim'den Sonra Hititlerle İlişkiler	79
Tevrat'ta Anadolu Etkileri	79
Davut ve Süleyman Peygamberlerin Hititli Karıları	82
İbraniler Tek Bir Tanrı'ya mı İnanıyorlardı Gerçekten?	84
Yahudilerin Yeryüzüne Dağılmaları ve Anadolu	86
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ANADOLU VE HİRİSTİYANLIK	87
HİRİSTİYANLIK'IN GELİŞTİĞİ TOPRAK: ANADOLU	89
"Hiristiyan" Sözcüğünün Anlamı ve Antakya'da	
İlk Kez Söylenilişi	90
ANADOLULU AZİZ PAULUS'UN ANADOLU'DAKİ GEZİLERİ	92
Aziz Paulus'un İlk Yolculuğu: Konya ve Çevresi	93
Aziz Paulus Ephesoslu Artemis'e Karşı	94
Tanrı Anası Meryem	96
MERYEM ANA EFES'TE	99
Kanonik İncillere Göre Meryem	100

Küçük Yakup'un Ön İncil'i (Ya da Meryem'in Yaşamı)	102
Meryem'in Efes'teki Evi	104
Meryem Ana'nın Evi Nasıl Bulundu?	107
İslama Göre Hazreti Meryem	108
ASHAB-I KEHF YA DA YEDİ UYUYANLAR	111
İslama Göre Yedi Uyuyanlar	113
DİNLER TARİHİ AÇISINDAN EPHESES'UN (EFES) ÖNEMİ	115
Vahiy Kitabının Yedi Kilisesi ve Efes	118
ANADOLU'DA HİRİSTİYANLIĞIN GELİŞMESİ	120
Ökümenik (Evrensel) Konsiller ve Anadolu	121
AZİZLER VE KİLİSELER ÜLKESİ KAPADOKYA	123
Günümüzde Kapadokya	123
Tarihin ve İnançların Kapadokyası	123
KAPADOKYALI AZİZLER VE KİLİSE ULULARI	125
Aziz Büyük Basileios	125
Nyssa'lı Aziz Gregorios	126
Nazianzos'lu Aziz Gregorios	126
Aziz Georgios'un Öyküsü ya da Öyle Bir Ermiş	126
ANADOLULU AZİZLERDEN BİR KAÇ İSİM	132
Aziz Nikolaos (Noel Baba)	132
Azize Helena	133
Azize Barbara	134
Azize Thekla	135
Aziz Polykarpos	135
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
DİNLERİN HARMAN OLDUĞU TOPRAK: URFA	139
ÜÇ BÜYÜK DİNİN BULUŞTUĞU TOPRAK	141
Urfa ve Yöresi	141
Adem ile Havva Harran'da	142
Hazreti İbrahim ve Nemrut Öyküsü	144
Halil İbrahim Makamı	147
Eyüp Peygamberin Öyküsü	148
Hazreti İsa'nın Kutsal Mendili	149

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DA DİNLER TARİHİNİN SON AŞAMASI:

İSLAMLIK	151
ANADOLU'DA İSLAMLAŞMA SÜRECİ VE TARİHÇESİ	153
EMEVLER DÖNEMİNDE ANADOLU'DA İLK İSLAM FETİHLERİ	155
Hazreti Eyyub ve İstanbul Kuşatmaları	155
Arap Akınlarının Yarattığı Türk Kahramanı: Battal Gazi	158
ABBASİLER DÖNEMİNDE ANADOLU FETİHLERİ	161
ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASI SÜRECİNDE TÜRKLER	163
Müslümanlık Öncesi Türkler ve Anadolu	163
Anadolu'da İlk Müslüman Türkler	164
Selçuklu Türkleri Anadolu'da	165
ANADOLU'NUN MANEVİ FATİHLERİ	169
Hoca Ahmet Yesevi	169
Anadolu Ahilik Örgütünün Kurucusu: Ahi Evren	173
Erenler Hünkârı Hacı Bektaş Veli	176
Horasan Erenleri ve Hacı Bektaş Veli'nin Efsanevi Kişiliği	179
Bitirirken	182
Ve Geldik Sözün Özüne	184
Yararlanılan Kaynaklar	187

Derman Bayladı

1940'da İstanbul'da doğdu. İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi'ni bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji ve Klâsik Filoloji bölümlerinde okudu. TRT İstanbul Radyosu'nda onbeş yıl prodüktör olarak görev yaptı ve yüzlerce radyo programına imzasını attı. 1983 yılında gerçekleştirmiş olduğu "Bu Şehr-i İstanbul" adlı dizi programla Radyo-TV yayınları dalında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nce "Yılın Gazetecisi" seçildi. 1985 yılında TRT'deki görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldı. Halen yaptığı araştırma ve çevirilerin yanı sıra "Profesyonel Turist Rehberi" olarak çalışmaktadır.

Henüz Pertevniyal lisesi'nde öğrenciyken tarih öğretmeni merhum Reşad Ekrem Koçu'nun anlatmış olduğu "Troia'lı Hektor'un öyküsü" ve birlikte gezdikleri İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde gördüğü eserler onda mitolojiye karşı merak uyandırdı. Bu merak onu mitolojinin köklerini aramaya, Eski Yunan ve Latin dillerini öğrenmeye yönlendirdi. Anadolu kültürü ve uygarlığı üzerinde yaptığı çalışma ve araştırmalardan edindiği birikimi bir yurt tanıtım hizmeti olarak yabancı konuklara da sunmak amacıyla "Turist Rehberliği" mesleğini seçmiş bulunuyor.

Yazarın Say Yayınları tarafından yayımlanan kitapları:

- UYGARLIKLAR KAVŞAĞI ANADOLU
- EFSANELER DÜNYASINDA ANADOLU
- TANRILARIN ÖYKÜSÜ (Mitoloji)
- İstanbul'un Yüreğinde TARİHE YOLCULUK

ÖNSÖZ

Dinler Kavşağı Anadolu, daha önce yayımlamış bulunduğumuz *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu* ve *Efsaneler Dünyasında Anadolu* adlı kitapla birlikte bir dizi oluşturuyor. *Dinler Kavşağı Anadolu* bu dizinin üçüncü kitabı olarak Anadolu üçlemesini tamamlıyor. Şimdilik bir üçleme. Yeni çalışmalarla dizideki kitapların sayısı da artabilecektir belki, kimbilir.

Uygarlıkların ve bu uygarlıklarca yaratılan kültürün bir başka boyutunu da, en basitinden en gelişmişine değin inançlar oluşturur kuşkusuz. İnançların kurallarla yoğrulup sistemleştirilmesi ile de dinler çıkıyor ortaya. Ayinler, dualar, tapınma yöntemleri, tapınaklar, kurbanlar, kutsal kitaplar ya da metinler, –varsa– rahipler, peygamberin de içinde bulunduğu bir bütünlük içinde oluşturulup belirleniyor bu kurallar.

Din, insan için olduğuna göre, insanın bulunmadığı yerde dinden de sözedilemez kuşkusuz. Hele ki konumuz Anadolu olunca, baş koşul insan malzemesinin dolu dolu var olduğunu görmekteyiz orada. Buradaki doluluğu insan kalabalığı anlamına gelebilecek "nicelik" kavramı olarak düşünmemeli. Bu toprakları yurt edinen insanların "niteliği"dir sözkonusu olan. Bu topraklarda bu denli çeşitli uygarlıkların kurulmuş olması ve de bu uygarlıkların hem doğuyu hem batıyı etkileyerek özellikle de batı uygarlıklarının temellerinden birini oluşturması bu "niteliğin" en önde gelen kanıtı olmuyor mu?

Anadolu'nun "Uygarlıklar Kavşağı" niteliği onun bir "Dinler Kavşağı" olması sonucunu da doğuruyor kaçınılmaz olarak. Çoğu zaman, kavşak olmakla yetinmiyor, kaynaklık ettiği de oluyor kimi dinler için. Bu konular ilgili bölümlerde görülecektir.

Bütün bu bilgilerin ışığında şöyle bir sonuca ulaşılabilir: Anadolu insanı, bu topraklarda onbin yıl öncesinden başlayan Ana Tanrıça tapımının ve onu izleyen öteki inançların olağanüstü zenginliğinden süzülen birikimlerin bileşim noktasında bulunuyor. Dinler açısından zengin bir deneyimi var doğal olarak. Ve bu deneyim de Anadolu-Türk halkını çok geniş bir kesimiyle bağnazlığın, yobazlığın ötesinde tutmuş. Kulak asmamak gerekir kışkırtıcılara, kendileri hoşgörü ortamından alabildiğine yararlandıkları halde bu özgürlüğü kötüye kullanıp halkı hoşgörüsüzlüğün gayya kuyusunda boğmak isteyenlere!

Kitapta, Anadolu'nun Tevrat'a ve özellikle de İncil'e kaynaklık etmiş bulunduğunu göreceğiz. Peygamberlerin atası Hazreti İbrahim'in Harranlı kökeni dolayısıyla Anadolu coğrafı olarak müslümanlığa da kaynaklık etmiş demek ki. Müslümanlıkla Hristiyanlığı yakınlaştırma çabaları çerçevesinde Harran'da bir ilahiyat okulu açılması düşünüldüğü söyleniyor. Papa da sıcak bakıyormuş bu düşünceye. Böyle bir okul için Harran'dan daha uygun bir yer bulunamazdı herhalde. Hele ki, böyle bir okul üç büyük din mensuplarının birbirlerine daha bir hoşgörüyle bakmalarına katkı sağlayacaksa!

İsa Peygamber'in ikibininci doğum yıldönümü kutlamalarının da Türkiye'de yapılması konusunda çalışmalar var. Ülke tanıtımı açısından bu da uygun bir düşünce.

Anadolu kültürü ve uygarlıklarıyla ilgilenenlerin bu kitabı da ilgiyle karşılayacaklarını umuyoruz.

I.
BÖLÜM
ANADOLU'DA DİNLERİN
TARİHÇESİ

ANADOLU DİNLERİN HEM KAYNAĞI HEM DE KAVŞAĞIDIR

Yazının başlığını, din olgusu sanki Anadolu'dan başka hiçbir yerde olmamış gibi algılamamalı elbette. İnsanın varolduğu her yerde, en ilkel ve basit biçimiyle de olsa, din de varolagelmıştır doğallıkla. İnanç insanın yapısındadır ve de insan bu inancını şu ya da bu biçimde dışa vurmaktadır.

Anadolu, dinlerin hangi bakımlardan kaynağı oluyor?

Doyurucu bir yanıt bulabilmek için konuyu "Göksel (Semavî) Dinler" diye bilinen üç büyük din, yani Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık açısından ele almak doğru olur kanımızca.

Aslında bu üç dinin doğrudan kaynakları Ortadoğu'dur. Doğum yerleri de öyle. Kaynaklar, Ortadoğu denildiğinde özellikle de Mezopotamya ve Filistin.

Ama kaynakları bu kadarla sınırlamayarak biraz geniş tutmalı coğrafyayı. İşte o zaman Anadolu da girer işin içine ve bu üç büyük dini besleyen kaynaklar arasında yerini alır. Yalnızca o kadarla da kalmaz, bir de üstelik kavşaklık da eder bu dinlere.

Yalnızca Göksel Dinlere mi?

Değil elbette ki. Anadolu nice çok tanrılı inanışların da hem kaynağı hem de kavşağı olmuştur tarihin sonsuzluğuna uzanan yaşamı boyunca.

İnsan-inanç ilişkileri bir din sistemi içinde ele alındığın-

da ve bu ilişkilerin tarihine doğru inildiğinde, Göksel Dinlerin en eskisi Musevilik bile "daha dün" denecek kadar yakın kalıyor bu tarihin derinliğiyle karşılaştırılınca. Musevilik'in kurucusu Musa peygamberin yaşamı Tevrat'ın verilerine göre taş çatlasa üç bin beş yüz yıldan daha öncesine uzanmıyor. İsa peygamber dersiniz, doğumunun üzerinden daha tam ikibin yıl bile geçmiş değil. Bu yüce peygamberler arasında tarihsel tek kişi olan Hazret-i Muhammet'in doğumu ise bin dört yüz yıldan biraz fazla.

Oysa günümüzden yaklaşık on bir yıl öncesine uzanan bir dönemde "Anaerkil" karakterli bir din egemen olmuştu Anadolu'da. Bu dönem "Neolithik" denilen Yeni Taş Çağı'nı simgeliyor. Yaygın adıyla "Cıvalı Taş Devri." Dönemin en önde gelen merkezleriyse günümüz Konya ilindeki Çatalhöyük ile Burdur ilindeki Hacılar. Özellikle de Çatalhöyük bu dönemde yeryüzünün en parlak kültür merkezidir ve Anadolu dünyada önder durumundadır.*

Bu parlak uygarlığın bir de dini olacaktı kuşkusuz. Bu din bir "Tanrıça" ile simgeleniyordu. "Tanrı Ana" ya da bilinen adıyla "Ana Tanrıça" deniyordu ona.

Her Toplumun Ana Tanrıça'sı Kendine

Anadolu'nun Ana Tanrıça'sı çağlar boyunca değişik dönem ve toplumlarda değişik adlar taşıyacaktı gerçi ama asıl niteliği ve görevi hep aynı kalacaktır: "Doğurganlık," bir başka deyişle de "üretme".

Anadolu'lu "Ana Tanrıça" en ünlü olanıdır gerçi ama dişi tanrıçaların en eskisi değildir. Fansa'da bulunan "Laussel Venüs'ü," Avusturya'daki "Willendorf" ve Bohemya'daki

(*) *Anadolu Uygarlıkları*. Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal Net Turistik Yay. 1989 S. 13-25

"Visternitz" Venüs'leri ta Paleolitik, yaygın adlandırılışıyla "Yontma Taş Devri'ne" değin uzanırlar. Bu Tanrıça heykel ve kabartmalarının "Venüs" diye adlandırılmalarına aldanmamalı. Bu adlar yakıştırmadan başka bir şey değil. Ama heykelcik ve kabartmalar da olağandışı göğüs ve karınlarıyla birer Ana Tanrıça simgesinden başka bir şey değiller. Demek ki bunlar da "Yontma Taş Devri" Avrupa toplumlarının Ana tanrıçaları. Ama hiçbir Anadolu Tanrıça kadar binyıllar ötesine taşıyabilmiş değil etkisini.

Özellikle Çatalhöyük ve Hacılar'da yetkin örneklerle simgelenen Ana Tanrıça, Anadolu'nun daha geç dönemlerinde de önemini ve etkisini hep korudu. Doğal olarak biçim değişikliğine de uğradı bu arada. Şiş karınlı, koca göğüslü, kimi zaman da yırtıcı hayvanların koruduğu bir taht üzerinde oturur gösterilen Ana Tanrıça daha bir inceldi, zariflik kazandı. Hitit döneminde ise artık yırtıcı hayvanlarla, örneğin panterlerle korunan bir taht üzerine oturmuyor ama Yazılıkaya kabartmalarında görüldüğü gibi doğrudan panterin üzerinde duruyordu.

Çatalhöyük'ün Ana Tanrıçası'ndan söz ederken Cilalı Taş Devri'nin Anadolu'daki bu önemli kültür merkezini de biraz tanımak gerekir.

Çatalhöyük

Konya'nın yaklaşık 50 kilometre kadar güneydoğusundaki Çumra ilçesi sınırları içinde bulunuyor Çatalhöyük. Buradaki kazılar 1961 yılında James Malleart tarafından başlatıldı ve aralıklı olarak sürdürüldü. Yakınlarda yeniden başlatılan çalışmalar daha uzun yıllar süreceğe benziyor.

Çatalhöyük evleri birbirine bitişik düzende yapılmışlardı. Dışa dönük yüzlerinde pencere yoktu. Kapı zaten hiç yoktu. Evlerin içine damlardan açılan bir kapaktan taşınırdı.

merdivenler aracılığıyla girilmekteydi. Evlerin duvarlarında, çatıya yakın bölümlerde penceremsi delikler içeriye ışığın ve havanın girmesini sağlıyorlardı. Yerleşme merkezi Çarşamba Çayına dökülen derelerden birinin kıyısında kurulduğu için oluşan alüvyonlar duvarların ana malzemesi olan kerpiç yapımına kolayca olanak sağlamaktaydı. Yapıları ağaç dikmeler tutuyor, bunların üzerine de yatay hatılar konuyordu.

Evlerin içlerini o döneme göre çok yüksek bir uygarlığın ürünleri oldukları belli olan duvar resimleri süslemekteydi. Bunların arasında özellikle, bir yanardağın patlamasını betimleyen manzara resmi ilginçtir. Bu resimler arasında av ve dans sahneleri de yeralıyor. Bu dans sahneleri tapınmayı sergiliyordu belki de.

Planlarına bakılacak olursa, dört ya da beş ev bir blok oluşturmaktaydı. Odalardan biri tapınak olarak kullanılıyordu. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmekte olan böyle bir tapınak odasının duvarlarında ve sedir kenarlarında boğa başları ve boynuzları görülmektedir. Neolitik (Cilalı Taş) dönemi Çatalhöyük insanı tarımla uğraşmaktaydı artık. Tarımın ise başlıca iki önemli ögesi vardı: Toprak ve onu sürmeye yarayan boğa.

Tarımın başlamasıyla birlikte Ana Tanrıça dini de doğar böylece ve giderek sonraki çağlarda daha bir yaygınlık kazanır.

Niçin Ana Tanrıça?

Soru oldukça haklı bir nedene dayanıyor gibi görünebilir. Çok tanrılı dönemi dinlerinde her ne kadar tanrıçaların önemli rolleri, etkinlikleri varsa da, sonuçta onları çekip çeviren, düzene sokan yine bir "Erkek Tanrı" olmuyor mu tanrılar Başbuğu Zeus örneği? Daha da ilginç, üç büyük gök-

sel dinden biri olan Hıristiyanlıkta Tanrı'ya somut olarak ve açık açık "Baba" sıfatı yüklenmiyor mu?

Öyleyse Ana Tanrıça'nın önemi nereden geliyor?

Yanıt şu: İlkel insan toplulukları "anaerkil" bir düzen içinde yaşamlarını sürdürmekteydiler. Bu da o dönem insanının deneyimleri, doğayı gözlemleyip yorumlaması açısından son derece tutarlı bir davranış biçimi oluşturmuyordu. Canlılar bir yandan ölüyor, bir yandan yenileri doğuyor, yaşam sürüp gidiyordu böylece. Yeni yaratıkları dünyaya getiren ise hep bir dişi varlık. Yani "Kadın."

Peki, ilkel insana göre erkeğin ne gibi bir rolü olabilirdi sonu gelmeyen bu yaratılış macerasında?

İlkel insan bu soruya "erkeğin doğumda hiç bir rolü yok" diye yanıt vermekle hiç de haksız sayılmazdı. Gördüğünü, gözlemlediğini değerlendiriyordu o. Öyle ya, gözünün önünde belirli bir süre içinde gitgide büyüyen bir karın, günün birinde de bu karından çıkan yepyeni bir canlı varken ve bu oluşumun kahramanı hep kadın olurken, hiç bir değişim göstermeyen erkeğe ne diye bir etkinlik yakıştıracaktı ki ilkel insan?

O, toprağın da aynı bir dişi yaratık gibi benzeri bir hareketlilik içinde olduğunu gözlemlemekteydi öte yandan. Ağacı, meyvası, sebzesi, çiçeğiyle Toprak da yeni yaşamlar fışkırtmaktaydı bağrından durmaksızın bir "Ana" örneği. Toprak da bir kadın, bir ana olmalıydı öyleyse. "Toprak Ana"ydı o. Varolan ne varsa her şeyin anası. Dahası tanrıların da anası.

İlkel insanın toprağı bu denli yüceltmesi, onun verdiği nimetlerle varlığını sürdürmesinden değil yalnızca. İlkel insan binlerce ve binlerce yıl sürdüğü mağara yaşamında yine Toprak Ana'nın bağrında olarak güvencede duymuş kendisini.

İnsanoğlu bir de beden tasarlamış bu Yüce Yaratıcı'ya.

O, bir Ana olduğu için bedeni de kadın bedeni olacaktı doğallıkla. Ama kozmik boyutlarda bir beden ve de noksansız. Her organın karşılığının bulunduğu simgesel bir beden.

"Yeryüzü" ya da kısaca "Yer" bu bedeni kaplayan etini simgeliyor Toprak Ana'nın. "Yer," "Toprak"ın da kendisidir aynı zamanda. Eski Yunanca'da "Gaia" ya da "Ge" sözcüğü, "Yer," "Toprak" anlamlarını içeriyor.

Sözcük anlamları böyledir gerçi ama, Gaia ya da Ge yaratıcı Tanrıça'nın ta kendisidir de. O "Toprak Ana"dır bir başka deyişle. Gök (Uranos) Deniz (Pontos), tanrıların ataları Titanlar ve evreni aralarında paylaşan tanrılar soyunun "Ana"sı olmuştur o. "Ana Tanrıça" sözün kısası.

Bu topraktan yapılma bedenin kemikleri de vardır elbette. Bunlar da toprağın bağındaki taşlardır. Mitologya'da anlatıldığına göre, tufandan sonra Deukalion ve karısı Pyrrha yeni bir insan soyunun nasıl ortaya çıkacağını sordukları zaman Tanrıça Themis "Büyük annenizin kemiklerini arkaya atın" diye yanıtlamıştı onları. Deukalion da bu kemikleri "toprağın bağındaki taşlar" olarak yorumlamıştı.

Toprak Ana'nın saçları da vardır. Yeryüzündeki ağaçlar ve bitkilerdir bu saçlar.

Canlı bir beden söz konusu olduğuna göre damarları ve bu damarlarda akan kanı da olacaktır Toprak Ana'nın kuşkusuz. En büyük ırmaklardan en küçük dereciklere kadar akarsu yatakları, anası ve kılcalıyla damar sistemini oluşturur Tanrıçamız'ın. Damarlarda yürüyen kan ise akarsuların kendileridir.

İlkel insan belirli bir uygarlık düzeyine erişinceye değin onbinlerce yılını mağaralarda geçirmiştir hem korunmak hem de barınmak için. Yerin derinliğine açılan bu mağaralar, bir annenin döl yatağında yavrusunu barındırması gibi nice bin yıllar güvenlik içinde tutmuştur insan soyunu. Mağaralar da Toprak Ana'nın döl yataklarıdır öyleyse.

Kutsal Kitaplar da insanoğlunun topraktan yaratıldığını belirterek onun kaynağını toprağa bağlıyorlar. Eski Ahid'in Tekvin Kitabına göre "Rab Allah yerin toprağından adamı yaptı ve onun burnuna hayat nefesini üfledi; ve adam yaşayan can oldu."*

Kuran'ın "Hac", "Rûm," "Mümin," "Alî İmran," "Kehf," "Fâtır" surelerinde de insanoğlunun topraktan yaratıldığı açıkça belirtilir.

"Cilalı Taş Devri Anadolu"su ise, toprağı doğurganlık gücüyle özdeşleştirerek onu kadında simgeleştirmiş ve bütün varlıkların yaratıcı gücü olarak görmüş. Bir başka anlamıyla, Kutsal Kitapların "İnsanın topraktan yaratıldığı" yarısına, dolaylı bir biçimde de olsa, daha onbin yıl önce katılmış Anadolu insanı.

Ana Tanrıça kavramı toprakla özdeşleşerek Toprak Ana oldu zamanla. Sonra da bir inanç sistemi içinde örgütlenip gelişerek, Neolitik çağdan binlerce yıl sonrasında da – dolaylı ya da doğrudan– bütün Anadolu toplumları üzerinde etkisini hissettirdi. Anadolu'da değişik çağ ve toplumlara göre Vuruşemu, Hepat, Arinna, Nana, Ma, Kybele, Leto, Latona, Kupaba oldu. Anadolu toprağıyla da sınırlı kalmadı. Rhea (Rheia) adıyla Yunanistan'a geçti. Suriye ve Filistin'e gitti. Oralarda da Mariamne, Marianna adlarını taşıdı. Ama nereye, ne zaman giderse gitsin, hangi adı taşırsa taşırsın özde hep aynı kaldı. Toprağın, doğanın, yaradılışın, bereketin simgesi "Toprak Ana" oldu hep. Yeryüzünün çok değişik bölgelerinde evrensel bir nitelik kazandı değişik kimlikleri ama hep aynı kalan özüyle.

Dinler kavşağı Anadolu'da tarih boyunca ortaya çıkan çeşitli inanç sistemlerini inceleyebiliriz artık.

(*) *Kitab-ı Mukaddes*: Tekvin Bab I

ÇOK TANRILI DİNLER DÖNEMİNDE ANADOLU

Anadolu, tarihi boyunca çok çeşitli toplumlara yurt olduğuna göre bu topraklarda çok değişik inançların yerleşmesi de doğaldır. Değişik dil ve kültürlerle sahip olan bu toplumların inançları da değişiklik göstermekteydi doğallıkla. Ne var ki, zamanla bu değişik inançlar birbirlerini öylesine etkiledi ki, bir ulus ya da toplumun tanrıları ve tanrıçaları az çok değişik adlarla bir başka ulusun da tanrıları olup çıktılar.

Cılalı Taş Çağı adıyla bildiğimiz "Neolitik" ya da "Yeni Taş Çağında," Anadolu'da, dünyanın o dönemdeki en parlak uygarlığının kurulduğuna değinmiştik. Bu uygarlığın merkezi Çatalhöyük'tür. Hacılar ve Çayönü de bu dönemin önde gelen merkezlerindendir. Tarih İ.Ö. 8000'lere doğru uzanır. Ana Tanrıça dini bütün görkemiyle sürmektedir bu dönemde. Kendilerinden sonraki bütün uygarlıkları etkilemiş bulunan Sumer ve Mısır uygarlıklarının doğmasına üç bin yıldan fazla bir zaman vardır daha, unutmayalım.

Sumerler henüz gelmemişlerdir gerçi ama Mezopotamya adıyla bilinen bölgenin boş olduğunu da sanmamalı. Dahası bu bölgede yaşayan insanlarla Anadoluluların ilişki içinde oldukları da biliniyor. Bu ilişkiler etkilenmeleri de getiriyor beraberinde. Ve Anadolu'nun Ana Tanrıçası Sumer öncesi Mezopotamya'sında tanınmış oluyor böylece. Ana Tanrıça,

sonraki dönem Mezopotamya tanrıçalarına da zemin hazırlamış oluyor. Batıdan önce doğuda gösteriyor etkisini.

Derken, bu etkilerin yön değiştirdiğini görüyoruz. Sümerlerin önderlik ettiği parlak Mezopotamya uygarlığı bir inançlar sistemi olarak da Anadolu'da etkisini duyurmakta gecikmiyor. İ.Ö. üçüncü binlerde artık yazıyı kullandıkları için bu kültür taşıma işi daha bir kolaylıkla yapılıyor. Anadolu ise o dönemde yazıyı henüz tanımıyordu.

İ.Ö. yaklaşık 2000 yılında Anadolu bir göç dalgasıyla sarsılır. Ortalık yatışıp durulunca da Anadolu'da her şeyi ile örgütlü bir devletin kurulduğunu görürüz. "İmparatorluk" demek daha doğru olur bu devlete. Bu imparatorluğun kurucularına –onlar her ne kadar kendilerini "Nesili" diye adlandırmış olsalar da– "Hititler" diyoruz.

Anadolu'da değişik inanç ve dillerde daha bir çok topluluklar vardı o dönemde. Ama Hititler bu insanlara kendilerini "Efendiler" olarak kabul ettirmesini bildiler. Ve de tuhaftır, egemen olanlar genelde, yönetimleri altında tuttukları uluslara kendi kültür ve inançlarını kabul ettirirlerken bu kez tersi oldu. Hititler hiç bir alınganlık ve aşağılık duygusuna kapılmadan egemenlikleri altındaki ulusların inanç ve geleneklerini benimseyiverdiler. Böylece de ilginç mi ilginç bir kültür bileşimi oluşturdular inaçlarıyla birlikte.

HİTİTLERDE DİN

Hititlerin hoşgörüsü öylesine ileri düzeydeydi ki, egemenlik sürdükleri topraklara kendi adlarını değil de, orada daha önce yaşamış ve parlak bir uygarlık kurmuş olan bir ulusun adını verdiler, "Hatti Ülkesi" diye. Bizim bugün "Hititler" diye adlandırdığımız topluluk aslında kendilerine "Nesililer" dedikleri halde, "Hitit" adı üzerlerinde yerleşti kaldı. Dilleri de göz göre göre "Hititçe" olup çıktı.

Bilim dünyasının Hititler diye kabul ettiği –ve de ettirdiği– bu ulus Hattilerin dinlerini kolaylıkla benimsemişti. Bu benimseme sonucunda pek çok Tanrı dan oluşan bir inanç sistemi doğdu. Bu yüzdendir ki, Hitit tabletlerinde sıklıkla "Hatti Ülkesinin Bin Tanrısı"ndan sözedilir. Bu tanrılardan pek çoğunun Hitit kökenli olmadıkları açıktır. Zaten Hititler de köken olarak kendilerine maletmiyorlardı bu tanrıları. Ama onları oldukları gibi kendi "Pantheon"larına (tanrılar Topluluğu) kabul etmişlerdi. Hatti, Luvi, Hurri, Pala gibi Anadolu kökenli Tanrı ve tanrıçaların yanısıra Mezopotamya'dan gelen Tanrı ve tanrıçaları da görmekteyiz bu "tanrılar Topluluğunda."

Baş Tanrıça

Yontma Taş Çağı'nın ne denli önemli olduğunu ve bir o kadar da saygı gördüğünü daha önce uzun uzun anlatmıştık.

Bu önem ve saygı, çok daha sonraki dönemlerde bile sürüp gitti. Ortalık Tanrı ve Tanrıça'dan geçilmez olmuştu ama Yontma Taş Çağı'nın Ana Tanrıçası, her ne kadar değişik adlar taşısa, dahası ona değişik görevler yüklenmiş de olsa, temel niteliğinden, önem ve saygınlığından ödün vermedi. Onca Tanrı ve Tanrıça kalabalığı arasında kişilik ve etkinliğini korudu.

Geleneksel Ana Tanrıça'nın Hititler döneminde "Arinna'nın Güneş Tanrıçası" adıyla anıldığını görmekteyiz. "Her ülkenin anası babasıymış Arinna'nın Güneş Tanrıçası. Kusurları bağışlayan mahkemenin başıymış. tanrıların kurbanlarını o paylaştırır, şikayetleri o dinler, ülkelerin sınırlarını o belirlermiş."*

Bir Hitit kasidesinden derlenen bu sözler, Ana Tanrıça'nın Hititler çağındaki ataerkil düzende bile saygınlık ve önemini ne denli titizlikle koruduğunu göstermekte.

Bu Ana Tanrıça'ya Hattiler'de "Vuruşemu" deniyordu. Geç Hitit dönemindeki adı "Kupaba" idi. Yunan ve daha sonra Roma döneminde "Κυβέλη" (okunuşu "Kübele") adıyla Frigyalılar'ın ulusal Tanrı'sı oldu.

Tanrıça'mızın Hurriler'deki adı ise "Hepat" idi. Hepat ile Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın İ.Ö. 13. yüzyılda, belki de daha önce, eşdeğerlik kazandıklarını görmekteyiz. Bu eşdeğerlik bir belgeyi de açıkça ortaya çıkıyor:

"Bütün ülkelerin kraliçesi efendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası! Hatti ülkesinde sen Arinna'nın Güneş Tanrıçası adını alırsın, sedir ağacı ülkelerinde ise adın Hepat'tır."

Bu çok önemli Tanrıça'nın Büyük Krallık döneminde imparatorluk sarayının resmi koruyucusu olduğunu da görmekteyiz. İkinci Murşili bu yüce Tanrıça'ya nasıl yakarıшта bulunduğunu şöyle anlatıyor:

(*) Füzüzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi* S. 215

"Ben şahsım için, eşim, oğlum, evim ve ülkem için Hepat'a yalvardım, çağrıda bulundum.*

Hepat bu yakarıŖta da görüldüğü gibi İkinci Murşili (İ.Ö. 1345-1315) zamanında aile ocağı tanrıçalığını aşarak bütün ülkenin koruyucu Tanrıçası olmuş.

Baş Tanrıça Hepat'ın ünü ve etkisi giderek o denli yaygınlaşır ki, Kutsal Kitap'a (Eski Ahid) "Havva" adıyla girerek ilk insan Adem'in karısı olur.** Yunan mitologyasındaki Gençlik Tanrıçası ve tanrılar başbuğu Zeus'un şarap sunucusu Hebe'nin de aslında Hepat'tan geldiğı söyleniyor.

Neolitik Çağ Ana Tanrıçası'nın bir uzantısı olan Hepat'ın önem ve saygınlığı bu denli yüksektir Hititlerde gerçi ama toplum da ataerkil düzene geçmiştir artık. O nedenle bütün tanrıçalara baş olacak bir erkek Tanrı'nın varlığı kaçınılmazdır.

Göklerin Tanrısı Teşup

Fırtınanın da Tanrısı'dır Teşup ve de Hitit Pantheon'unun Baş Tanrısı'dır. "Teşup" bu Tanrı'nın Hurri dilindeki adıdır. Hattiler "Taru" diye adlandırıyorlardı bu Tanrı'yı. Yine aynı dönemlerde yaşamış bir başka Anadolu toplumu "Luviler"deki adı ise "Data" idi aynı Tanrı'nın. Ne var ki, Hitit Pantheonu Baş Tanrısı'nın Hitit dilindeki adını bilemiyoruz.

Teşup'un simgesi boğa idi. Bu da doğal sayılmalı. Toprağı kutsallaştıran, onu her şeyin anası, yaratıcısı olarak düşünen ilkel insan, "Ana Tanrıça" kavramıyla simgeleştirip somutlaştırmıştı bütün yaratılanlara yaşam veren temel varlığı.

Ama "Toprak Ana"nın bu işlevini görmesi için bir de yardımcıya gereksinmesi vardı. Bu yardımcı, Toprak

(*) Emmanuel Laroche. *La Prière Hittite*

(**) Halikamaş Balıkçısı *Merhaba Anadolu* S. 197 Bilgi Yayınevi 1980

Ana'nın bağırının yarılmasını sağlayacak, bu yarıklara da toprağı dölleyecek tohumlar atılacaktı. Bu dölleme görevi boğaya verildi. Boğa da kutsal bir hayvan, giderek de Baş Tanrı'nın simgesi oldu. Unutmayalım ki, Yunan mitolojyasında tanrılar başbuğı Zeus'un da kutsal hayvanıydı boğa. Zeus'un, yeryüzüne indiğinde boğa biçimine girdiğı de olur. Böyle yaparak Fenike Kralı Agenor'un kızı Europa'yı kaçırmıştı örneğın.

Neyse, konuyu fazla dağıtmayalım da, Hitit tanrılar birliğının (Pantheon) Başbuğı sayılan Teşup'a dönelim yine.

Teşup, tanrılar Anası Hepat'ın kocasıydı. Hitit başkenti Hattuşas'ın hemen yanıbaşındaki Yazılıkaya açık hava tapınağında bu tanrısal aileyi temsil eden karbartmalar belirgin bir biçimde görölmektedir. Bu resimde Baş Tanrı Teşup'u başka iki Tanrı'nın omuzlarına basmış olarak görmekteyiz. Bu tanrılar Nanni ve Hazzi adlarında iki dağı temsil ediyorlar. Baş Tanrı'nın tam karşısında karısı Hepat'ı görüyoruz. Tanrıça'mız bir panter üzerinde durmaktadır. Unutmayalım, neolitik dönem Ana Tanrıçası iki yanını panterlerin (ya da leoparların) oluşturduğu bir taht üzerinde oturmaktaydı. Bu da nedensiz değıl. Ama Tanrıça bütün doğaya olduğu gibi, onun bir parçası olan vahşi hayvalara da can vermektedir. Bunun içindir ki, geç dönemlerde "yabani hayvalar ecesi" anlamında "Potnia Theron" da deniyordu ona.

Tanrı ile Tanrıça'nın –birincisinin sağında, ötekinin de solunda olmak üzere Teşup'un simgesi kutsal boğalar duruyor. Hepat'ın arkasında ise tanrısal ailenin üçüncü bireyi oğul Şarruma'yı görüyoruz. Annesi Hepat gibi o bir panter üzerinde durmakta. Şarruma'nın da, tıpkı anne ve babası gibi bir Tanrı'yı simgelemesi son derece doğal. Bu Tanrı ailesi de zaten "ana-baba-oğul" nitelikleriyle bir "kutsal üçleme" oluşturuyorlar adeta.

Hitit dinsel inançlarında kralın da çok önemli bir işlevi bulunmaktaydı.

Hitit İnançlarında Kralın İşlevi

Hitit krallarının, hükümdarlık görevlerinin yanısıra üç önemli görevinin daha olduğu anlaşıyor: Başrahip, Başkomutan ve Başyargıçlık görevleri. Konumuz dolayısıyla bizi asıl Başrahiplik görevi ilgilendirmekte.

Kral, Başrahiplik görevi gereği belirli dinsel bayramlarda tanrılar için yapılan ayin ve duaları yönetir, onlara içki ve kurbanları doğrudan kendisi sunardı. tanrılara bu denli yakın olan kralın, dinsel anlamda son derece temiz olması gerekmektedir. Bu temizliği sağlamakla yükümlü saray görevlileri vardı. Yiyecekler gibi, Tanrı'nın eşyaları da temiz olmalı, bunlara domuzlar ve köpekler yaklaşmamalıydı. Özellikle de yıkanılacak suyun temiz olmasına çok dikkat ediliyordu.

Burada ilginç bir nokta, cinsel ilişkiden sonra yıkanarak arınmanın önemidir. Bir çeşit boy abdesti diyebileceğimiz bu işlem Eski Ahid'e Hititlerden geçmişe benziyor, bu olgu da Anadolu'nun hem çok hem de tek tanrılı dinler açısından gerçek bir kavşak olduğunu gözler önüne seriyor.

Hitit dinsel kurallarına göre cinsel ilişki kirleticidir. Böyle bir eylemde bulunan kişi güneş doğar doğmaz yıkanmalı ve sabahleyin tanrıların yemek yiyeceği zaman hazır bulunmalıdır. Bilerek yıkanmayı geri bırakmak ve kirli durumda Tanrı'nın ekmeklerine ve içki kaplarına yaklaşmak ölümü gerektiren bir suçtur.

Eski Ahit'in Levililer kitabında yukarıdakine çok benzeyen bir yargı şöyle:

"... Ve bir adam kadınla yatar ve ona yaklaşırsa, ikisi de su ile yıkanacaklar, ve akşama kadar murdar olacaklardır."*

Dinsel açıdan önemli bir işleve sahip olan kralın Mısır

(*) Kitabı Mukaddes Levililer 15/18

fıravunları ya da Roma imparatorları gibi kutsal nitelikleri olduklarını söylemek oldukça zor. Gerçi kralların öldükten sonra tanrılık derecesine eriştikleri söyleniyordu ama bunun inançtan çok saygıdan, bir de kralı onurlandırma çabasından ileri geldiği düşünülebilir. Bir saygı belirtisi olsa gerek, ölen kral için "öldü" sözcüğü yerine "Tanrı oldu" deyişi kullanılıyordu. Ama "onursal bir Tanrı" yalnızca. Gerçek tanrılara hiç bir zaman eşit tutulmayan, üstelik pantheona da sokulmayan bir Tanrı.

Hitit kralları, her ne kadar sağlıklarında Tanrı değillerse de Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileriydiler en azından. Bunun böyle olduğu bir duada açıkça belirtilmekte:

"Tabarna-kral tanrıların gözünde değerli olsun: Ülke Fırtına Tanrısı'nındır. Gök, yer ve insanlar onundur lar hep. Tabarna-kralı kendisine vekil kılan, Hattuşa ülkesini ona emânet veren de odur. Tabarna-kral bütün ülkeyi kendi eliyle yönetsin. Her kim ki ona ya da onun ülkesine zarar verecek olursa Fırtına Tanrısı onu yoketsin!"*

Duada geçen "Tabarna" sözcüğü üzerinde de biraz durmak gerekiyor. Kimi zaman da "Labarna" diye geçen "Tabarna," Hattuşa'da kurulan Eski Krallığın kurucusunun adı. Bu ad sonradan tıpkı "Sezar," "Kayzer," "Çar" gibi imparatorlara verilen bir unvan oluyor.

Hitit Pantheonuna Anadolu Dışından Gelen tanrılar

"Bin tanrılı" Hitit pantheonu yalnızca Anadolu toplumlarının tanrılarından oluşmuyordu. Bu yabancı Tanrı ve tanrıçalar arasında özellikle Mezopotamya kökenlilerin çok saygın bir yer tuttuklarını gerek resmi ve dinsel metinlerden, gerekse efsanelerden öğrenmekteyiz. Ninive İştâr'ı, Suların

(*) Emmanuel Larache. *La religion Hittite* S.10

Tanrısı Ea ve karısı Damkina, Güneş Tanrısı Şamaş ve karısı Aya, Ay Tanrısı Sin ve karısı Ningal bunlardan bazılarıdır.

Bu sayılanlar arasında en fazla saygı göreni ise Tanrıça İştâr'dır kuşkusuz. Bu Tanrıça "Hattarina İştâr"ı, "Kırların İştâr"ı, "Ninive İştâr"ı gibi değişik yerler gösteren adlarla anılmakta.

İştâr, köken olarak bir Sumer Tanrıçası'ydı. Sumerler "İnanna" diyorlardı bu Tanrıça'ya. Temelde "Döl Verme" ve "Aşk" tanrıçasıydı. Bir yanıyla Yunanlıların Afrodite'si, bir yanıyla da her şeyin yaratıcısı doğurgan Ana Tanrıça yani. Sevgilisi "Dumuzi" idi. Bu ad daha sonra Babil dilinde "Tammuz"a dönüşür, yani Temmuz ayına. "İnanna-Dumuzi" ya da samileşmiş "İştâr-Tammuz" çiftinin maceraları yunan mitologyasındaki "Afrodite-Adonis" çiftinin kiyle hemen hemen aynıdır.

Yine Sami Fenikeliler bu Tanrıça'ya "Aştoret" dediler. Onlardan da "Astarte" adıyla yunancaya geçti. Hititler de bu Tanrıça'yı yine Sami Mezopotamya'daki adıyla İştâr diye benimsediler.

Ne var ki, bu Mezopotamya Tanrıçası'nın, kaynağını Neolitik Çağ Ana Tanrıçası'ndan almış olması çok güçlü bir olasılıktır. Bir başka deyişle "Anadolu → Mezopotamya → Anadolu" doğrultusunda bir gidiş-dönüş, asıl kaynağa geri geliş. Anadolu ile Mezopotamya arasındaki bu kültür alış-verişine aracılık edenlerse yine bir (Güneydoğu) Anadolu toplumu olan Hurriler.

Bir başka önemli Tanrı olan Şamaş, Sumerlerde "Utu" adıyla biliniyor ve yasaları simgeliyordu. Sami Mezopotamyalılarda Şamaş adıyla Savaş ve Bilgelik Tanrısı oldu, aynı adla da Hitit pantheonuna girdi.

Sumerlerde "Enki" adıyla da bilinen Ea suları simgeliyordu. Sonraki dönemlerde Hitit pantheonuna giren Mezopotamya tanrılarında biri oldu.

Genç Hitit Şehir Devletleri Döneminde Din

Büyük Hitit Krallığı yaklaşık altı yüz yıllık bir egemenlikten sonra İ.Ö. 1200 yıllarında, Deniz Kavimleri adı verilen barbar toplulukların ani saldırıları karşısında tutunamamış olarak yıkıldı. Ama yıkılan devletti. Bu devleti oluşturan insanlar güneye doğru çekilerek ve akraba bir toplum olan Luwilerle kaynaşarak Anadolu'nun güneydoğusu ve bir bölümüyle de Suriye'nin kuzeyinde olmak üzere şehir devletleri oluşturdular.

Bu dönem Hititlerinin dinlerine gelince...

Hititlerin eski görkemli dönemlerinden devralınan inançlar sürdürülmekteydi yine ilke olarak. Ama yeni yorumlarla kimi değişiklikler de ortaya çıkmamış değildi.

Bu dönemde özellikle "Tarhun" tapımı büyük önem kazanmıştı.

Aslında yeni bir Tanrı değildi Tarhun. İ.Ö. 1400 yıllarında, Yeni Krallık çağındaki akayıtlarda da adına rastlanır. Fırtına Tanrısı'ydı, yani adını Tarhun'a dönüştürmüş Teşub. Yine Arinna Güneş Tanrıçası'nın -ya da öteki adıyla Hepat'ın-kocasıydı. Baş Tanrı olduğuna göre simgesi yine boğa idi.

Öte yandan, İtalya'da bir çok şehrin kurucusu olarak ünlenen Etrüsk kahramanı Tarquinius'un adının da bu Hitit Tanrısı Tarhun'dan geldiği ileri sürülüyor. Mysia karlı Telephos'un oğluymuş Tarquinius. Bu ad Tarkhon diye de söyleniyor. Mysia ilk çağlarda Bergama ve yöresine verilen adı. Tarquinius -ya da Tarkhon'un- babası Telephos Bergama'nın kurucu kralı sayılıyordu. Hititlerin tarihi Bergama'ya göre çok daha eskilere uzandığından, Hitit Tanrısı Teşub, Tarhun ve Tarkhon adlarıyla Anadolu'nun doğusundan batısına doğru bir yol izlemiş oluyor demek ki. Oradan da İtalya'ya geçer Tarquinius adı ve bir Etrüsk kahramanı kişili-

ğiyle Roma'nın kurucularından biri oluyor. Bundan anlaşıl-
dığına göre de Anadolu, Batı'nın kültür ve inanışları bakı-
mından bir de "kaynak" oluşturuyor kavşaklık nitelikliğinin
yanısıra. Bu konuda daha pek çok örnek gereceğiz ilerki bö-
lümelerde.

Bu dönemde tapımı çok yaygınlaşan tanrılardan biri de
Sanda'dır. Anadolu'nun antik Kapadokya, Pisidya, Karya,
Likya bölgelerinde bu Tanrı'ya tapılmaktaydı. Simgesi iki
yüzlü bir baltaydı. Bu baltaya "labrys" deniliyordu. Bu Hitit
kökenli baltaya Zeus sahip olmuştu daha sonra ve Mylasa
(Milas) yakınlarında adına bir de şehir kurulmuştu "Labran-
da" diye. Baltasından dolayı Zeus burada "Zeus Labrande-
us" yani "Baltalı Zeus" olarak anılmaktaydı. Aslı bir Hitit
Tanrısı olan Sanda yani. Konya Ereğlisi yakınlarındaki bir
kaya üzerinde kabartması bulunan Tanrı da bu Sanda imiş.
Tanrı burada sağ elinde üzüm salkımları, sol elinde de buğ-
day başağı tutmuş olarak betimleniyor. Bu Tanrı'nın daha
sonra Dionysos'a dönüştüğü ileri sürülüyor. Dionysos Şarap
Tanrısı olarak kutsandığına göre bu da doğal sayılmalı ve
de Hititlerde Tanrı'ya içki sunma törenlerinin çok önemli bir
yer tuttuğunu da unutmamalı.

HİTİT DİNSEL İNANIŞLARININ YUNAN İNAÇ VE MİTOLOJYASINA ETKİLERİ

Hitit kültürünün Yunan kültür ve uygarlığına, doğrudan ya da dolaylı yoldan etkisi yalnızca inanç temelinde değil, giyim kuşam da dahil olmak üzere daha bir çok alanda kendini göstermiştir. Biz konumuz dolayısıyla inanç alanındaki etkilere değineceğiz biraz, bu inançların efsanelerle olan ilintilerini gözardı etmeden.

Hitit dinsel inanışlarıyla içiçe bulunan efsanelerin Yunan din ve mitologyasının kaynaklarından birini oluşturduğu apaçık. Özellikle de "Kumarbi" ve "İllujanka" efsanelerinin Hesiodos'un *Theogonia* (Tanrıların Doğuşu) adlı yapıtı üzerindeki büyük etkisi su götürmez. Bu etkiyi kavramak için adı geçen Hitit efsanelerine bir göz atmak yararlı olacaktır sanırız.

Kumarbi Efsanesi

Aslında Hurri kökenlidir Kumarbi efsanesi. Bu efsaneye göre gökyüzünün hükümdarı Alalu imiş. Tahtta Alalu oturur, tanrıların birincisi olan Anu ona içkiler sunarmış. Alalu'nun egemenliği dokuz yıl sürmüştü. Derken Anu Alalu'ya savaş açmış, onu yenerek karanlık topraklara sürmüştü, sonra da geçip Alalu'nun tahtına oturmuş.

Anu'nun Alalu'ya hizmet edişi gibi bu kez de Kumarbi aynı biçimde hizmet etmiş Anu'ya. Bu hizmet de dokuz yıl sürmüş, dokuzuncu yılın sonunda da Kumarbi Anu'ya savaş açmış. Anu Kumarbi'nin elinden kaçarak gökyüzüne çıkmaya çalışırken Kumarbi ayaklarından yakalayarak aşağı çekmiş onu. Sonra da erkeklik organını ısırımış Anu'nun ve yaptığı marifetten dolayı sevinç duymuş. Ama Anu şöyle demiş Kumarbi'ye:

"Tohumlarımı yuttuğun için boşuna sevinme. Ben senin içine ağır bir yük koydum. Önce güçlü Fırtına Tanrısı'na gebe bıraktım seni, sonra Aranzah (Dicle) ırmağına, üçüncü olarak da Taşmişu'ya..."

Bu efsane, tanrılar arasındaki gökyüzünü ele geçirme kavgasını anlatıyor görüldüğü gibi. Bir başkaldırmalar öyküsü.

Bu öyküden yüzlerce yıl sonra yaratılan *Theogonia* (Tanrıların Doğuşu) efsanesinde de konu neredeyse aynı. Hesiodos'un bu yapıtına göre Göklerin hükümdarı Uranos imiş. Uranos "Gök" anlamına geliyor zaten. Acımasız bir hükümdar olan Uranos doğan çocuklarını doğruca yerin altına gönderir. Bu durumdan onun anası ve de karısı Gaia (Yer, Toprak) da şikayetçidir. Uranos'tan doğan bütün oğullarını babalarına karşı kışkırtır. Ama hepsinin de ödü kopmaktadır Uranos'tan, biri dışında. İçlerinden yalnızca Kronos yürekli çıkar. Anasının ak çelikten döverek yaptığı tırpanı alır ve onunla babasının hayalarını keser. İşlediği bu cinayetle de babasının tahtına geçerek göklerin egemeni olur.

Ne var ki, iş bu kadarla sona ermeyecektir. Kronos da – aynı olayın kendi başına da geleceği düşüncesiyle– tedirginlik içindedir. Bu nedenle, doğan her çocuğunu bir bir yutar. Ama nice uğraşsa da boşa olacaktır çabası. Çünkü karısı Rhea'nın hilesiyle kurtulan biri, sonradan tanrılar Başbuğu olacak olan Zeus, sonunda babasına savaş açacak ve onu devirecektir.

Hitit efsanesindeki Alalu-Anu-Kumarbi üçlemesini Theogonia'da yine ötekiler gibi birbirlerini izleyen Uranos-Kronos-Zeus üçlemesi karşılamaktadır. Bu savaş da yine Hitit efsanesindeki gibi gökyüzü egemenliğini ele geçirme tutkusundan kaynaklanıyor.

Telepinu'nun Dönüşü

Telepinu –ya da Telipinu– Fırtınalar Tanrısı Teşup'un oğludur ve toprağın veriminin de simgesidir. Günün birinde ülkeyi bırakıp gider. O zaman yaşam durur ya da çok yavaşlar. Telepinu giderken yeryüzünün bereketini de alıp götürmüştür çünkü. Toprak ürün vermez, canlılar üremez olur. Ağılarda koyunlar boğulur, sığırlar ölür, inek buzağısını, koyun kuzusunu bırakır. Ülkeyi kıtlık kaplar. Ağaçlar kurur, filizler çürür, kaynaklar kesilir.

tanrılar bunun üzerine biraraya gelerek Telepinu'yu geri getirmeye çalışırlar. Ararlarsa da bulamazlar önce, bulurlarsa da Telepinu geri dönmeye yanaşmaz. Sonunda bir çok Tanrı girer de araya, binbir yakarma ve ricayla dönmeye razı olur Telepinu. Onun dönüşüyle de yeryüzünde bolluk ve yaşam yeniden başlar.

Telepinu'nun dönüşü Hititlerde her yıl bayramlarla kutlanırmış. Bu da Yunan mitolojyasındaki "Demeter'in dönüşü" ya da "Adonis'in yeniden canlanmasını kutlayan türden bir bahar bayramı olmalı.

İllujanka Ejderi

Hititlerde düzenlenen bir başka önemli şenlik de Illujanka adındaki ejderhanın öldürülmesi onuruna kutlanan bayramlardı. "Purulli Bayramları" deniyordu bunlara.

İllujanka (İlluyankaş, Illuviyanka da denilir) dev bir yılanıdır. Bir anlatıma göre Fırtına Tanrısı, bu korkunç ejder-

haya karşı giriştiği kavgada bütün öteki tanrıları da yardıma çağırır. Tanrıça İnara bunun üzerine bir şölen düzenleyerek Ejderhayı davet eder. Bu şölen sırasında İllujanka'yı bir güzel sarhoş ederek onu silahlarından arındırır ve etkisiz duruma getirir.*

Bir başka anlatıma göre ise İllujanka, Fırtına Tanrısı'nın kalbini ve gözünü almıştır. Tanrı'nın oğlu Telepinu Ejderha'nın kızı ile evlenmiştir. Fırtına Tanrısı, gelini aracılığıyla yüreğine ve gözüne yeniden sahip olarak İllujanka'ya savaş açar. Yağmur, yıldırım ve şimşek gibi doğa güçlerini kullanarak Ejderha'yı yok eder ama bu arada kendi oğlunu da öldürür.

Bu öykü, iyiliğin kötülüğe zaferini simgeliyor. Ama Purulli şenliklerinin ilkbaharda düzenlendikleri gözönüne alınırsa, baharın kışa olan zaferi biçiminde yorumlamak da olanaklı.

Bu efsanelerin Yunan mitologyasında karşılıkları var. Korkunç yılanlar, ejderhalarla boğuşma motifini yine Hesiodos'un *Theogonia*'sında görmekteyiz. tanrılar Başbuğu Zeus Titanlar'ı ve "Gigantes" denilen devleri yendikten sonra Gaia ona karşı Typhon ejderhasını göndermiş, Zeus bu ejderhayı da yıldırımlarıyla vurarak yoketmişti.

Buraya kadar anlattığımız efsaneler ve daha bir çokları, Yunan mitologya ve inançlarının asıl kaynakları konusunda şaşmaz ipuçları gösteriyor bizlere.

(*) Laroche, Emmanuel. *La Religion Hittite*

İLK ÇAĞ ANADOLU'SUNDA HİTİTLER SONRASI TOPLUMLARININ İNANÇLARI

Hitit devleti İ.Ö. yaklaşık 1200 yıllarında "Deniz Kavimleri" adıyla bilinen barbarların saldırılarıyla son buldu. Yağma, çapul, toplu kıyım derken Anadolu'nun özellikle orta kesimlerinde yer alan bölgeler dört yüz yılı aşkın süre kültür ve uygarlık açısından tam bir karanlığa gömüldü. Yazı unutuldu. Bu kültür boşluğu Kızılırmak kıvrımı içinde kalan bölgelerde daha bir güçlü olarak duyurdu kendisini. Bu boşluk İ.Ö. 750 yılında söz konusu bölgelerde Frigya devletinin kuruluşuyla doldurulabildi ancak.

Ama unutmayalım. Bu tarihten yüzyılı biraz aşkın bir zaman öncesinde, İ.Ö. 860 yılında ilginç ve önemli bir devlet kurulmuştu Anadolu'nun doğu yörelerinde, Van gölü ve dolaylarında. Bu devleti kuran insanların yöredeki varlıkları çok daha eskilere uzanıyordu. "Urartular" diye bilinen bu kavmin adı İ.Ö. 13. yüzyıldaki Asur kitabelerinde geçmekteydi.

Yaklaşık 300 yıl egemenlik süren bu halkın dinsel inançlarından söz edelim biraz.

Urartuların Dini

Urartu Pantheonunda Tanrı ve tanrıçaların sayısı bir hayli kabarıktır. Dağların, denizlerin, toprağın, yolların ayrı

ayrı tanrıları bulunmaktadır. Ancak bu tanrılar arasında üç tanesi vardı ki pantheonun doruğuna onlar yerleştiler.

Bu Tanrı üçgeninin tepe noktasını Haldi oluşturur. tanrıların başıdır o. Kimi zaman sakallı, kimi zamanda sakalsız bir durumda, bir aslan üzerinde ayakta durur biçimde betimlenir. Bir Savaş Tanrısı'dır Haldi. Karısı "Arubani"dir.

Üçgenin ikinci köşesinde Gök ve Fırtına Tanrısı "Teişeba" yeralıyor. Bu Tanrı'nın adı, görüldüğü gibi Hitit pantheonunun Baş Tanrısı Teşup'unkiyle hemen hemen aynı. Görevleri ve simgeleri de aynı zaten. Teşup da Fırtına Tanrısı'dır ve Teişeba'nın da kutsal hayvanı bir boğadır, Teşup'unki gibi. Teişeba'nın karısı Huba'dır. Bu adın "Hepat"ın biraz değişmiş olduğu besbelli, Teşup'un karısı Hepat'ın.

Üçgenin üçüncü köşesine Şivini yerleşiyor. Güneş Tanrısı'dır Şivini. Karısı da Tuşpuea idi.

Urartu pantheonunu oluşturan bütün tanrılara, önemlerine göre değişik tür ve sayılarda büyük ve küçükbaş hayvanlar kurban olarak sunulmaktaydı.

Urartu inanışlarında mağaralar kutsal sayılmaktaydı ve bir de tanrıları vardı. Airani adındaki bu Tanrı'ya 1 sığır ile 2 koyun kurban edilmekteydi.

Ölümsüzlüğün simgesi "Hayat Ağacı" da kutsal bir kavram olarak saygı görmekteydi Urartular'da.

Friglerde Din

Hitit devletinin çöküşünden yaklaşık 450 yıl sonra, bu devletin yıkıntıları üzerine kurulan Frigya krallığı, özellikle dinsel bakımdan, kendisiyle çağdaş olan ya da daha sonra ortaya çıkan toplumları derinden etkilemiştir. Üstelik bu etki Anadolu coğrafyasıyla da sınırlı kalmamış, değişik kıtalarda da hissettirmiştir kendisini. Dahası Hristiyanlık inancının temelinde de gücünü göstermiştir Frig dini.

Frig dini, temelde özgün bir din değildir işin doğrusu aranır. Onun özgünlüğü yorumlanma biçiminden geliyor. Neolithik dönemden kaynaklanan Ana Tanrıça geleneği iyice belirginlik ve keskinlik kazanıyor Friglerde. Öyle ki, Cılalı Taş Çağı'nın Ana Tanrıçası, "Kybele" adıyla Frigya'nın ulusal Tanrıçası olup çıkıyor.

Geleneksel Ana Tanrıça özde aynı olmak koşuluyla ilk çağların değişik yer ve toplumlarında değişik adlar taşıdı. Kültepe tabletlerinde adı "Kubaba" diye geçer. Anadolu'da Vuruşemu, Hepat, Arinna'nın Güneş Tanrıçası Nana, Ma, Kybele, Letona adlarını alır. Sonra Girit'e geçerek Rhea, Suriye ve Filistin'de Mariamne, Marianna, Mısır'da İsis, Arabistan'da Lat olur. Efes şehrinin ünlü Artemis'i de yine Cılalı Taş Çağı'nın Ana Tanrıçası'ndan başkası değildir aslında.

Kybele'nin adı sevgilisi –kimi zaman da oğlu– Attis'le birlikte geçer. Zaten tapımı da birlikte oluşturdukları bir efsaneye bağlanır.

Tanrıça Kybele, Attis adında güzel bir delikanlıya tutkunmuş. Bu genç adam da Tanrıça'ya bağlılık sözü verir sonra da sözünü unutarak bir ölümlü kızla, –bir anlatıma göre Frigya Kralı Midas'ın kızıyla– evlenmeye kalkar. Düğünün konukları arasına Kybele de katılır. Tanrıça'yı gören Attis'in aklı başından gider ve bunalıma girerek kendi erkeklik organını keser. Akan kanıyla suladığı topraktan bitkiler fışkırır. Attis'e acıyan Kybele onu bir çam ağacına dönüştürür.

Tanrıça Kybele'nin en önemli tapın merkezi Sivrihisar yakınlarında harabeleri bulunan Pessinus'ta idi. Burası biri Attis, öteki de Megabyzos denilen iki rahip tarafından yönetiliyordu. Attis'in yerli olmasına karşılık Megabyzos'un dışardan gelmesi koşulu aranmaktaydı. Her iki rahip de haddim olmak zorundaydı Attis gibi. Pessinus'taki tapınakta

Kybele'yi, gökten düştüğüne inanılan bir karataş simgeliyordu.

Kybele geç dönemlerde, başında meşe ağaçlarından yapılmış bir taçla gösterilmekte, daha çok da kule biçiminde bir başlık taşımaktaydı. Bu nedenle Roma döneminde "Mater turrigere" (kule taşıyan Ana) ve "Mater turrita" (kuleyle taçlanmış Ana) sıfatları da verilmişti ona. Bu kule, Tanrıça'nın korunması altında bulunan şehri simgelerdi. Elinde bir de anahtar tutardı, Ana Tanrıça ve bu da kışın bağrında, yani toprakta barındırıp yazın insanlara sunduğu hazinenin, bir başka deyişle doğanın bereketinin simgesiydi.

Tanrıça'mız aslanların çektiği bir arabada gezerdi. O, "Potnia Theron" "vahşi hayvanların ecesi" sıfatıyla aslan dahil her türlü yırtıcı hayvanın da koruyucusuydu. Vahşi yaratıklar bir şeyi daha simgelerlerdi: Ana sevgisiyle en yırtıcı hayvanların bile ehlileştirilebileceklerini. Bunun bir başka yorumu da, toprağın, ne denli verimsiz görünürse görünsün, gereği gibi işlendiğinde mutlaka ürün vereceğidir.

Pessinus'ta her yıl Mart ayının yirmi ikisinde Kybele adına şenlikler düzenlenirdi. Hem geceyle gündüzün uzunluklarının eşit olduğu bir gündür bu, hem de baharın başlangıcıdır. İnanna-Dumuzi, İştâr-Temmuz, Afrodite-Adonis ve Purulli bayramları geleneğinin de bir halkasıdır bu törenler. Ana Tanrıça'nın sevgilisine kavuşmasıdır. Toprağın da yavaş yavaş uyanmaya, doğuma hazırlanmaya başlamasıdır.

Bu törenler sırasında bir de çam ağacı hazır bulundurulmuş. Bir çam parçası da güzelce sarıldıktan sonra üzerine menekşelerden oluşan çiçekler konurmuş. Bir anlatıma göre Attis'in (Attes de deniliyor) toprağa dökülen kanlarından menekşeler bitiyordu, kendisiyse çam ağacına dönüştürülüyordu.

Bu hazırlıklardan sonra coşturucu bir müziğin eşliğinde

dansa başlarıymış rahipler. Gitgide daha da çoşarak, cezbe halinde hem kendi bedenlerinde hem de kutsal çam ağacında yaralar açarlarmış. Gerek bu coşturucu müziğin, gerekse bu müzik eşliğinde çılgınlar gibi dans eden rahiplerin izleyiciler üzerindeki etkisi çok büyük olurmuş. Rahipler dans sırasında güç almak için ara sıra elleriyle yere dokunurlarmış. Ana Tanrıça, Toprak Ana olarak yeri de simgeliyordu ya!

Bu coşturucu müzikten ve kanlı danstan çok etkilenen izleyicilerden kimileri, daha önce hazırlanıp yere bırakılmış olan keskin bıçakları kaptıkları gibi, tıpkı Attis örneği, erkeklik oganlarını kökünden keserlermiş. Sonra da bu parçalar bezlere sarılıp büyük bir saygıyla, Tanrıça'ya ayrılan yeraltı hücresinin toprak tabanına gömülürmüş. Üreme organının toprağa gömülmesi Ana Tanrıça'nın, bir başka deyişle de onun simgelediği toprağın döllenmesi anlamına geliyor.

Organlarını kendi elleriyle budayan insanlar ne oluyordu peki?

Onlar da Tanrıça'nın hizmetinde birer rahip oluyorlardı.

Kybele ya da onun simgelediği Ana Tanrıça'nın etkisi o denli güçlüydü ki, bir süper güç olma yolundaki Roma da Ana Tanrıça'yı kendi siyasal amaçları doğrultusunda kullanmak ister. Roma orduları Kartaca ile savaş halindedir ve Kartacalı komutan karşısında başarısızlığa uğramaktadır. Üstüne üstlük bir de taş yağmuru başlamasın mı Roma'da!

Sybilla bilicileri Roma'nın Kartaca karşısında başarı kazanabilmesi için Kybele'nin Roma şehrine getirilmesi gerektiğini söylerler. İ.Ö. 204 yılında Tanrıça'yı simgeleyen göktaş büyük bir törenle bir gemiye konularak Atarne'den (Dikili) Roma'ya doğru yola çıkarılır. Ama gemi İtalya'ya vardığında Tiber nehri üzerinde kayaya oturur ve ne yapıldıysa da oradan kurtarılamaz bir türlü.

İşte o sırada Tanrıça'dan bir ses yükselir. Ancak kirletilmemiş eller kurtarabilecektir kendisini taşıyan gemiyi. Kir-

letildiği, artık kızıoğlan kız olmadığı yolunda iftiraya uğradığını söyleyen bir genç kız, suçsuz olduğunu kanıtlamak için bu fırsattan yararlanmak ister. Claudia Quinta adındaki bu kız, Tanrıça'nın da izniyle belinden kuşağını çözer ve onunla gemiyi çeke çeke Roma'ya kadar götürür. Tanrıça'yı simgeleyen Göktaşı da onun adına Palatin tepesine kurulan tapınağı törenle yerleştirilir.

Romalılar köklerini Troyalı prens Aineias yoluyla Anadolu'ya bağlıyorlardı. Hem Aineias ve Tanrıça Afrodite (Afrodite Aineias'ın annesiydi) hem de Kybele dolayısıyla soylarını Anadolu'da arayan Romalılar bu sayede "Provinciae Asiae" (Asya eyaleti) yaptıkları Anadolu'da varlık ve egemenliklerini yüzlerce yıl sürdürdüler bu sayede.

Ana Tanrıça'nın etkisi Hristiyanlık döneminde de sürüp gidiyor. 413 yılında toplanan Efes konsili İsa peygamberin annesi Meryem'i "Theotokos" yani "Tanrı'nın Anası" ilan etmişti. Efesos Artemisi'nin kişiliğinde simgelenen Ana Tanrıça'yı en büyük ilah sayan Efesos'lulara verilen bir ödünden başka bir şey değildi bu.

Kybele'nin bir başka önemli tapım merkezi Kapadokya Komanası idi. Tanrıça'ya "Ma" adıyla tapılmaktaydı burada. Romalılar bu Tanrıça'yı "Ma Bellone" adıyla bir Savaş Tanrıçası'na dönüştürdüler. Sylla tarafından Roma pantheonuna sokulan bu Tanrıça akıl almaz sayıdaki rahipleri nedeniyle Latinleri dehşete düşürmüştü adeta.

Anadolu'dan kaynağını alan Ana Tanrıça tapımı yalnızca ilkçağ inançlarını derinden etkilemekle kalmamış, bu etkiyi özellikle Hristiyanlık üzerinde olmak üzere daha sonraki yüzyıllara da taşımıştır. Bu açıdan en önemli rolü de bir Anadolu toplumu olan Frigyalılar oynamışlardır.

Lidyalılar'da Din

Lidya diniyle ilgili olarak pek fazla bir şey bilinmiyor.

ancak kesin olan Ana Tanrıça Kybele'nin bu ülkede de çok büyük bir saygı gördüğü. Kybele'ye burada Kybebe adıyla tapılmaktaydı. Spylos dağındaki bir kabartmadan Tanrıça'nın burada, daha önce belirttiğimiz gibi "Pothnia Theron" (yırtıcı hayvanların ecesi) sıfatıyla çok eski tarihlerden beri tapım konusu olduğunu anlıyoruz.

İlkçağın ünlü gezgin ve tarihçisi Herodotos, Lidya'nın başkenti Sardes'te Kybebe adına bir tapınak bulunduğundan, İon saldırısı sırasında şehirle birlikte bu tapınağın da yandığından sözeder.

Lidyalılar'ın önem verdiği tanrıçalardan biri de Ephesos (Efes) Artemis'i idi. Yine Herodotos'un anlattığına göre Lidya kralı Kroisos Ephesos'a saldırınca şehir halkı Artemis tapınağına kadar bir ip uzatmış ve tapınağı kale bedenine bağlamışlar. Şehir de tapınağa bağlanarak onun bir parçası oluyormuş bu durumda. Lidyalılar Artemis'i "Artimu" diye adlandırıyorlarmış.

Lidyalılar'ın bir de "Kandaules" diye bir tanrıları varmış. Sözcük yunancada "köpek boğan" anlamına geliyor. A. Bailly'nin sözlüğüne göre "Kandaules" sözcüğü belirtilen anlamın yanı sıra bir Tanrı'nın da adı oluyor. "Lidya Hermes"i imiş bu Tanrı. Kandaules'in onuruna verilen şöenlerde yeni doğmuş köpek yavruları kurban edilmekteymiş.

Bir inanç sistemi olarak, Lidyalılar'ın aslında yunan dinini benimsediklerini belirtmek yerinde olur.

Likyalıların Dini

Likya (Lykia) kuzeybatıda Karya, kuzeyde Pisidya, doğu ve kuzeydoğuda Pamfilya ile çevriliydi. Bölge bugünkü Muğla ve Antalya illerimizin toprakları içinde bulunmaktaydı.

Likya halkı, yunancadan bütünüyle ayrı, Anadolu kö-

kenli bir dil konuşuyorlardı. Likyalılar onurlarına, yurtlarına ve bağımsızlıklarına son derece düşkün yiğit bir halktı.

Likya dininin başlıca üç önemli Tanrı'sı vardı: Leto, Apollon ve Artemis.

Tanrıça Leto, Anadolu'nun geleneksel Ana Tanrıçası'ndan başkası değildi. Likya dilindeki "lada" sözcüğünden geliyormuş bu ad. Anlamı da "kadın, hanımefendi."

Leto'ya mitologyada bir takım doğum öyküleri bağlanır ve Tanrıça bir Yunan Tanrıçası olur çıkar böylece. Yukarıda sözlerini ettiğimiz öteki iki Tanrı da –biri Tanrı, biri Tanrıça- Leto'nun çocuklarıdır.

Gelelim Apollon'a:

Yunan din ve mitologyasında bu Tanrı'dan söz edilirken onun tanrıların en Yunanlısı olduğu ileri sürülüyor. Mitologyanın yaratıcılarından ve Yunan dünyasının en fazla sahip olduğu ozanlardan biri olan Homeros bile ondan "Lykegenes" yani "Likya soylu" diye söz ederken Apollon'un en Yunanlı Tanrı olduğu yargısına nasıl varılabilmiş, anlaşılır gibi değil.

Apollon'un Likya'lı kökeni, Latin ozanı Ovidius'un dizeleleriyle daha bir pekişiyor. Apollon, kendisinden kaçmaya çalışan peri kızı Daphne'ye şöyle sesleniyor:

"... Delphoi toprağının ve Klaros'un ve Tenedos'un ve de Patara'daki kral sarayının efendisi olarak tanıdıkları benim."*

Sözü geçen bu üç yer de Anadolu topraklarında bulunuyor. Bunlardan sonuncusu Patara, Likya'da üstelik. Klaros günümüz İzmir ili sınırlarında, Tenedos ise Anadolu kıyılarının hemen uzantısı olan Bozcaada.

Patara'nın hemen yakınlarında Tanrıça Leto'nun tapın merkezi Letoon bulunuyordu. Burada Leto'nunkiyle birlikte

(*) Ovide, *Les Metamorphoses*, Garnier - Flammarion

çocukları Apollon ve Artemis'in tapınakları da yer almaktaydı. Kalıntılar günümüzde yerli, yabancı turistler tarafından ilgiyle gezilmektedir.

Leto'nun kızı Tanrıça Artemis'i bağımsız bir tapım konusu olarak ayrıca ele alacağımız için onu burada incelemiyoruz.

Ephesos Artemisi

Yunanistan'ın "Avcı Artemisi"ne karşılık Anadolu'lular Efes'te bir başka Artemis çıkardılar onun karşısına. Adlarından başka hiç bir benzerlikleri olmayan iki Artemis yaratılmış oldu böylece.

Yunanlı Artemis kızoğlan kızdı. Efes Artemis'i doğurgallığın simgesiymiş oysa. Bir başka deyişle doğa bereketini simgeliyordu. Bu niteliğiyle de, Cilalı Taş Döneminden kaynaklanan Ana Tanrıça'nın "Artemis" adıyla anılan bir değişkenidir o.

Ephesos'lu Artemis yalnızca özüyle değil tasarımıyla da farklıydı Yunanlı adaşından. Yunanlı Artemis yanında ge-yiği, sırtında okları, dizlerine kadar uzanan bol kıvrımlı giysisiyle gösterilirdi yontularda. Oysa Ephesos'lu (Efes) Artemis'in görünüşü bile çok değişti.

Tanrıça'nın Efes müzesinde bir büyük, bir doğal, bir de küçük boyda olmak üzere üç heykeli bulunmaktadır. Her üç heykel de üzerindeki meyvalar, değişik hayvanlar ve göğsündeki dizi dizi memelerle onun doğurganlığını vurgularlar. Göğsündeki memelerin çokluğundan dolayı "Polymastos" (Çok memeli) denildi Efes Artemis'ine.* Tapımı da Kybele tapımının hemen hemen aynısıydı.

(*) Bunların meme değil de; portakal, yumurta ya da -daha büyük bir olasılıkla- boğanın yumurtası oldukları da söylenir. Boğa Toprak Ana'yı dölemeye yarıyordu ya! Her ne olursa olsunlar, Efes Artemisinin göğsündeki bu yumruların toprağın bereketini simgeledikleri kesindir.

Efes'de Artemis adına yaptırılan tapınak eski çağların yedi harikasından biri sayılıyordu. Günümüzde bazı temel taşlarıyla tek bir sütun kalmıştır geriye bu görkemli tapınaktan. Hristiyanlığın yaygınlaşmasıyla daha bir çokları gibi, bu olağanüstü boyut ve güzellikteki tapınak yağmalanıp durdu. Taşları, sütunları önce Ayasofya'nın sonra da Efes'teki Aziz Ioannes (Sen Jan) kilisesinin yapımında kullanıldı.

Efes Artemisi'nin etkisi o denli güçlüydü ki, bu güç kendisini Hristiyanlık döneminde bile gösterdi. Bu yeni dine kendisinden etkiler de katarak üstelik. Bu konunun ayrıntısını Hristiyanlığı inceleyeceğimiz bölümde ele alacağız.

Gizemli törenleri ve ilginç doğumuyla adeta başlı başına bir din oluşturan bir Tanrı da Dionysos'tur.

Dionysos Dini ve Çılgınlığı

Dionysos Yunan tanrılar dünyasına sonradan girmiştir. Homeros İlyada'nın tek bir yerinde, o da üç dört dizayle ve de küçültücü bir biçimde değinir Dionysos'a. Odysseia adlı yapıtında ise iki kez, ama yalnızca ad olarak sözeder ondan.

Hesiodos'a gelince, o da üç beş dizayle geçirir koca Dionysos'u hiç bir ayrıntıya girmeden.

Tanrı'dan Herodotos da sözeder ama aynı şekilde. Bütün bu –tanıtma denemeyecek– değinmelerden Dionysos üzerine bir şeyler öğrenebilmemiz olanaksız. Onu ancak daha sonrakı bir dönemde, İ.Ö. 5. yüzyılda Yunan tiyatrosunun dev yazarı Euripides sayesinde tanıyacağız.

Yunan mitolojyasının yaratıcıları Homeros ve Hesiodos, Dionysos'un yurdunu ve doğduğu yeri sessizlikle geçiriyorlar. Ama Euripides yeri ve yurduyla adeta yeniden yaratıyor bu gizemli Tanrı'yı. Euripides'in "Bakkhalar" adlı piyesinde Dionysos şöyle tanıtıyor kendisini:

"İşte ben, Zeus'un oğlu Dionysos, Kadmos'un kızı Semele'nin yıldırım dolu şimşekler içinde doğurduğu Tanrı, Thebai taprağına ayak basıyorum. Tanrılığımдан soyunup insan suretine girdim. Ben Lydia'nın altın ovalarından geliyorum. İran'ın güneşten kavrulan kırlarını, Baktria'nın uzun surlarını, Media'nın buzlarla örtülü topraklarını, saadet diyarı Arabistan'ı, tuzlu denizin kıyısında uzanan bütün Asya ülkesini, Barbarlarla Hellen'lerin karışık yaşadığı güzel hisarlarla süslü şehirleri dolaştım. Oralarda korolarımı topladım, dinimi, ayinlerimi öğrettim, şimdi kendimi Hellenler'e tanıtmak istiyorum."*

Bu sözlerden anlaşılıyor ki, Euripides'in yaşadığı İ.Ö. 5. yüzyılda bile Yunanlılarca yeterince tanınmıyormuş Dionysos.

Tanrı'nın kendisini böylece tanıttıktan sonra Bakkhalar korosu bir ezgi tutturur. Kybele anadan, döndürüp dolaştırıp Frigya dağlarından, Lidya'dan, Tmolos'tan (Bozdağ) sözeder durur, Dionysos'un yurdunun Anadolu olduğunu Hellenler'in kafalarına vura vura sokmak istercesine. Dahası, "vatanım Lidya"dır der açık açık, yani Anadolu.

Doğuşu da bir tuhaftır Dionysos'un. Öteki tanrılar gibi bir Tanrıça'dan, yani bir kadından değil de tanrılar başbuğu Zeus'tan doğmuştu. Bir annesi de vardı doğal olarak. Tohum annesi Semele'nin bağrına atılmıştı ama gelişmesini babasının bedeninde tamamladı küçük Dionysos.

"Bakkhos" da denirdi Dionysos'a. Bu ad eski yunancada "Bakkhevo" sözcüğüyle ilgili. Ama burada Tanrı'nın adı sözcükten değil de, sözcük Tanrı'nın adından geliyora benziyor. Bir fiil olan "bakkhevo" sözcüğünün anlamı "Bakkhos bayramlarını kutlamak, sarhoşluktan, sevinçten coşkuya ka-

(*) Euripides *Bakkhalar*

pılmak, coşmak vb." Tanrı'nın bir başka lakabı da "gürüldeyen" anlamına Bromios idi.

"Coşkuların, sarhoşluktan kaynaklanan taşkınlığın, yaşama sevincinin ve doğanın Tanrı'sıdır Dionysos. Bu coşkuyu, sevinci engellemek isteyenler olursa da ağır şekilde cezalandırılırlar Thebai Kralı Pentheus örneği.

Thebai Kralı Pentheus'un annesi bir "Bakkha" idi. Bir "Bakkhos rahibesi yani. "Mainad'lar"da denilirdi bu kadınlara. "Mainomai" fiilinden türeyen "mainas" sözcüğü "tanrısal coşkuya kapılan kadın" anlamına geliyor.

Pentheus'un annesi gibi kızkardeşi de bir "Bakkha" ya da "Mainas" idi. Agaue, Semele'nin kızkardeşiymi ve Dionysos'un da teyzesi oluyordu. Pentheus ile Dionysos da kardeş çocukları. Ne var ki Pentheus, Tanrı olarak tanıımıyordu Dionysos'u. İnançsızlığının bedelini ağır ödedi. Dionysos'un, başta annesi olmak üzere çıldırttığı Bakkhalar, bir aslan öldürdüklerini sanarak parça parça ettiler kralı.

Dionysos ve Pentheus'un konuşmaları Dionysos'un yurdunun neresi olduğunu kanıtlar:

PENTHEUS –Önce söyle bana, nedir senin kökenin?

DIONYSOS –Hiç böbürlenmeden söyleyeyim. Bundan daha kolay bir şey yoktur benim için. Çiçekli Tmolos'u tanıyor sun kuşkusuz, ondan sözedildiğine göre!

PENTHEUS –Tanıyorum; Sardes şehrini bir anfiteatr gibi çeviren hani!

DIONYSOS –İşte oradanım ben. Lidya vatanımdır benim.

PENTHEUS –Yunanistan'a taşıdığın bu gizemler nereden gelme?

DIONYSOS –Zeus'un oğlu Dionysos verdi bana onları.

PENTHEUS –Demek orada yeni tanrılar yaratan bir Zeus var, öyle mi?

DIONYSOS –Hayır, tam da burada Semele'yle birleşen o Zeus'tur bu.

PENTHEUS –Sen bu buyruğu gece düşünde mi, yüz yüze mi aldın ondan.

DİONYSSOS –Ben onu görürdüm, o da beni: Sır'larını emanet etti bana.*

Kendisinin Lidya'lı yani Anadolu'lu olduğunu açık açık belirten Dionysos'un, İvriz'de bir kaya üzerinde kabartması bulunan ve bir elinde buğday başağı, ötekinde de üzüm salkımını tutan Hitit Tanrısı Sanda'nın bir değişkeni olduğu apaçık ortada.

Anadolu insanı, yapısından kaynaklanan yaşama sevinçini şarabı simgeleyen Dionysos'ta bulmuş olmalı ki, o denli bağlanmış ona. Bilindiği gibi, içki insanın bastırılmış kişiliğini açığa çıkaran en etkili araçtır. İnsanın "mihenken taşı" diye de nitelenen içki, onu içenin yapısına bağlı olarak insanı saldırganlaştırabileceği gibi "ağzından bal akan" hale de getirebilir. Dionysos'un Yunanistan'da geçen maceralarında Bakkha'lar saldırgandırlar. Keserler, yıkarlar, öldürürler. Oysa yine aynı Dionysos'un yandaşları, Anadolu'da böylesi taşkınlıklardan uzak kalırlar. Dionysos üzerine Anadolu'da yaratılan efsaneler Bektaşî, Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa fıkraları türünden gülümseticidir, güler yüzlüdür. Kısacası, gerek coşkusu, gerek içkisi, gerekse gizemleriyle kaynağını Anadolu'dan alan bir din yaratmıştır Dionysos.

Halikarnas Balıkcısı "Zeybek" sözcüğünün de "Bakkhos" adından türediğini ileri sürüyor.**

Anadolu'da İran Dini

İ.Ö. 6. yüzyılın ortalarından başlayarak Pers imparatorluğu Anadolu toprakları üzerinde egemenlik kurmuş ve bu-

(*)Euripide Théâtre Complet 3 Les Bacchantes S. 61-62, Garnier Flammarion

(**) Halikarnas Balıkcısı, *Hey Koca Yurt*, Anadolu Tanrıları, Merhaba Anadolu

raları "Satrap"lar (Genel Vali) aracılığıyla yönetmişti. Bu egemenlik, Makedonya Kralı Büyük İskender'in İ.Ö. 334-333 yıllarında Anadolu'yu fethetmesiyle sona erer.

İki yüz yılı aşkın süredir Anadolu'yu elinde tutan İran'ın, yönettiği topraklarda kültürünü ve dinsel inançlarını –kısmen de olsa– benimsetmesi doğaldır.

İranlılar, fethettikleri ülkeler halklarına kendi dinlerini kabul ettirme yönünde zorlayıcı bir tutum içine girmemişlerdi.

Ne var ki, Pers krallarının dinsel inanışlarını açıklıkla bilemiyoruz. Parça bölük bilgilerimiz Herodotos ve Plutarkhos gibi yazarların anlatılarına dayanıyor daha çok. Ama bu, Persler'in inanışlarının bir gizemler bulutuyla örtülü olduğu anlamına gelmemeli. İran, etkisini yalnızca bu ülkede değil, başka topraklarda da duyuran çok ilginç ve özgün bir dinin yurdu olmuştur. "Mazdeizm" deniliyor bu dine. Doğu'da ise, kurucusunun adından dolayı "Zerdüştlük" deniyor daha yaygın olarak.

Aslında Mazdeizm'i de "Zerdüş'ten önce ve sonra" olmak üzere iki bölümde incelemek daha doğru. Zerdüş'tün yaptığı, bu dine bir düzen, bir değişik yorum getirmiş olmak daha çok.

Zerdüş, iyilikçi, bunun yanı sıra da faydacı bir din tasarlıyordu. Bu nedenle de iyiliğin galip gelmesi gerekiyordu ve bu demektir ki, kötülükle savaşım halindeydi iyilik. Öyleyse, "iyilik" ve "kötülük"ün kaynakları aynı değildi.

"İyi"nin, "iyi ve hayırlı" olan her şeyin kaynağı "Ahura Mazda" adı verilen bir yüce ruh, bir iyilikçi Tanrı'dır. Onun karşısında ise her türlü kötülüğün, olumsuzluğun yaratıcısı olan bir "şer gücü" vardır. Bu uğursuz ruha da "Vuran Ruh" anlamına "Angra Mainyu" –bizde bilinen adıyla Ehrimen ya da Ahriman– deniliyordu. Kötü olan ne varsa bu "Angra Mainyu"dan kaynaklanıyordu.

İnsanların mutluluk ve esenliği, davranış ve eylemleriyle Ahura Mazda'nın zaferi için çalışmakla gerçekleşebilir ancak. Bu da dürüst davranmakla olur. Zerdüşt'e göre, "Bir ocak kuran, eşini, çocuklarını, hayvanlarını rahat ve mutlu yaşatan, toprağı süren kişi Ahura Mazda'nın zaferi için çalışmış olur." Şu halde; ev yapmak, tarla açmak, kanal yapmak, ağaç dikmek, ehli hayvanları üretmek Ahura Mazda'nın zaferi için çalışmak olacağından bir çeşit ibadet sayılırlar. Böylece sonuçta Ahura Mazda Angra Mainyu'yu, bir başka deyişle "iyilik", "kötülük"ü mutlaka yenecektir.

Zerdüşt dininin kutsal kitabı "Zend Avesta"dır.

Ahura Mazda gerçek, yüce Tanrı'yı, Angra Mainyu ise Şeytan'ı temsil ediyordu bir yoruma göre. Bu yorumlama ışığında Zerdüşt, çok tanrılı İran dinini tek tanrıcılığı doğru yöneltmiş ve çok yüksek bir ahlakın kurallarını koymuştur.

Gelelim Zerdüşt'ten önceki Mazdeizm'e...

İranlılar'ın, daha önceki inançlarında Mithra adlı bir Güneş Tanrısı ile, Anahita denilen İrmak Tanrıçası vardı, Zerdüşt'ün ortaya çıkışıyla tek tanrılı bir düzene doğru yönlendiğinde, bu tanrıların oluşturduğu pantheona son verildiği gibi, Mithra ve Anahita'dan hiç sözedilmez olunmuştu.

Ne var ki, Zerdüşt'ün ölümünden sonra bir tepki olarak eski tanrıların tapımı yeniden önem kazandı.

Persler, Ahura Mazda için tapınaklar ya da yontular yapmıyorlardı. Sunaklar üzerinde ateşler yakarak tapınırlardı. Ateş, temizliğin simgesi sayılıyordu.

Anadolu'nun büyük bir bölümüne girmişti "Ateş Tapımı." Özellikle de Kapadokya bölgesinde önem kazanmıştı. Çünkü İran'dan gelen Persler, doğası kendi ülkelerine benzediği için ağırlıklı olarak Kapadokya'da yerleşmişlerdi. Volkanik Argaios (Erciyes) yöresi ise Ateş Tapımı için biçilmiş kaftandı denebilir, yanardağ toprağın bağrından gelen sürekli ateşi temsil ettiğine göre.

Nitekim, Bünyan'da bulunan bir ateş sunağı üzerinde bir ateş ayini betimlemesini görmekteyiz. Bu tapımın Batı Anadolu'da Lidya bölgesine, kuzeyde Manyas gölü kıyısındaki Daskyleion kentine değin yayıldığına tanık oluyoruz elimize geçen buluntulardan. Bu tapım törenlerinde kuru odun parçaları üzerine yağ dökülerek ve üflenmeden yakılıyordu. Bu tören sırasında ateşin önünde rahipler ellerinde bir çubuk demeti tutarlar ve keçeden yapılma bir başlık giyerlerdi. Bu başlığın alt bölümleri ağzı da örtmekteydi, ateşe insan soluşunun değmemesi gerekiyordu çünkü. Daskyleion'da bir kabartmada ağzı örtülü rahip betimlemelerine rastlanmıştır.

İ.Ö. 5. yüzyılın sonlarıyla 4. yüzyılın başlarında egemenlik süren, yunancada "dikkatli" anlamına gelen Mnemon lakaplı II. Artakserkes zamanında Anahita ve Mithra tapımlarının yeniden saygınlık kazandıklarını görüyoruz.

Yunanlıların "Anaitis" dedikleri Anahita'nın iki kişiliği vardı. Bu Tanrıça'nın adı "tertemiz" anlamına geliyormuş. Onun iki kişiliğinden birincisi gerçekten tertemiz bir bakireliği ve masumluluğu, ötekiyse cinsel bir azgınlığı ve fahişeliği temsil ediyormuş. Bu Tanrıça Kybele ve Afrodite'le eşdeğer tutuluyordu.

Mithra'ya gelince...

Başlıbaşına bir din oluşturan ve etkisini Hristiyanlık döneminde bile sürdüren bu Tanrı, İlkçağın son dönemlerinin dinsel inançlarını derinden sarsmış, silkelemiştir. Mithraizm, Hristiyanlığın ilk dört yüz yılında bu genç dinin bir korkulu rüyası, bir karabasını olmuştur adeta. Mithra dininin Hristiyanlık açısından ürkütücülüğü, her ikisindeki kutsama törenlerinin birbirlerine çok benzemesinden de ileri gelmekteydi.

Mithra, Suların Tanrıçası Anahita'nın kocası sayılıyordu. Kendisi de ışığın simgesiydi. Diocletianus da, Tuna üzerindeki Carnuntum'da "İmparatorluğun Koruyucusu Mithra"

adına bir tapınak yaptırmıştı. Mithra tapımı İmparator I. Constantinus'un Hıristiyanlığı kabul etmesinden sonra gerilemeye başlamıştı ancak. Bütünüyle ezilebilmesi için. İ.S. 5. yüzyılı beklemek gerekecekti.

Evrensel kurtuluş vaadeden bir dindi Mithra'cılık, bir o kadar da "gizem" diniydi. Bu dine girmek için bir başlangıç, kabul (initiation) töreninden geçmek gerekiyordu. Anadolu'da tanrısal bir simge olan "Boğa"yı Mithra'nın yanında da görüyoruz. Tanrı, kimi zaman, "ilk canlı" olarak kabul edilen boğayı kurban eder biçimde simgeleniyordu. Kimi zaman da insan gövdeli, aslan başlı, gövdesine bir yılan dolanmış halde temsil ediliyordu. Yılan, Mithra ile simgelenen Güneş'in/doğudan batıya dolambaçlı yolculuğunun simgesiydi. Boğanın kanıysa bitki ve hayvanları dünyaya getiriyordu.

Kutsama törenleri sırasında su ve şarapla birlikte ekme ve kurban eti yeniyordu. Mithra dininde vaftiz de vardı. İsa'nın kanı olan şarap, bedeni olan ekme, vaftiz gibi Hıristiyanlık öğelerinin, onlardan çok daha eski tarihlere uzanan mithracılığın ne denli etkili olduğunu ortaya koyuyor.

Mithra dininde vaftiz su ve balla yapılıyormuş. Tapım törenlerinde bir de kızgın demirle damgalamak var. Ekme ve şaraplı tapım yemeği yeniyor. İsa peygamberin son yemeği gibi, Mithra'nın yeryüzündeki son yemeği anılıyor. Daha bilemediğimiz pek çok da ayrıntı var.

Mithracılık, Hıristiyan dininin gelişme döneminde onun en çok çekindiği ve savaşım verdiği bir din olmuştu kısacası.

Anadolu'da Yunan Dini

Yunanlılar, klasik deyişle Hellenler İ.Ö. 12. yüzyıl sonrasında başlattıkları göç dalgalarıyla Anadolu kıyılarına

geldiler. Bu göçler İ.Ö. 8. yüzyıla değin sürdü. Bu Hellenler'e "Akalar" (Akhaioi) deniliyordu.

Kendilerini "Aiol," "İon" diye adlandıran bu Hellen boyları, Anadolu'nun Ege kıyılarında yerleştikleri bölgelere de kendi adlarını verdiler. Kuzeyden güneye doğru olmak üzere "Aiolis" ve "İonia" dediler yerleştikleri kesimlere. Dorlar yine Ege'nin güney bölgelerine yerleştiler. Bu yerleşmeler Akdeniz kıyılarında da gerçekleşti. Derken Yunan etkisi çevre bölgelerde de duyurmaya başladı kendisini. Ama Yunanlılar da, kendilerinden çok daha eski zamanlardan beri buralarda yaşayan topluluklardan etkilenmekte geçikmediler.

Neydi Anadolu'daki Yunan dini?

Bunu, Yunan dünyası inanç sisteminin dışındaymış gibi düşünmemeli elbette. Zeus Yunanistan'da da tanrılar Başbuğu olarak tapım konusuydu, Anadolu'da da. Yunan pantheonunu oluşturan öteki tanrılar için de geçerliydi bu.

Ama örneğin, Yunanistan'lı Apollon ile Anadolu'lu Apollon tıpa tıp aynı değillerdi, aynı adları taşısalar da. Afrodite, Anadolu'daki Afrodisiyas şehrinde, oranın koruyucusu ve Baş Tanrıçası'ydı, geleneksel Anadolu Ana Tanrıçası'nın da bir başka görünümüydü. Efes Artemis'iyle Yunanistan'lı Artemis arasındaki ayrımı daha önce görmüştük.

Uzatmayalım. Yunan dini, değişik Yunan boylarının yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde bile, yerli halk üzerinde mutlak bir etkililik gösterememiş, tersine, yerli dinlerin etkisiyle asıl kendisi değişik yorumlarla ortaya çıkmıştır. Unutmayalım ki, Yunan dini, Yunan mitologyasıyla iç içedir. Bu efsaneler topluluğunu birer destan halinde yapıtlaştıran ve ölümsüzleştiren kişi Homeros'tur. Onun İliada ve Odysseia adlı destanları yalnızca Troia savaşını ya da Odysseus'un, yurduna dönüşü sırasında başına gelenleri anlatmakla yetinmez; tanrıların, tanrıçaların olağanüstü öykülerini de bir bir

gözler önüne serer. İşte Yunanlılar, ister Anadolu olsun ister Yunanistan, nerede yaşarlarsa yaşasınlar, Homeros'un kişileştirip adeta can ve ruh verdiği bu Tanrı ve tanrıçalara tapıyorlar, onlar adına kutsal merkezler, tapınaklar kuruyorlardı. Homeros'un İliada ve Odyse'si Yunan dininin kutsal kitabıydı bir bakıma.

Ama bu dinin asıl Kutsal Kitabı, daha doğrusu "Amentüs" Hesiodos'un "Theogonia" (tanrıların Doğuşu) adlı yapıtıdır. Hesiodos bu yapıtında Yer'in, Gök'ün Deniz'lerin, Evren'in, tanrıların nasıl yaratıldıkları ya da nasıl doğduklarını, Tanrı ve tanrıçaların evliliklerini, evrenin yönetimini aralarında nasıl paylaştıklarını anlatır. Yunanlılara da, bu adları ve görevleri sayıp dökülen tanrılara inanmak, onlara tapınaklar yaptırmak ve kurbanlar sunmak düşer yalnızca. Mitologyanın, bir başka deyişle "masallar, olağanüstü öyküler biliminin" öğeleri, Yunan dininin temellerini oluşturur. Ve bir de heykeller, tapınaklar, tiyatro yapıtları, şiirler gibi olağanüstü güzellikle sanat yaratılarını sunar tüm insanlığın beğenisine. Anadolu bu bakımdan da bir kavşaklık görevi yapar bu inanç sistemine katkılarıyla.

Ne var ki, Anadolu İ.Ö. 4. yüzyılın son çeyreğine doğru büyük bir yayılma ve fetih dalgalarıyla gelen bir doğu etkisiyle karşılaşır. Değişik yorumlarla yepyeni bir bileşim (sentez) çıkar ortaya. Yunan dini başka tanrılarla da tanışır. Yeni bir dönem başlamıştır. Tarihçiler "Hellenistik Çağ" diyorlar bu yeni döneme. Anadolu bu dönemde de, önemli bir "Dinler Kavşağı" olma niteliğini elinden bırakmaz yine.

Hellenistik Dönemde Anadolu'da Din

"Hellenistik" deyimini ilk kez ortaya atan kişi, 1808-1884 yılları arasında yaşamış bulunan Alman tarihçi Johann Gustav Droysen'dir. Makedonya Kralı Büyük İskender

der'in fetihleriyle başlayan ve Mısır'ın Romalılar tarafından alınmasıyla sona eren yaklaşık 300 yıllık bir dönemi ifade ediyor bu sözcük.

Büyük İskender'in Doğu'ya yaptığı seferlerle Yunan kültür ve uygarlığı buradaki toplumlar ve ülkelerde de tanınmış ve bir anlamda evrensellik kazanmıştı. Ne var ki, Yunan kültürü de bu doğulu kültürlerden büyük ölçüde etkilendi. Yunanlı ve doğulu kültürler kaynaştı, yepyeni bir kültür çıktı ortaya her alanda etkisini duyuran. Biz, konumuz gereği dindeki değişiklikleri ele alacağız.

Bu dönemde çok tanrıçılıktan –pek belirgin biçimde olmasa da– tek tanrı düşüncesine doğru gidiş olduğunu görmekteyiz. Yunan pantheonunda kimi tanrılar önemlerini yitirirlerken, Doğu etkisiyle yeni tanrılar çıktı ortaya ve de bunlar eski Tanrı ya da tanrıçaların bir kaçını birden temsil etmeye başladılar.

Hellenistik dönemin en önemli dinsel simgesi bir "Tanrıça" olmuştu. "Tykhe" deniyordu bu Tanrıça'ya. Okeanos kızlarından biriymiş.

Tykhe; Anadolu'da Kybele, Mezopotamya'da İştar, Suriye'de Astarte, Mısır'da İsis, Yunanistan'da Demeter diye adlandırılan, ama gerçekte Anadolu'nun en eski ve geleneksel Ana Tanrıçası'nın bu dönemde ortaya çıkmış bir değişkeninden başkası değildi. Seleukoslar devletinin kurucusu I. Seleukos Nikator, merkezini İ.Ö. 301-300 yıllarında, Orontes Irmağı (Asi Irmağı) üzerindeki Antiokheia'ya (Antakya) taşındığı zaman Thyke'yi de bu yeni başkentin koruyucusu ilan etmişti. Tykhe orada Astarte'nin yerini almıştı böylece. Daha sonra ünü ve yaygınlığı artmış, Sulla zamanında "Fortuna" adıyla Roma tanrılar topluluğuna da girmişti.

Bu dönemin bir yeni Tanrı'sı da "Sarapis" oldu. Mısır'daki Ptolemaioslar devletinin kurucusu I. Ptolemaios So-

ter, Yunanlılara bir Mısır tapımı benimsetmek amacıyla ileri sürmüştü bu Tanrı'yı. Ptolemaios, Memfis'te bir yeraltı Tanrı'sı olarak tapınılan "Osiris-Apis"i bir Mısır-Yunan ortak Tanrı'sı niteliğiyle seçmişti. Yunan halk dilinde "Osiris-Apis" bileşik sözcükleri söylenişte zamanla önce "Osarapis," sonra da "Sarapis" biçimine dönüşmüştü. Ptolemaios, bu Tanrı'yı İskenderiye'ye getirdi ve onun adına "Sarapeion" diye bir tapınak yaptırdı.

"Serapis" adıyla da bilinen bu Tanrı, Anadolu'nun en önemli kültür merkezleri ve üç büyük kenti olan Efes, Milet ve Bergama'da da büyük saygı görmüş, bu şehirlerde de "Sarapeion"lar yapılmıştır. Özellikle Bergama'daki Sarapis tapınağı anılmaya değer. Eski Bergama şehrinin en büyük yapısıdır bu. Kırmızı tuğlalarından dolayı halkın "Kızıl Avlu" diye adlandırdığı bu yapı Roma döneminde, İ.S. 2. yüzyılda İmparator Hadrianus tarafından yaptırılmıştı. Tapınak 260 metre uzunluğunda, 100 metre genişliğinde önündeki büyük avlusuyla birlikte çok büyük bir alanı kaplıyordu.

Mısır'ın Ay Tanrıçası İsis'in de, yine bu dönemde Anadolu'da saygınlık kazandığını görmekteyiz. Bu Tanrıça'ya, Anadolu'nun bir çok şehrinde tapınaklar ya da sunaklar yapıldığını biliyoruz. Örneğin, Efes'teki Devlet Agorasında bir İsis tapınağı, Priene'de de aynı Tanrıça adına bir sunak vardı.

Yine bu dönemde Kybele büyük bir önem kazanmış, Tanrıça'nın tapım heykeli İ.Ö. 204 yılında Roma'ya götürülmüştü. Bu konuyu ilgili bölümde ele almıştık.

Nemrut Dağı'nın Gizemli Heykelleri

Hellenistik dönemin önemli devletlerinden biri de Kommagene Krallığıydı. Adıyaman ilimiz toprakları içinde bulunan bu dağın tepesinde Kommagene Kralı I. Antiokhos

Epiphanes'in (İ.Ö. 62-32) mezarı bulunuyor. Mezar piramit biçiminde, yüksekliği 50, taban çevresi 150 metre bir tümülüsün altındadır.

Kral Antiokhos Epiphanes, baba tarafından İran, ana tarafından da Makedonya kökenliymiş. Kuzey bölümdeki orostatlar, Antiokhos'un ana ve baba tarafından atalarını gösteren kabartmalarla kaplı bulunuyor. Buradaki oturur biçimdeki heykeller hellenistik dönemde birbirleriyle kaynaşmış bir bileşim oluşturan tanrıları gösteriyor. Apollon-Mithra-Helios-Hermes ya da Fortuna (Tykhe) gibi.

Asıl gizem oluşturan konu ise, küçücük çakıllardan meydana gelen bu tümülüsün altındaki mezardır.

Dağın tepesindeki tümülüs ve başlarında Pers usulü birer başlık "tiara" taşıyan bu heykeller, Pers etkisinin Anadolu'da Roma döneminde dahi hala ne denli etkili olduğunu gösteren belirgin birer kanıttırlar.

Anadolu'da Asklepios Tapımı

Asklepios Hekimlik Tanrısı'dır. Kendisi de, hem de ölüleri diriltecek ölçüde usta bir hekimdir zaten.

Asklepios'un adı Homeros'un "İliada" destanında oğulları Makhaon ve Podaleiros ile birlikte geçer. Oğulları da kendisi gibi birer hekimdir. Ne var ki, bu erken metinlerde Asklepios bir Tanrı değildir henüz. Onun Tanrı derecesine yükselmesi oldukça geç dönemlerdedir. Ancak bu dereceye erişince de tapımı hızla yaygınlaşır ve Yunan tanrılar dünyasındaki saygın yerini alır.

Bu Hekim-Tanrı'nın doğuşu üzerine çok değişik öyküler anlatılırsa da, bunlardan en çok bilinen ve kabul göreni onun Koronis ve Apollon arasındaki bir aşk macerasından doğmuş olduğudur.

Koronis, Tesalya Kralı'nın kızıymış. Yakışıklı ve çapkın Tanrı Apollon'la sevişmiş, gebe kalmış ondan. Ne var

ki, aşkına sadık bir kadın değilmiş anlaşılan. Apollon'un çocuğunu karnında taşıdığı sırada bir Arkadyalıyla da işi pişirmiş. Ama bir karga yemeyip içmeyip Koronis'in bu ihanetini gitmiş yetiştirmiş Apollon Tanrı'ya, güzel bir ödül beklentisiyle.

Peki ödülü ne olmuş dersiniz?

Apollon'un bedduasına uğramış da, Latin ozanı Ovidius'un deyişiyle "güvercinleri ve ırmakların dostu kuğuları kıskandıracak lekesiz kar beyazı rengi, dilinin belası, siyaha dönüşmüş, beyaz kuşlar topluluğundan kovulmuş" böylece.

Vefasız kadının ihaneti cezasız kalmamış elbette ki. Bir anlatıma göre okçu Tanrı'nın kendisi, bir başka anlatımda o da bir okçu olan kız kardeşi Artemis Tanrıça, Koronis'i oklarıyla vurur. Gövdesi, yakılmak üzere bir odun yığınının üzerine konulur. Ama Apolon'un henüz doğmamış çocuğunun da ateşlerle yokolmasına gönlü razı olmaz. Ölü kadının karnından çocuğu alır, büyütüp yetiştirmesi için usta bir hekim olan At-Adam (Kentauros) Kheiron'a teslim eder onu.

Asklepios adı verilen çocuk, Kheiron'un yanında hekimlik mesleğinin cerrahlığın bütün inceliklerini öğrenir ve başlar hastaları iyileştirmeye. Ne var ki bu kadarı yetmez ona da, giderek ölüleri de diriltmeye girişir. Bunun için de Gorgo canavarının kanından yararlanır.

Perseus, Athena ve Hermes'in yardımlarıyla üç kızkardeş olan Gorgo'lardan Medusa'yı başını keserek öldürmüştü. Athena, Medusa'nın bedeninden boşalan kanı toplayarak Asklepios'a vermiş. Sağ yanından akan kanı zehirli sol yan damarlarındakiyse sağaltıcıymış. Asklepios bu kanı ölüleri diriltmek için kullanıyormuş ve de bir haylisini yaşama döndürmüştü yeniden.

Ama tanrılar Başbuğu Zeus, yalnızca kendi üzerinde bu-

lunması gereken diriltme gücünü, bu yeni yetme hekimin kullanmasını hoş karşılamamış. Yıldırımını savurduğu gibi Asklepios'a, yakıp yok etmiş bu "küstahı." Asklepios da, Tanrı'lık onuruna ölümünden sonra yükselebilmış ancak böylece. Adına da bir çok tapınaklar kurulmuş.

Antik dünyada Asklepios'a adanan iki yüzün üzerinde tapım yeri vardı. Bunlardan en ünlü ve önemli ikisi Yunanistan'da Epidauros, Anadolu'da da Bergama'daki Tapım ve Sağlık merkezleriydi.

Bergama Asklepieion'unun İ.Ö. 4. yüzyılda kurulduğu söyleniyor. Hellenistlik dönemde gelişen bu Tapım ve Sağaltım Merkezi M.S. 2. yüzyılda en parlak dönemini yaşıyor.

Bergama Asklepieion'u ile ilgili kayıtlardan, sağaltım için şifalı sular, çamur banyosu, çeşitli otlar ve beden hareketlerinin yanı sıra, telkinden, bir başka deyişle "ruhsal yöntemlerden" ağırlıklı olarak yararlanıldığını öğrenmekteyiz.

Bergama Asklepieion'unda Hekim-Tanrı Asklepios'un yanı sıra kızı Hygieia'ya da tapınılırdı. Bir de Anadolu'ya özgü "Telesphoros" diye bir Çocuk-Tanrı görüyoruz bu tapım çevresinde yeralan. Telesphoros hastalıktan tam sağlığa geçişteki "iyileşme dönemini" (nekahat) temsil ediyordu olasılıkla. Eski yunancada "telesphoreo" fiili "sona ulaştırmak, olgunluğa erdirmek, en yüksek noktasına taşımak, yetkinliğe varmak" gibi anlamlar içeriyor. Bu fiilden türeme "telesphoros" sözcüğü de "sona ulaştıran, sona erdiren kişi" demek. "Hastalığı sona erdiren, onu iyiye götüren" de bu Tanrı Telesphoros olmalı herhalde.

Telkin, uyku sırasında yapılıyordu. Bu amaçla hazırlanmış "uyku odaları" vardı. Hastalar, yapılan telkinin etkisiyle düşlerinde Asklepios'u görürlermiş, dahası Hekim-Tanrı hangi ilacı kullanmaları gerektiğini de söylermiş onlara. Sağlık merkezinin en sadık müdavimlerinden ünlü hatip Ae-

lius Aristeides'e düşünde, bir organını kesip Telesphoros'a adaması öğütlenmiş. Aristeides bedeninin geri kalan bölümünü böyle kurtarabilecekmiş ancak. Ama herhangi bir organın kesilmesi çok acı vereceğinden rahip Aristeides'in parmağındaki yüzüğü adamasının yeterli olacağını söylemiş. Parmağın etkisini yüzük de yapacaktı. Kimi Anadolu masallarında da işlenir bu konu. Genç kız ya da genç erkek, elinden kurtulması karşılığında bedeninin bir parçasını isteyen cadıya parmağının ucundan küçücük bir parça vererek kurtarır kendisini.

Asklepieion'la ilgili mucize türünden pek çok öykü anlatılır daha ama biz bu konuyu da burada noktalayalım.

Anadolu'da Roma Dini

Roma devletinin Küçük Asya da denilen Anadolu ile ilgisi İ.Ö. 3. yüzyıla değin uzanır. İ.Ö. 204 yılında Ana Tanrıça (Magna Mater-Büyük Ana) tapımının Anadolu'dan Roma'ya götürüldüğünü daha önce görmüştük. Bu konuda Bergama kralı I. Attalos yardımcı olmuş ve izin vermişti Romalılara. Bergama devletinin son kralı III. Attalos ise ölürken ülkesini Roma'ya bağışladı. Roma Anadolu'ya resmen de ayak basmıştı böylece. Anadolu "Provincia Asiae" (Asya Eyaleti) adıyla Roma'ya bağlandı. Daha sonra da ayrı ayrı yönetim birimleri oluşturuldu Anadolu'da.

Roma, İlkçağların bu uçsuz bucaksız imparatorluğunu oluşturan ülkelere kurumlarını, kültürünü ve dinini de taşımıştı doğal olarak. Yönetim altına alınan ülkelerde Roma dini Hıristiyanlığın resmen kabul edildiği İ.S. 4. yüzyıla değin egemenlik sürdü.

Ne var ki bu egemenliğin yalnızca görünüş olarak sürdüğünü söylemeliyiz. Roma, çok daha önceki yüzyıllarda Hititlerin yaptığı gibi, dinsel alanda büyük bir uzlaşmacılık

örneği verdi. Romalı tanrılar ad olarak aynı kaldılar gerçi ama işlev ve öz olarak Yunanlılaştılar. Bir başka deyişle Yunan Tanrı ve tanrıçalarıyla özdeşleştiler. Buna daha sonra değineceğiz.

Roma'nın, eski dönemlerinde bir kaç yüce Tanrı'sı bulunmaktaydı. tanrıların başı "Iupiter" idi. Bu Tanrı, Mars ve Quirinus ile birlikte bir üçlü oluşturmaktaydı. Mars, askerleri temsil ediyordu. Savaşın Tanrısı'ydı yani. Quirinus ise sivil halkın temsilcisiydi ve barışı simgeliyordu.

Bir de her insanın kendine özgü "Daemon"u ve "Genius"u vardı. Daemon'lar, insan ve tanrılar arasında iletişim sağlayan iyi ya da kötü ruhlardı. Genius'lara gelince, olar yaşam boyu insandan ayrılmazlardı. Bir de kadınlara özgü, onlara döl bereketi sağlayan "Juno" vardı.

Eşyanın, cansız varlıkların da koruyucu ruhları vardı. Örneğin kapı ruhu "Janus," sınır ruhu "Terminus," ocak ruhu "Vesta" gibi. Büyük, küçük tanrıların, ruhların tapımları bir düzen içinde kurumlaştı zamanla. Bu kurumun başında "Pontifex" denen rahipler bulunmaktaydı. Rahipler kurulu üç pontifexten oluşuyordu.

Roma devleti yayılıp genişledikçe yeni yeni tanrılar katılmaya başladı Roma pantheonuna. Yerli İtalyan inanışlarının Tanrı ve tanrıçaları Capitolium* tapımında temsil edilir oldular. Jupiter'e önce Juno ve Minerva katıldılar. Bu iki Tanrıça Hera ve Athena ile özdeşleştiler. Derken Yunan pantheonunun öteki önemli tanrıları da kaynaştılar yerel tanrılarla. Venüs, Aşk ve Güzellik Tanrıçası Aphrodite'le bir tutuldu, ateşin ve demircilerin Tanrı'sı Yunanlı Hephaistos Roma'da Vulcanus oldu. Denizler Tanrısı Poseidon, Neptunus ile birleşti. Demeter Ceres'e, Hermes Mercurius'a

(*) Capitolium: Roma'da tanrıların temsil edildiği tepe. Burada Jupiter'e adanan bir tapınak vardı.

bağlandı. Artemis, Diana adıyla Roma'da karşılığını buldu. Ama kardeşi Apollon –Romalılarda karşılığı olmadığı için– geç bir dönemde tanındı Roma'da ve "Apollo" olarak kendi adını korudu. İ.Ö. 293 yılında Asklepios hemen hemen aynı adla (Aesculapius) pantheonunda yerini aldı. Aynı yüzyılın sonunda ise, daha önce değindiğimiz gibi Kybele "Magna Mater" (Büyük Ana) adıyla ülkeye girdi. Onu Dionysos izledi "Bakkhus" adıyla.

İşin tuhafı şu ki, hayalgüçleri pek işlek olmayan Romalılar efsane yaratmamışlardı kendi Tanrı ve tanrıçaları için. Yunan tanrıları Roma pantheonuna aktarılınca onların efsaneleri de aynen benimsenmiş oldu.

Derken Hellenistik dönem tanrıları da yerleşmeye başladılar roma tanrılar topluluğuna. Mısır kökenli Tanrıça İsis Roma dünyasında da büyük saygı gördü. Bir başka Tanrıça Tykhe ise Fortuna adıyla alinyazısına egemen olmaya başladı. Aynı dönemde İran kökenli Tanrı Mithra'nın Roma'da ne denli etkili olduğunu ise daha önce görmüştük. Sarapis, Kybele'nin sevgilisi Anadolu Attis Roma'da önem kazanan diğer tanrılar oldular.

İmparatorluk döneminin sonlarına doğru ise, özellikle de Suriyeli imparatorların tahta çıkışlarıyla Güneş tapımı etkili oldu. Aurelianus zamanında (İ.Ö. 275) "Sol Invictus" (Yenilmez Güneş) Roma'da yüce Tanrı ilan edildi ve bir de tapınak yaptırıldı adına.

tanrıların bu çeşitliliği ve karmakarışıklığı muhafazakar Romalıların tepkisini çekmekte gecikmedi. Bu tepki önce ulusal Roma tapımını yüceltme olarak çıktı ortaya. Derken bununla da yetinilmedi, iş imparatorları Tanrı ilan etmeye kadar vardırdı ve sonuçta bir de "imparator tapımı" yaratıldı. Gitgide ölçü o denli kaçırıldı ki, imparatora tapınma öteki tanrılara tapınmadan daha önemli hale geldi. Öyle

ki, bir Romalı Jupiter'e tapınmayı reddedebilirdi. Ama Caesar'a, yani imparatora tapınmayı reddetmek ölümle sonuçlanırdı.

İmparator tapımı ilk kez Augustus tarafından manevi babası Gaius İulius Caesar için ve senato kararı ile kurulmuştu. Ceasar (Sezar) "Divus İulius" adıyla bir Devlet Tanrısı olur. Onu Augustus ve öteki tanrılar izler. Bunun doğal sonucu, bu zoraki tanrılar adına tapınaklar yaptırılması olur ki Anadolu'da da bol bol vardır bunlardan.

Örneğin Efes'te Domitianus adına devasa büyüklükte bir tapınak yaptırılmıştı. "Asia'nın birinci ve en büyük metropolisi" olan Efes bu tapınağın yapılmasıyla bir de "Neokoros" yani "Tapınak Koruyuculuğu" unvanı ve ayrıcalığını da elde etmişti.

Aynı şekilde, başka yerlerde de tapınakların yükseltildiğini görmekteyiz imparatorlar adına. Bunlardan biri de Bergama'daki Hadrianus tapınağıdır. Ankara'da, Augustus tapınağı, adı geçen imparator anısına yapılmıştır. Bu imparator için bir tapınak da Kyzikos (Erdek)'ta yaptırılmıştı. Geç Roma döneminde Hadrianus Olympos'a on üçüncü Tanrı olarak kabul edilmişti. Tapınak da antik dünya harikalarından biri sayılıyordu.

II.
BÖLÜM
KUTSAL KİTAPLARDA
ANADOLU

AHD-İ ATİK VE ANADOLU

Museviliğin Kutsal Kitabı Ahd-i Atik'te Anadolu kaynakları ögeler oldukça fazladır. Kimi zaman yer, kimi zaman topluluk, kimi zaman da kişi adları olarak artaya çıkar bu ögeler. Ama asıl ilginç, İlkçağ Anadolu'su kimi kurum ve yasalarının, Ahd-i Atik'te kurumlaşmış İbrani yasalarına neredeyse tıpa tıp benzemeleridir. Giderek inanış biçimlerinde de kendilerini gösteriyor bu benzerlikler. Bir başka deyişle Ahd-i Atik'te çok güçlü bir Anadolu etkisi olduğunu görüyoruz. Bu etki hangi yolla geçmiş olabilir Filistin'de yaşayan İbrani toplumuna ve Kutsal Kitap "Ahd-i Atik'e, bunları daha sonra göreceğiz.

Kutsal Kitap Ahd-i Atik'teki Anadolu'lu ögeler ve kavramlara geçmeden önce bu sözcüğün ne anlama geldiğini görelim.

Günümüz Türkçe'sinde "Eski Ant" anlamına gelen "Ahd-i Atik" İsrail kavmi ile Tanrı Yahova arasındaki sözleşmeyi ifade ediyor. Bunun "Tekvin," "Çıkış," "Levililer," "Sayılar" ve "Tesniye" adını taşıyan ve "Musa'nın Beş Kitabı" diye bilinen ilk bölümü "Tevrat"ı oluşturuyor. Aslı İbrani dilinde "Tora" olan sözcük "yasa" demek. "Tevrat" bu "Tora" sözcüğünün Arapçalaştırılmışı ve tümü üç bölümden oluşan "Ahd-i Atik" in birinci bölümü. Ancak genel anlamda Ahd-i Atik'in tümüne de "Tevrat" denilebiliyor. Öteki iki bölüm ise "Peygamberlerin Kitapları" ve "Ketubim" adlarını taşımaktadır.

Museviliğin kurucusu Musa Peygamber "Tevrat"ı yazan kişi olarak da biliniyor ki, bu konu çok tartışmalıdır. Neyse, bizim konumuz da o değil zaten. Musa peygamber Mısır'da baskı altında yaşamakta olan İsrail toplumunu bu ülkeden çıkarmakla Yahova tarafından görevlendirmeden önce, bir Mısırlı tarafından dövülen bir soydaşını korumak için elini kana bulaştırır. İşlediği cinayet ortaya çıkınca Medyan diyarına kaçır. Medyan kahininin kızlarını, onların su almalarını engelleyen çobanların elinden kurtarır ve yardım eder kızlara. Kahin de kızlarından birini Musa'ya verir. Musa'nın bu evlilikten Gerşom adında bir oğlu olur. Orada uzun yıllar kalan Musa, kayınpederinin sürülerini güttüğü bir gün Tanrı tarafından İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarmakla görevlendirilir. İsrail kavminin Filistin topraklarına dönmeleri ve Tevrat'ın, onunla birlikte de İsrail oğulları yasalarının yazılması böyle başlar.

Bu kısa girişten sonra Tevrat ve Anadolu ile ilgisine geçebiliriz artık.

Yeryüzü Cenneti Anadolu'da mıydı?

Tevrat'ın birinci kitabı "Tekvin"e göre Tanrı "Şark'a doğru Aden'de bir bahçe dikti; ve yaptığı adamı (Adem'i) oraya koydu. Ve Rab Allah görünüşü güzel ve yenilmesi iyi olan her ağacı, ve bahçenin ortasında hayat ağacını, ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi."

Şimdi şu "Şark" ya da bugünkü Türkçe'mizdeki "Doğu" sözcüğü üzerinde duralım biraz. Ama daha önce Tevrat'ın nasıl kaleme alınmış olduğunu görelim.

Hazreti Musa'ya Tanrı tarafından vahyedildiği söylenen Tevrat tek nüsha halindeymiş. Ezberlenme geleneği de olmadığı için her üç ya da yedi yılda bir Ahit Sandığından çıkarılıp halka okunması vasiyet edilmişti.

Hazreti Süleyman'ın ölümünden sonra İsrail krallığı ve Yahuda krallığı diye iki ayrı devlet çıkar ortaya. Önce İ.Ö. 721'de İsrail krallığı Asurlular tarafından, İ.Ö. 586 yılında Yahuda krallığı da Babilliler tarafından ortadan kaldırılır. Bu arada Süleyman Peygamber'in mabedi de yakılır, bu yıkılma sırasında Tevrat da yokolur, Yahudiler Babil'e sürgün edilir. İ.Ö. 539 yılında Pers İmparatoru Kyros (Keyhusrev) Babil devletine son verir. Bu hükümdarın izniyle 538 yılında Yahudiler Filistin'e dönerler. Mabet onarılır. İ.Ö. V. yüzyıl ortalarında, peygamber Ezra zamanında –Yahudi ve Hıristiyan bilginlerinin inançlarına göre– tanrısal esinle Tevrat yeniden kaleme alınır.

Ne var ki, Yahudilerin bir çoğu bu dönemlerde Filistin dışında yaşamaktaydılar. İskenderiye'de yerleşmiş bulunan Yahudiler İ.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak Tevrat'ı konuştukları dile çevirtirme gereksinmesini duydular. Bu dil ise, bütün doğu Akdeniz havzasında yaşayan halkların ortak dili olan Yunanca idi. Tevrat, bütün öteki bölümleriyle birlikte eski Yunanca'da yazılı hale gelmiş oldu derli toplu olarak.

İşte bizim ele alacağımız konunun can damarı da bu eski Yunanca metinden kaynaklanmakta. Bunu iyice belirginleştirmek için, yeryüzü cenneti Aden'le ilgili cümleyi yeniden görelim:

"Ve RAB Allah doğuya doğru Aden'de bir bahçe dikti."

Bizi burada ilgilendiren, cümle içindeki "Doğu" sözcüğü.

Yurdumuzun Asya kıtasında kalan büyük bölümünü anlatmak için kullandığımız sözcük "Anadolu." Tamı tamına Türkçe görünümüne ve de çok güzel anlamına karşın eski yunanca kökenden gelme bir sözcük bu. batı dillerinde "Anatolie," "Anatolia" biçimlerinde söylenen bu sözcük eski Yunanca'daki "Ana-tole" deyişinden geliyor. Anlamı ise "Doğu." Bunu matematik formülüyle ifade etmek gerekirse

"Anadolu=Doğu" biçiminde gösterebiliriz. Yine matematiksel yöntemi izleyerek, cümledeki "Doğu" sözcüğünün yerine onun karşılığı olan "Anadolu"yu koyalım. Cümlenin şöyle olması gerekir eski Yunanca'daki metine göre:

"Ve RAB Allah Anadolu'ya doğru Aden'de bir bahçe dikti."

Yani "Aden" ve oradaki bahçe, bir başka deyişle yeryüzü Cenneti Anadolu'da imiş. Kutsal Kitap'ın Fransızca çevirisinde bu cümle "Doğu'ya doğru değil, "Doğu'da Aden'de bir bahçe dikti" biçiminde. Yani Aden'in Anadolu'da olduğu daha keskin bu anlatıma göre.

Bugün bir çok değişik dile çevrilen Ahd-i Atik'in çevirilerde eski Yunanca metni esas alınmaktadır. Bu metinde de "Cennet Bahçesi Aden" in bulunduğu yer eski Yunanca'da da "Anatole" sözcüğü ile ifade edilmektedir açık açık.

Doğrudan eski Yunanca'dan yaptığımız çevriyi de sunalım:

"Ve Rab Allah Doğu'ya doğru (Doğu'da) Aden'de bir bahçe dikti."

Aşağıda sunduğumuz Yunanca metindeki "kata anato-las" sözleri "doğuya doğru" "doğuda" anlamlarına geliyor. Bunlara "Anadolu'ya doğru," "Anadolu'da" gibi anlamlar da yüklenebilir. Görüldüğü gibi, nereden bakılırsa bakılsın ve de ister yön ister yer adı olsun "anaotole" (Anadolu) sözcüğü girmekte işin içine. Bu da yeryüzü cenneti Aden'in Anadolu ile ilişkisi konusunda daha belirgin bir ipucu vermiyor mu?

Bu ipucunu destekleyen başka veriler de var.

Καὶ ἐφύτευσεν κύριος ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδεμ κατὰ ἀνατολὰς καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἐπλασεν.

"Ve Rab Allah Anadolu'ya doğru Eden'de (Aden) bir bahçe dikti ve biçim verdiği adamı oraya koydu."

Yeryüzü Cennetinden Çıkan Kutsal Irmaklar: Dicle ve Fırat

Önce "Aden" sözcüğünün anlamını irdelemeye çalışalım:

Bu sözcüğün Sumer dilinde "düzlük" anlamına gelen "Eden"den kaynaklandığı sanılıyor. Zaten batı dillerinde daha çok bu söylenişle geçiyor sözcük. Arapça'daki biçimi ise "Adn." "Oturulacak yer, bahçe, cennet" anlamlarını içeriyor. Ama gökte değil, yeryüzündeki bir cennet bu.

Yukarıda ele alıp anlamını yorumlamaya çalıştığımız cümle –ya da ayet– biraz sonra şöyle gelişiyor:

"Bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıktı, oradan dört kola ayrılmak üzere bölündü. Bunlardan birinin adı *Pişon*'dur Altının bulunduğu Havila ülkesini çevreleyen odur, ve bu ülkenin altını iyidir. Orada ak günnük ve akik taşı vardır. ikinci ırmağın adı *Gihon*'dur; bütün Kuş ülkesini çevreleyen odur. Üçüncü ırmağın adı *Dicle*'dir, Asur'un doğusuna akar. Dördüncüsü de *Fırat*'tır."*

Şimdi bu sözleri yorumlamaya çalışalım coğrafya verilerinin ışığında:

Dicle ve Fırat Irmakları, kaynaklarını yurdumuzda Doğu Anadolu Bölgesinden alan iki büyük akarsuyumuzdur. Anadolu'muzun bu iki ırmak arasında kalan bölümlerine "Yukarı Mezopotaya" da deniliyor. Tevrat'ın tanımlamasına göre Aden'den önce bir ırmak çıkıyor ve "oradan" yani "Aden"den dört kola ayrılıyor. Biraz daha açarsak, "Aden"den çıkan ve "orada" dört kola ayrılan bu ırmak, öteki iki ırmakla birlikte Dicle ve Fırat'ın da kaynağını oluşturuyor. Bu iki nehrimizin kaynakları Anadolu'da olduğuna göre, Aden'in yani "Yeryüzü Cenneti"nin de Anadolu'nun

(*) *Kitabı Mukaddes*. Tekvin BAP 2

doğusunda bir yerlerde olması gerektiği açık açık ortaya çıkmıyor mu?

Demek ki Kutsal Kitap Tevrat'ın daha giriş bölümü bile Anadolu kaynaklı.

Bu yorumlar biraz zorlama gibi görünebilir belki ama, belirgin bir yer ve bu yerle ilgili bir dayanak noktası göstermeden bu görüşlere karşı çıkmak da bir başka türlü zorlama olmaz mıydı?

Biz, ileri sürdüğümüz varsayımın ve dayanak noktalarının gözardı edilmemesi gerektiği düşüncesindeyiz.

Konu hazır Yeryüzü Cenneti'nden açılmışken bu konuyu kapatmadan bununla ilgili bir başka noktaya da dikkat çekelim:

Allah yalnızca erkeği (Adem'i) yaratmıştı ilkin ve onu Aden'deki bahçeye koymuştu. Sonra kadını (Havva) yarattı erkeğe yardımcı olsun diye. Ama erkek Aden'den önce yaratılırken kadın doğrudan doğruya Yeryüzü Cenneti Aden'de yaratılıyor. Yani ileri sürdüğümüz varsayıma göre ilk kadın Havva da Anadolu'da yaratılmış oluyor böylece.

Nuh'un Gemisi ve İki Anadolu Dağı

Dünyanın bilinen ilk Tufan öyküsü bir Sumer destanından kaynaklanıyor. Bu öykü Sumerli bilge Utnapiştim'e ya da Şuruppak Kralı Ziusudra'ya bağlanıyor. Tufan öyküsü daha sonra Kutsal Kitap Tevrat'a da taşınıyor ve bu öykünün Sumerli kahraman Ziusudra –ya da Utnapiştim– Nuh Peygamber oluyor orada.

Tufan öyküsü Yunan mitologyasına da geçiyor daha sonra. Mitologya tufanının Nuh'u da Deukalion adını alıyor. Konu ise hemen hemen hep aynı: Azgınlıklarından, taşkınlıklarından dolayı tanrıların –ya da Tanrı'nın– öfkelenmesi ve insan soyunu bir tufanla cezalandırmak istemesi.

Bir başka kitabımızda* uzun uzun anlattığımız değişik Tufan öykülerini burada yineleyecek değiliz.

Çok sonraları Kur'an-ı Kerim'de de anlatılan bu öyküde bir başka ortak nokta da, sonuçta gemilerin hep bir dağın üzerine oturmaları. Utnapiştim'in gemisi Nitzir dağına oturur, Deukalion'un ki Parnassos dağına.

Nuh'un gemisi konusunda ise Tevrat ve Kur'an ayrı ayrı dağlar gösteriyor.

Nuh Peygamber'in Gemisi, Tevrat'a göre yüzelli gün sular üzerinde gezinir durur. Yedinci ayın on yedinci gününde, suların azalmasıyla gemi Ararat Dağları üzerine oturur.

Ararat dağı bizim Ağrı Dağı'mız bilindiği gibi. Yurdu-muzun en yüksek dağı. Kur'an-ı Kerim'de de Nuh tufanı anlatılır değişik surelerde. Öykü hemen hemen aynıdır. Ancak –yine Anadolu'da olmakla birlikte– geminin, üzerine oturduğu dağ aynı dağ değildir. Van Gölünün güneyinde, Türkiye, Suriye, Irak sınırının hemen hemen kavşak noktasındaki Cudi Dağıdır.

Görüldüğü gibi, dağlar değişik olsa da, her iki dağın bulunduğu toprak aynı: Anadolu Toprağı. Bu da, Anadolu'nun, ister tek tanrılı ister çok tanrılı olsun, çok değişik inançların yalnızca kavşağı olmadığını, bu inançlara kaynaklık da ettiğini açıkça koyuyor ortaya.

(*) *Uygurliklar Kavşâğı Anadolu*. D. Bayladı Say Yayınları

İBRAHİM PEYGAMBER VE ANADOLU İLE İLGİSİ

Gerek Tevrat ve İncil'de, gerekse Kur'an-ı Kerim'de bir din ulusu, Tanrı'nın onurlandırdığı saygın bir kişi olarak geçer Hazreti İbrahim. Kur'an-ı Kerim'e göre bir yüce peygamberdir.

Ancak Ahd-i Atik (Tevrat) ve kaynağını ondan alan Ahd-i Cedid'e (Yeni Ant-İncil) göre Hazreti İbrahim batı dillerindeki yazılışıyla bir "Patriarch (ing)-Patriarche (fr)"dir. Bizde bu sözcüğü "Patrik deniliyor ama anlamı değişik. Ortodoks ve kimi doğu kiliselerinin başkanlarına veriliyor sıfat. Sözcük eski Yunanca'da "Patriarkhes" söyleyişinden Latince'ye "Patriarcha" biçiminde geçmiş. Ahd-i Atik'te bu sözcük "soybaşı," "soyun kurucu atası" anlamında kullanılıyor. Bu soybaşılardan hepsi de çok uzun ömürlü. Örneğin Nuh öncesi soybaşılardan Şit 912 yıl, Yered 962, Metuşelah ise 969 yıl yaşıyor. Nuh peygamber 950 yıl yaşamış. İbrahim onlara ve daha bir çoğuna bakılacak olursa az yaşamış sayılır: 175 yıl.

Hiz. İbrahim Harran'da

Tevrat'a göre İbrahim'in babası Terah, –o sıralar adı Abram diye geçen– oğlu İbrahim'i ve ailesinin öteki bireylerini de alarak Kenan diyarına, yani Filistin'e gitmek üzere Kal-

de'nin Ur şehrinden çıkıyor ve Harran'a gelerek orada yerleşiyor.

Bu Ur şehri eğer Sumer başkenti olan şehir ise Hazreti İbrahim'in de Sumer kökenli olduğu ortaya çıkar. Sumer efsanesi Ziusudra ve Tevrat'ın Nuh Tufanı benzerliklerinin nedeni de anlaşılır açıklıkla.

Ancak, bu Ur şehrinin o Ur olmadığı, Tevrat'ta konu edilen Ur'un Kuzey'de, Harran yakınlarında bir başka Ur olması gerektiği üzerinde görüşler ve de bu konuda yapılan çalışmalar var.*

İ.Ö. 2400'lerde Kral I. Sargon (Şarrukin) yönetimi altında bulunduğu Sumer devletine başkaldırıp Sumer şehir devletlerini kendisine bağlamıştı. Sargon, ülke sınırlarını Kuzey Mezopotamya'ya değin uzatıyor.

Güney Mezopotamya'da, yani Sumer ülkesindeki Ur şehrinde Ay Tanrısı'nın tapınağı bulunmaktaydı. Sargon, yerli halkın dostluğunu kazanmak için kızını bu tapınağa başrahibe olarak verir. Bu gelenek daha sonraki Sumer-Akad Kralları tarafından da sürdürülüyor. Ay Tanrısı için kuzeyde bir Ur şehri kurulmuş ya da bir şehrin Ur diye adlandırılmış olabileceği söyleniyor. Yine, çiviyazılı kimi metinlere göre kuzeyde Ur adı verilen koloniler varmış. Ugarit metinlerinde, Ur-a'nın tüccarlarının Ugarit'e geldiklerinde orada devamlı kalamayacakları, kış mevsiminde kendi şehirleri olan Ur-a'ya gidecekleri yazılıymış. Buna göre bu Ur-a'nın Harran civarında olması gerekiyormuş.**

Öte yandan Hazreti İbrahim'in kardeşlerinden birinin adı da Harran. Bu, İbrahim Peygamberin Anadolu ile ilişkisini (belki de kökenini) apaçık seriyor gözler önüne.

(*) İbrahim Peygamber, Harran, Ur şehri konularında Sayın Muazzez İlmiye Çığ'ın *İbrahim Peygamber, Sumer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre* (Kaynak Yayınları 1977) adlı yapıtından yararlanmış bulunmaktayım.

(**) A.g.e. Sayfa 76-78

Urfa ve Harran'ın hem çok tanrılı, hem de Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi kitaplı dinler açısından önemi büyüktür. Daha ilerki bölümlerde bu yöreye döneceğiz yine. İbrahim peygamberin Anadolu kökenli kavimlerle ilişkisini görelim şimdi de.

Hazreti İbrahim ve Het Oğulları

Hazreti İbrahim'in karısı Sara, Tevrat'ta belirtildiğine göre Kenan diyarında Hebron'da ölür. Öldüğünde 127 yaşındaymış. İbrahim'in karısı Het oğullarının toprağında konuk bulunuyormuş anlaşıldığına göre. İbrahim Sara için dövünmeye ve ona ağlamaya gelir ve Het oğullarına şöyle der:

"Ben sizin yanınızda garip bir misafirim; yanınızda mülk olarak bana kabir verin ve ölümü önümden kaldırıp gömeyim."

Het oğulları İbrahim'e "onun, aralarında Allah'ın bir be-yi olduğunu, ölüsünü istediği kabre gömebileceğini, kendilerinden hiç birinin ondan kabir esirgemeyeceğini" bildirirler. Ama İbrahim Het oğulları arasında oturmakta olan "Hitit Efron'dan" onun mülkiyetindeki Makpela mağarasını ister ederi karşılığında. Efron, mağarayı içinde bulunduğu tarlayla bedelsiz olarak verecektir ama İbrahim'in üstelemesiyle dört yüz şekel gümüş karşılığında mağarayı ona satar. İbrahim de karısını oraya gömer.

Burada ilginç olan ve de iyice açıklığa kavuşturulması gereken nokta şu:

"Het oğulları" sözüyle anlatılmak istenen kişiler ya da toplum Hititler. Ama akıl karıştıran nokta "Het oğulları"nın hemen yanbaşındaki Hititler sözcüğünün de geçmiş bulunması. Yani aynı kavim ya da kişiler –üstelik hem de aynı cümle içinde– iki ayrı adlandırmayla nitelendiriliyorlar. Demek Tevrat tam anlamıyla tanıyamamış ve de belirginleştirmişti.

rememiş bu ilk çağların en önemli devletlerinden birini kurmuş olan toplumu. Zaten bu nedenlerdir ki, And-i Atik'te sık sık geçen Hitit adı, başka bir çok önemsiz toplulukların-kilerle birlikte anılır.

Bu kavram kargaşasını nasıl açıklamalı ve nasıl bir çözüm bulmalı?

Kimi kaynaklar bu Het oğullarının, Hitit Büyük Krallığı'nın dağılmasıyla güneye çekilen Hitit boyları olduklarını ileri sürüyorlar. Geç Hitit Devletleri'nin başlangıç tarihini, yani en erken dönem olan İ.Ö. 1200 yıllarını esas alsak bile bu Het oğullarının, İbrahim Peygamber'in karşılaştığı Hititler olması olanaksız.

İ.Ö. 1200 yılları, İsrail oğullarının Filistin'e gelip yerleşmeye başladıkları dönemdir. Yani bu tarihten geriye doğru gidecek olursak, Musa Peygamber İ.Ö. 1250 yıllarında İsrail oğullarını Mısır'dan çıkarmıştı. Musa Peygamber ile Mısır'da vezirlik görevi yapmış bulunan Hazreti Yusuf arasındaki zaman belirsiz. Yusuf peygamber ise Hazreti İbrahim'den başlayarak dördüncü kuşak.

Demek istediğimiz şu ki, Tevrat'taki Het oğullarını en erken İ.Ö. 1200 yıllarına yerleştiresek bile İbrahim Peygamber'in onlarla yine de karşı karşıya gelemeyeceği açıktır.

İbrahim peygamberin yaşadığı İ.Ö. 2100 ya da 1800 yıllarına tarihleyen kaynaklar da var.

Ama kanımızca bu da olanaksız. İ.Ö. 2100 tarihlerini ele alacak olursak, bizim Hitit diye adlandırdığımız ama aslında kendilerine "Nesit" (Nesililer) diyen kavimler Anadolu'ya daha gelmemişlerdi bile henüz. Ama eğer bu "Het oğullarıyla" Anadolu'nun Hititler öncesindeki halkı "Hattiler" belirtilmek isteniyorsa, Het oğullarının "Hattiler" olması da olanaksız. Çünkü Hattiler Filistin yöresine hiç inmemişlerdi ki.

Ama bu kargaşanın asıl nedeni bize göre, ilk Ahd-i Atik'in Musa Peygamber'in yaşadığı çağdan çok sonra ya-

zılmış olması. Yani İsrail oğullarının Geç Hitit Beylikleriyle gerçekten ilişki kurabilecekleri çağlar. Diyelim İ.Ö. 11 ya da 10. yüzyıllar. Böyle olunca da, kökü derinlere doğru uzanan bir tarihin anıları eskisiyle, yenisiyle birbirlerine karışabilir, sonraki olaylar öncekinde, öncekiler sonrakinde geçmiş gibi görünebilir.

Harran'lı İbrahim Peygamber'in (ister orada doğmuş, ister Harran'da bir süre için yerleşmiş olsun) Hititlerle ilişkide olması ve onları tanıması çok doğal. Harran yöresi Mitanni-Hurri, dolayısıyla da Hititlerin yönetim ve etki bölgesi içinde bulunuyordu. Bizim bir başka kitabımızda ileri sürdüğümüz gibi* İbrahim Peygamber'in yaşadığı tarih İ.Ö. 15. yüzyıla denk düşüyor. Hititlerin yaklaşık Yeni Krallık dönemin başlangıcı yani. Bu tarih yarım yüzyıl kadar daha geriye çekilebilir belki, 16. yüzyıl sonlarına doğru.

İsrail oğullarının Filistin'e döndükleri varsayılan İ.Ö. 1200 yılları ve sonrası tam bir kargaşalık dönemi. Büyük Hitit Krallığı yıkılmış, Hitit boyları Güneydoğu Anadolu ve Suriye'ye doğru çekilerek beylikler kurmaya başlamışlardı bu dönemde. Dolayısıyla "Hakimler," "Krallar" ve "Peygamberler" döneminin İsrail oğulları, İ.Ö. 7. yüzyıllara değin yaşayan Geç Hititleri tanımışlar ve onlarla ilişki içinde bulunmuşlardı komşulukları nedeniyle. Önemsiz kavimler arasında gösterilmiş de olsalar Ahd-i Atik'te Hitit adının sık sık geçmesi bu nedenle olsa gerek. Harranlı İbrahim peygamberin tanıdığı Hititler güçlü bir dönemin Hititleriydi. Ama Hititler olarak geç dönem devletlerini tanıyan yine geç dönem İsrailileri, Ahd-i Atik İ.Ö. 5. yüzyılda yeniden yazılırken çağları karıştırmışlardı anlaşılan ve Hazreti İbrahim'i, Musa Peygamber'den de sonraki bir tarihe yerleştire-

(*) *Uygurluklar Kavşağı Anadolu*

rek geç dönem Hititleri "Het oğulları" ile karşılaştırmakta sakınca görmemişlerdi.

Peki, İbrahim Peygamber'den sonra Hitit-İbrani ilişkileri nasıl sürdü, nasıl gelişti dersiniz?

Bu soruyu Kutsal Kitap'ın verileriyle yanıtlamaya çalışalım yine.

Hazreti İbrahim'den Sonra Hititlerle İlişkiler

Het oğulları Hazreti İbrahim'e dostluk göstererek ona içinde Makpela mağarasının bulunduğu tarlayı satmışlardı karısını gömsün diye. Ölünce İbrahim de oraya gömüldü.

Hazreti İbrahim'in ölümünden sonra iki topluluk arasındaki ilişkiler bir hayli sorunlu geçmişe benziyor Tevrat'ın hikâye ettiğine göre.

İbrahim'in küçük oğlu İshak'ın Esav ve Yakup adında iki oğlu vardı. Esav kırk yaşına gelince iki kadınla birden evlendi. İşin ilginç yanı şu ki, her ikisi de Hititliydi bu kızların. Gelgelelim kayınvalde Rebeka ile kayınpeder İshak'ın bu evlilikten mutlu oldukları hiç mi hiç söylenemez. Tevrat bu kızların "İshak ve Rebeka"ya yürek acısı olduklarını belirtiyor. Üstelik dahası da var. Bu Hitit kızları, artık nasıl yapmışlarsa, canından bezdirmişler zavallı kayınvalide Rebeka'yı. Onun bütün korkusu Yakup'un da bir Hititli kızla evlenmesi. Rebeka'cık şöyle dert yanıyor İshak'a:

"Het kızları yüzünden hayatımdan bıktım. Eğer Yakup bunlar gibi, Het kızlarından, memleketin kızlarından kadın alırsa ne diye yaşayayım?"*

Tevrat'ta Anadolu Etkileri

Tevrat'ta yalnız Hititlerin değil, bir başka Anadolu kav-

(*) *Kitabı Mukaddes*, Tekvin BAP 27

mi Hurrilerin de adları geçiyor İbranilerin komşuları olarak. Tevrat'ta önemleri belirtilmiyor bu kavimlerin. Hurriler, Anadolu ile Mezopotamya ve Filistin arasında kültür aracılığı yaptılar. Hititler özellikle Hurri inançlarından çok etkilenmişlerdi. Hurriler, bir çok değişik topluluğun oluşturduğu Anadolu kültürünü Filistin yöresine de taşıdılar. Ama bu kültür taşıyıcılığı işlevini üstlenen başka Anadolu kavimleri de vardı. Örneğin Karyalılar, Likyalılar, Luviler. Likyalılar, İ.Ö. 13. yüzyılda öteki Ege halklarıyla birlikte Nil deltasına akınlar düzenlemişler. İ.Ö. 12. yüzyılda ise Likyalılar ve Karyalılar, Pamfilya ve Kilikya'dan geçerek Filistin'e göç ediyorlar ve orada "Pulasati" deniliyor bu Anadolu'lu kavimlere. Bölgenin adı da "Pulasati (ya da Palesati) Palestin-Filistin" biçimiyle günümüze değin geliyor.

Anadolu kökenli bu halk, Filistine gelirken kültürlerini ve geleneklerini de getirmişlerdi doğal olarak. Hitit pantheonunun Hurri kökenli Güneş Tanrıçası Hepat, Tevrat'ta "Filistiler" diye geçen Pulasatilerin etkisiyle Kutsal Kitap'a girmiş "Havva" adıyla.* Dahası, Musa Peygamber'den, dolayısıyla da Tevrat'ın yazılışından çok daha öncesinde var olan Hitit yasalarından kimileri de girmiş Kutsal Kitap'a. Bu konuda fazla ayrıntıya girmeden iki örnekle yetinelim:

Hitit yasalarına göre, bir erkek bir kadına tecavüz etmişse ve bu olay kırdan geçmişse bunun suçlusu erkektir. Çünkü kadın yardıma çağırarak kimseyi bulamadığı için çaresizdir. Ama olay bir evde olmuşsa kadın da suçludur. Çünkü yarım çağırabilecek durumdayken yapmamıştır bunu.

Aynı konu Ahd-i Atik'te şöyle düzenlenmiş:

"Eğer kız olan bir genç kadın bir adama nişanlı ise ve bir adam onu şehirde bulup onunla yatarsa; o zaman onların ikisini de o şehrin kapısına çıkaracaksınız ve onları, şehir-

(*) Halikarnas Balıkcısı. *Altıncı Kua Akdeniz* S. 69 Bilgi Yayınevi

de olduğu halde bağırmadığı için, kadını ve komşusunun karısını alçalttığı için erkeğı taçla taşlayacaksınız ve ölecekler...

Fakat adam nişanlı genç kadını kırdı bulursa ve onu yakalayıp kendisiyle yatarsa; o zaman yalnız onunla yatmış olan adam ölecektir; fakat genç kadına bir şey yapmıyacaksınız; genç kadında ölüme müstahak suç yoktur... çünkü onu kırdı buldu, nişanlı genç kadın bağırmış ve onu kurtaran olmamıştır. (*Kitabı-ı Mukaddes*, Tesniye 22/23-27)

Cinsel ilişkiden sonra yıkanıp arınma kavramı da Kutsal Kitap'a Hititlerden geçmişe benziyor. Hitit yasalarına göre cinsel ilişki kirleticidir. Bu yüzden güneş doğar doğmaz yıkanmalı ve sabahleyin tanrıların yemek yiyeceğı zaman hazır bulunmalıdır. Bilerek yıkanmayı geri bırakmak ve kirli durumda Tanrı'nın ekmeklerine ve içki kaplarına yaklaşmak ölümü gerektiren bir suçtur. Bu Hitit yasasının Tevrat'taki karşılığıysa şöyle:

"Ve bir adam kadınla yatar ve ona yaklaşırsa, ikisi de su ile yıkanacaklar ve akşama kadar murdar olacaklardır."*

İbraniler'in yalnız Anadolu'dan değil, yakın çevreleri Mısır, Fenike ve Mezopotamya'dan da büyük ölçüde etkilendikleri görülüyor. Özellikle de din açısından. Bu etkileme Tevrat'ta da bir yakınma biçiminde dile getirilmektedir açık:

"Ve İsrail oğulları Kenanlılar, Hittîler, Amorîler, Perizzîler, Hivîler ve Yebusîler arasında oturdular ve kendilerine karı olarak onların kızlarını aldılar ve kendi kızlarını onların oğullarına verdiler ve onların ilahlarına kulluk etiler. İsrail oğulları RABBİN gözünde kötü olanı yaptılar, kendilerinin Allahı RABBİ unuttular, Baallara ve Aşerlere kulluk ettiler. "(*Kitab-ı Mukaddes*, Hekimler 3/5-7)

(*) *Kitabı Mukaddes*. Levililer BAP 15/18

Biraz geriye doğru gidelim. Yine Hakimler Kitabı'nın bir önceki bölümünde şöyle deniyor:

"Ve İsrail oğulları, RABBİN gözünde kötü olanı yaptılar, Baallara kulluk ettiler; kendilerini Mısır diyarından çıkaran atalarının Allahı RABBI bıraktılar ve etraflarında olan milletlerin ilahlarından olan başka ilahların ardınca yürüdüler, onlara içildiler ve RABBI öfkелendirdiler. Ve RABBI bırakıp Baale ve Astartilere kulluk ettiler."

İbraniler, öyle görünüyor ki, başlangıçta kendi ulusal tanrıları olan Yahova (Yahve) ye pek de öyle gönülden iman etmiş değiller. Çarçabuk başka tanrılara bağlanıveriyorlar.

Ama bu sadakatsizliğin en ilginç ve çarpıcı örneği, İsrail oğullarının, Musa'nın kısa bir süre için aralarında olmamasını fırsat bilerek tapılacak yeni bir Tanrı aramaları hemen. Ve de bu amaçla, üstelik de Musa Peygamber'in kardeşi Harun'a yaptırttıkları bir altın buzağıya tapmaları.*

Tanrı bu sapkınlıkları hoş karşılamıyor elbette ki. Önce uyarısını yapıyor, ardından da en ağır biçimde cezalandırıyor onları. Ne var ki, huylu huyundan vazgeçmez örneği, denetimin gevşediği her zaman öteki ulusların tanrılarını izlemekten geri kalmıyorlar İsrail oğulları. Öteki uluslardan kız alıp kız da veriyorlar. Böylece saf bir ırk olma yolundan hızla çıkıyorlar.

Davut ve Süleyman Peygamber'in Hititli Karıları

Kur'an-ı Kerim'de adları peygamberler arasında geçen Hazreti Davut ve onun oğlu Hazreti Süleyman, Ahd-i Atik'te "Kral" olarak nitelenirler. Ama onları kral olarak seçen Tanrı'dır yine.

Ne var ki, Tanrı'nın bu seçkin kulları, onun hiç bir za-

(*) *Kitabı Mukaddes, Çıkış BAP 32*

man onaylamayacağı davranışlarda bulunmaktan geri kalmazlar yine de. Özellikle de kadınlara olan zaafı açısından. Bu zaafı özellikle Hititli kadınlara yönelik olmalarıyla dikkati çekiyor daha çok.

Ahd-i Atik'in II. Samuel kitabında belirtildiğine göre Davut, bir akşam evinin damında gezinirken, yıkanmakta olan bir kadın görür. Kadının kim olduğunu soruşturur. Davut'a, bu kadının Hititli Uriya'nın karısı Batşeba olduğunu söylerler. Davut haberciler göndererek kadını sarayına getirtir ve onunla birlikte olur. Batşeba gebe kalır.

Ama Davut, Batşeba ile evlenmek istemektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için de Uriya'nın ortadan kaldırılması gereklidir. Davut bir düzen tasarlar bunun için. Hititli Uriya'yı cengin en ön safına gönderir. Ona hiç kemsenin yardım etmemesini tenbihler üstelik.

Uriya ölür, Davut da Batşeba'yi karı olarak alır hazırladığı bu düzen sonucunda. Ne var ki, seçkin bir kula hiç mi hiç yakışmayacak bu davranışı Tanrı hoş görmemiştir elbette. Peygamber Natan'ı aracı göndererek yaptığının ne denli kötü bir iş olduğunu onun yüzüne vurur. Bunun cezası olarak Davut'un Batşeba'dan doğacak çocuğu yaşamayacaktır.

Davut'un Batşeba'dan doğan ikinci çocuğu Süleyman Peygamber'dir. Ama Ahd-i Atik'e göre onun da kadın cinsine karşı biraz zayıf olduğunu görmekteyiz.

Ahd-i Atik'e göre Kral Süleyman Firavunun kızıyla evlenmişti. Ama yalnızca onunla yetinmedi. Yabancılarından bir çok kadın sevdi ki, Hititli kadınlar da vardı bunlar arasında. Ahd-i Atik'in I. Krallar Kitabı Süleyman'ın yedi yüz karısı ve üç yüz de cariyesi olduğunu söylüyor. Karılarının hepsi de kral kızı imiş.

Bu yabancı kadınlar ihtiyarlık zamanında Süleyman'ın aklını da çelmişler. Tanrı'nın bu seçkin kulunun yüreğini

başka ilahların ardınca saptırmışlar. Süleyman bu yabancı kökenli karılarına uyup bir de onların tanrıları için sunaklar yaptırmasını mı! Tanrı o zaman da uyarısını yapar. Çünkü başka tanrıların ardından gitmek İsrail oğullarının Tanrı-sı'nın hoş göreceği bir davranış değildir kesinlikle. O da tuttuğu kavimden yüz çevirir ve cezalandırır İsrail oğullarını. Bunu pek çok defa da yapmıştır.

İbraniler Tek Bir Tanrı'ya mı İnanıyorlardı Gerçekten?

Bu sorunun yanıtını Kutsal Kitap'ın kendisi veriyor.

"Ve size dedim: Ben Allahınız RAB'İM; memleketlerinizde oturduğunuz Amorîlerin ilahlarından korkmayacaksınız. Fakat sözümü dinlemediniz." (Hakimler 6/10)

Demek Amoriler'in (Amurrular) korkulacak ilahları var ve Tevrat'ın Tanrısı onları kabul ediyor ama onlardan korkmamalarını söylüyor İsrail oğullarının.

"Çünkü benim meleğim senin ölünden gidecek, seni Amorîlerin, Hittilerin, Perizzilerin, Kenanlıların, Hivilerin ve Yebusilerin arasına götüreceğim ve ben onları helak edeceğim. Onların ilahlarına secde etmeyeceksin, onların işlerine göre yapmayacaksın; fakat onları tamamen devireceksin ve onların dikili taşlarını tamamen parçalayacaksın." (Çıkış 23/23-24)

İsrail oğulları Tevrat'ın Tanrısı'yla yetinmek istemiyorlar ki, başka ulusların, bu arada Hititlerin de tanrılarına tapıyorlar.

"Çünkü başka ilaha secde kılmayacaksın; çünkü ismi Kıskanç olan RAB kıskanç bir Allah'tır." (Çıkış 34-14-15)

İsrail oğullarının Tanrı'sı başka tanrıları kendisine rakip görüyor demek ki ve de onları kıskanıyor.

"Ve RAB Musaya dedi: Sabahları erken kalk ve Firavnu-

nun önünde durup ona de: İbranilerin Allahı RAB şöyle diyor: Kavmımı salıver ki bana ibadet etsinler." (Çıkış 9/13)

"İbranilerin Allahı!.." Bu nitelemenin başka yorumu olmaması gerekir. Yani belirli bir ulusun Tanrısı'dır Yahova. Ve bu nitelemenin belirginliği şöyle pekişiyor Tanrı'nın Musa'ya seslendiği bir başka bölümde:

"İsrail oğullarına böyle diyeceksin: Atalarınızın Allahı, İbrahimin Allahı, İshakın Allahı, Yakubun Allahı Yehova beni size gönderdi; ebediyen ismim bu ve devirden devire anılmam budur." (Çıkış 4/15)

Ama sanırsız asıl çarpıcı örnek Kral Süleyman'ın Tanrı'ya yakarıшта bulunduğu şu bölümde:

"Ya RAB, İsrailin Allahı, ne yukarıda gökte ve ne aşağıda yerde senin gibi Allah yoktur; sen bütün yürekleriyle önünde yürüyen kullarınla ahdi ve inayeti tutarsın." (I. Kral-lar 8/23)

Bu yakarış boyunca "İsrail'in Allah'ı" nitelemesi daha bir kaç kez geçiyor. Ama burada önemli nokta Süleyman'ın "ne yukarıda gökte ve ne aşağıda yerde senin gibi Allah yoktur" sözleriyle açık açık bir kıyaslama yapmış olması. Yani "aslında var ama senin gibisi yok" anlamına gelmiyor mu bu sözler? Böyle demekle başka tanrıların da varlığı kabul edilmiş olunmuyor mu? Bir başka deyişle İsrail oğullarının tek bir Tanrı'sı var. Ama evrensel bir Tanrı değil bu. Onu yalnızca kendi ulusu İsrail oğulları ilgilendiriyor. Dola-yısıyla İsrail oğulları tek tanrı-cılığı başka ulusların da tanrı-ları olduğunu yadsımayan, ama kendininkileri onlarınkiler-den üstün tutan bir tür çok tanrı-cılık.

Ne var ki, zaman içinde evrim gösteriyor bu düşünce. Örtülü çok tanrı-cılık bütün insanlığı kapsayan bir "Tek tan-rı" düşüncesine doğru yöneliyor:

"Ben, RAB, ben değil miyim? Ve benden başka Allah, hak Allah ve Kurtarıcı yok; benden başkası yoktur. Ey dün-

III.
BÖLÜM
ANADOLU VE HİRİSTİYANLIK

HİRİSTİYANLIK'TIN GELİŞTİĞİ TOPRAK: ANADOLU

Hıristiyanlığın kurucusu sayılan İsa Peygamber Filistin'in Galile bölgesindeki Nasıra'da doğdu. Aslında Yahudi inanç ve şeriatından kaynağını alan bu yeni din, museviliğin tersine belirli bir topluluğun dini olarak kalmadı. İlk üç yüz yıldaki amansız zulüm ve baskılara, kıyımlara karşın gelişti, evrensel bir din oldu.

Ama bu evrenselliğin temelleri de Anadolu'da atıldı. Hıristiyanlığın kuramlarını ortaya koyan kişi, Aziz Paulus bir Anadolulu idi.

Hıristiyan dünyasını bağlayıcı kararların alındığı İlkçağ Konsilleri Anadolu'da toplandı. Hıristiyanlık dünyasınca kutsal sayılan çok yer yine Anadolu'dadır. Dahası bu evrensel dinin adı olarak geçen "Hıristiyan" sözcüğü de Anadolu'da telaffuz edildi ilk kez ve anlam kazandı.

Dahası, doğduğu topraklardan dışarı çıkmamış, hele Anadolu'ya hiç adım atmamış olan İsa Peygamber, bir inanışa göre, Anadolu'da Urfa'ya geldi ve daha sonra "Deyr-i Mesih" yani "Mesih'in Kilisesi" adı verilen bir mağarada havarileriyle birlikte toplantı yaptı.

Anadolu'nun Hıristiyanlık inanışına kaynaklık ettiği belirleyecek öylesine çok kanıt var ki, hangi birinden sözetmeli? Yalnızca yerler değil, yapılar, kişiler de var bu kanıtların arasında.

Madem ki konumuz "Hıristiyanlık," biz de bu sözcüğün ilk kez telaffuz edildiği yer olan Antakya'dan başlayalım yolculuğumuza.

"Hıristiyan" Sözcüğünün Anlamı ve Antakya'da İlk Kez Söylenilişi

Önce "Hıristiyan" sözcüğünün anlamını görelim.

Sözcük, İbranicedeki "Maşia" dan kaynaklanıyor. "Yağ sürülmüş, yağla kutsanmış" demek. İsrail kralları ve yüksek rahipleri, yeni görevlerinin simgesi olarak yağla kutsanırlardı. Ahd-i Atik'in bir çok yerinde bu işlemin yapıldığını görmekteyiz. "Maşia" sözcüğü İsrail krallarının bir unvanıydı. Geniş anlamıyla bu unvan, Tanrı'nın "bir görev vermek üzere seçmiş olduğu" kişileri de kapsıyordu. Ahd-i Atik'in "İşaya" kitabında Yahudileri sürgünden kurtaran Pers Kralı Keyhusrev'e (Kyros) de bu unvanla hitabedildiğini görüyoruz.

Ama Yahudiler özellikle İ.S. 70 de Kudüs'ün fethedilmesi, Tapınağın yıkılması, üzerlerinde gitgide artan baskılar gibi nedenlerle bir "kurtarıcının" geleceği inancına daha sıkı sarıldılar. Böylece "Mesih" inancı doğmuş oldu. Dilimizde de kullandığımız bu sözcük "maşia"nın Arapçadaki karşılığı. Anlamı da aynı. "Üzerine yağ sürülmüş" demek. Bu sözcüğün Yunanca'daki karşılığı ise "Khristos." Buradan da "Khristianos" sözcüğü türüyor "Hıristiyan" anlamına. İşte bu sözcük ilk kez Antakya'daki bir mağarada telaffuz ediliyor. "Hıristiyan," "Mesih'in (Khristos) yandaşı, Mesih'e bağlı" anlamına geliyor.

Peki, İsa'nın, Yahudilerce beklenen o Mesih olduğunu kim dile getirmiş önce?

İsa'nın Mesih'liğini tanıyan ilk kişi, on iki havariden biri olan Simon (İbranicesi "Şimeon.") Onun bu tanıklığı üzeri-

ne İsa da Simon'a "kaya" anlamına gelen Petrus adını veriyor ve şöyle diyor:

"... ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım; ve ölümler diyarının kapıları onu yenmeyecektir. Göklerin melek utu (krallığı) anahtarını sana vereceğim." (Matta İncili 16/16-20)

İsa'nın bu sözlerinden yola çıkarak Katolik Kilisesi, havarî Simon Petrus'u ilk Papa kabul etti. Ve işte ilk kilise de Antakya'da bir kayaya oyulmuştu. Sayıları gitgide artan İsa yandaşları Aziz Barnabas'ın önderliğinde bir yıl boyunca Antakya'daki bu mağarada toplantılar yaptılar ve bu kişiler ilk kez orada "Hıristiyan" diye adlandırıldılar. (Resullerin İşleri 12/26)

Bu toplantılarda, Yahudi adıyla "Saul" diye bilinen ve sonradan havariler arasına alınan Aziz Paulus da hazır bulunmaktaydı. İsa'nın ortaya koymuş olduğu ilkeler ve görüşler Yahudiliğin yeni, değişik bir yorumundan başka bir şey değildi aslında.. İsa da yeni bir din getirdiğinden söz etmiyordu zaten. İsa, Musa Peygamber'in şeriatı üzerine yorumlarda bulunuyordu. O haliyle Hıristiyanlık, yeni bir din olmaktan çok, bir Yahudi mezhebi olarak kalacaktı belki de. Hıristiyanlığı yeni bir din olarak örgütleyen kişi bu Aziz Paulus oldu işte. O bu amaçla uzun yolculuklara çıktı. Başka ülkeleri de kapsayan bu gezileri sırasında Anadolu'yu üç kez dolaştı.

Onun bu gezilerinden kimi kesitler sunmaya çalışalım şimdi.

ANADOLULU AZİZ PAULUS'UN ANADOLU'DAKİ GEZİLERİ

Kendisi de bir Anadolu lu olan bu inatçı ve dirençli azizi kısaca tanıyalım önce.

Aziz Paulus Tarsus'ta doğmuştu. Doğum tarihinin İ.S. 10. yıllarında olduğu sanılıyor. Yahudilikte kullandığı asıl adı Saul idi. Zaten "Resullerin İşleri" kitabının ilk bölümlerinde adı Saul diye geçer. Yöredeki pek çok Yahudi gibi o da Roma yurttaşlığını kazanmış bulunan bir aileden geldiği için Romalı adı "Paulus"u da kullanmaktaydı. Öteki Yahudi çocukları gibi o da bir sanat öğrendi ve çadır ustası oldu. Kudüs'te hahamlık öğrenimi gördü.

Başlangıçta, koyu bir Ferisî olarak bu yeni akıma ve yandaşlarına karşı cephe aldı ve etkin bir biçimde izledi onları. Dahası, ilk Hıristiyan şehidi Aziz Stefanos'un taşlanarak öldürülmesinde de katkısı oldu. Aziz Stefanos'un gömülmesinden sonra kilisenin altını üstüne getiriyor, evlere girerek içerdekileri kadın, erkek demeden dışarı sürüklüyor ve zindana atıyordu onları.

Anlatıldığına göre, başrahipten aldığı tutuklama yetkisi içeren bir mektupla Şam'a giderken, gökte bir nur parlar. Saul yere düşerken bir sesin kendisine, "Saul, Saul, niçin bana eziyet ediyorsun?" diye seslendiğini duyar ve "Sen kimsin

ey Efendim?" diye sorar. Ses de "Ben senin eziyet ettiğin İsa'yım!" diye yanıtlar.*

İşte bu karşılaşma Saul'ün yaşamında bir dönüm noktası olur. Daha önce amansız bir biçimde karşı çıktığı bu yeni dinsel akımın en ateşli savunucusu olur ve onu yaymak için yolculuklar yapar, topluluklara mektuplar yazar.

Yolculukların başlangıç noktası Antakya'dır yine.

Bunların Anadolu'daki uğrak merkezlerinden en önemli olanlarını görelim.

Aziz Paulus'un İlk Yolculuğu: Konya ve Çevresi

Aziz Paulus, ilk yolculuğuna başlamak üzere Aziz Barnabas ve başka bir kaç kişi ile Antakya'dan yola çıkar. Liman kenti Seleukeia Pieria'dan (Samandağ) gemiye binerek Kıbrıs'a yelken açarlar. Salamis'ten Pafos'a kadar adayı dolaşarak vaazlar verirler. Pafos'tan Pamfilya Perge'sine, oradan da Pisidya Antakyasına (Yalvaç) gelirler. Orada da halkı yeni dine çağıran konuşmalar yaparlar. Ne var ki Yahudiler, Paulus ile Barnabas'ın sözlerinden hoşnut kalmadıkları için halkı onlara karşı kışkırtırlar ve oradan kovdururlar iki arkadaşı. Onlar da Konya'ya gelirler.

Ama aynı kargaşa Konya'da da meydana gelir. Yahudiler orada da kışkırtıcılık yaparlar. Halk ikiye ayrılır. Aziz Paulus ve Barnabas saldırıya uğrayacaklarını ve taşlanacaklarını anlayarak yakındaki Lykaonya bölgesi şehirlerinden Lystra ve Derbe'ye kaçarlar. İncil'i yani "müjdeli haberi" yaymayı orada da sürdürürler.

O yörede fena karşılanmazlar başlangıçta. Aziz Paulus Lystra'da bir de keramet göstererek, doğuştan kötürüm bir adamı ayakları üzerinde doğrultup yürütür. Bu gördüklerin-

(*) *Ahd-i Cedid (Yeni Ahit): Resullerin İşleri BAP 9/5*

den şaşkına dönen Lystralılar bu iki ermişi gökten inmiş iki Tanrı sanarak Barnabas'a Zeus, Paulus'a da Hermes derler. Bununla da yetinmezler, onlar için boğalar kurban etmeye kalkışırlarsa da ermiş kişiler güç bela engellerler onları.

Ne var ki, Konya'dan ve Antakya'dan kimi Yahudiler gelerek halkı kışkırtırlar yine. Bunun sonucu olarak Paulus taşlanır. Öldü sanılırken o yine Barnabas ile Derbe'ye çıkar ve bir çok kişiyi yeni dine kazandırır. Daha sonra da geri dönüp Lystra, İconium (Konya) ve Yalvaç'a gelirler, oradaki halka vaazlar verirler. Sonra Perge üzerinden Antalya'ya varırlar. Oradan da Antakya'ya geri dönerler.

Aziz Paulos daha sonra üç yolculuk daha yaptı ve Roma'ya kadar gitti. Anadolu'da ise Myra, Patara, Knidos, Miletos, Efesos, Assos, Troas gibi merkezlere uğradı, Galatya, Frigya, Misya bölgelerinden geçerek bu yöreler halkına Hıristiyanlığı tanıttı.

Aziz Paulos'un bu yolculukları ve çabaları sırasında en fazla dirençle karşılaştığı yer Efes olmuştu kuşkusuz. Paulos'un konuşmaları orada bir ayaklanmaya yol açacaktı neredeyse. Bu ilginç olayın üzerinde durmak gerekir biraz.

Aziz Paulus Ephesoslu Artemis'e Karşı

Paulos üçüncü yolculuğu sırasında Efes'te üç yıl kaldı. Efes'e daha önceki gelişinde kendisiyle aynı meslekten olan Akuila ve karısı Priskilla'yı Efes'e getirip bırakmıştı. Bu dostları da kendisi gibi Yahudi idiler. "Resullerin İşleri" kitabında belirtildiği gibi "Allah Paulus'un elleri ile görülmemiş kudretli işler yapmış; o derecede ki, hastalara onun bedeninden mendiller veya peştemallar götürürmüştü, onlardan hastalıklar gider ve kötü ruhlar çıkarmış." (Resullerin İşleri 19/11-12)

Aziz Paulus Efes'teki sinagoga vaazlar veriyor, Tyranus'un okulunda da derslere gidiyormuş. Anlaşıldığı kada-

rıyla bu vaazları ve dersleri sırasında durmadan verip veritirmişti Efes'in ve Efeslilerin en değer verdikleri tanrıçaları Artemis'e. Onunla birlikte, Tanrıça'nın gümüşten heykelciliklerini yapan zanaatkârlar da paylarını alıyorlardı bu kötülemelerden.

Bu durumdan şikayetçi olan pek çok insan vardı kuşkusuz. En başta da bu işten geçimlerini sağlayanlar. Günün birinde Demetrios adında bir kuyumcunun canına tak etmiş olmalı ki, toplar bu işle uğraşanları ve şöyle konuşur:

"Efendiler, bilirsiniz ki zenginliğimiz bu istendir ve yine görüp işitiyorsunuz ki, bu Paulus, yalnız Efes'te değil ama neredeyse bütün Asya'da, ellerimizden çıkan tanrıların Tanrı olmadıklarını söyleyerek pek çok kişiyi inandırıyor ve onları kıskırtıyor. Bu işte kötülenen yalnızca mesleğimiz değildir. Ama ulu Tanrıça Artemis'in tapınağı da hiçe sayılmakta. Bütün dünyanın ve Asya'nın taptığı Tanrıça da yakında görkeminden çok şey yitirecek böylece."*

Bu sözleri dinleyen halk büyük bir öfkeyle galeyana gelir ve "Efesosluların Artemis'i uludur!" diye bağışırlar. Şahir karışır. Halk iki saat boyunca bir ağızdan Artemis'in ululuğunu bağışıır. Sonunda Belediye Yazmanı gelip bir konuşmayla halkı yatıştırır. Bu konuşmasında yine Artemis'in yüceliğini över ve Efes'in, bu yüce Tanrıça'nın ve onun gökten düşen yontusunun kutsal şehri olduğunu yineleler. Demetrios ve yandaşları bu konuyu mahkemelerde çözümlayebileceklerdir isterlerse. Ama halkın, bu karşılıklığın suçlusu sayılmaması için dağılması gerekecektir.

Belediye Yazmanının bu konuşmasından sonra kalabalık dağılır.

Bu olayların geçtiğı yerin Efes'in o görkemli tiyatrosu olduğunu da belirtelim.

(*) *Ahd-i Cedit*: Resullerin İşleri Bap 19

Aziz Paulus'un; Efes'te Tanrıça Artemis'i hedef alan konuşmaları emekleme aşamasındaki yeni dini nasıl etkiledi ve nasıl bir sonuç yarattı dersiniz?

Konuşmaların yarattığı olaylar Aziz Paulus'un Efes'ten ayrılmasıyla sonuçlandı. Paulus bir daha ayak basamadı Efes'e. Çıktığı Makedonya yolculuğunda dönüşte Efes önünde durmadan geçerek Miletos'a gitti ve Efesos Kilisesi ileri gelenlerini oraya çağırdı.

Etkiye gelince...

Bu etki asıl Artemis yönünden gerçekleşmişe benziyor. Dahası Hristiyanlığın artık iyice yerleşip çoktan resmi dine dönüşmüş olduğu beşinci yüzyılda bile. Unutmayalım ki, vaaz verdiği yerlerde Aziz Paulus'a karşı çıkanlar putataparlar değil, Yahudiler idi. Oysa Efes'te bu kez Artemis inananlarının, bir başka deyişle putataparların coşkulu direncini görüyoruz. Bu olay da bize, aslında geleneksel Ana Tanrıça'nın bir uzantısı olan Efesli Artemis'in orada ne denli yüceltildiğini ve saygı gördüğünü kanıtlıyor. Bu saygı öylesine güçlü ve de köklüydü ki, Hristiyanlık döneminde bile sökülüp atılmadı tümüyle. O zaman da bir uzlaşma yoluna gidildi.

Tanrı Anası Meryem

Uzlaşma ne yönde gerçekleşti?

"Ana Tanrıça" ya da öteki söylenişleriyle "Tanrı Ana" adı üzerinde bütün öteki tanrıların da anasıydı. Yunanistan'da "Rheia" (Rhea) adını alarak tanrılar başbuğu Zeus'u doğurdu. Değişik çağ ve toplumlarda değişik adlar alan bu Tanrıça'ya Efesos'ta "Artemis" denildi, ama daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi bambaşka bir Artemis'ti bu Anadolu'nun geleneksel Ana Tanrıçası.

Kanonik (Gerçek) İncillerden yalnızca Lukas'ınkinde, o da yalnızca tek bir yerinde Meryem'in Tanrı anası olduğun-

dan sözediliyor. Meryem gebeliği sırasında akrabası Elizabet'i ziyarete gider. Elizabet de "Vaftizci" diye bilinen Yahya Peygambere gebedir. Meryem'in selam vermesiyle birlikte Elizabet'in karnındaki çocuk sıçrar. O zaman Elizabet şöyle der Meryem'e:

"Sen kadınlar arasında mübareksin, karnının semeresi de mübarektir. Bu bana nereden oldu da, 'Rabbimin anası' yanıma geldi?" (İncil, Luka'ya Göre 1/42-43)

Matta'nın İnciline göre "Meryem'den Mesih denilen İsa doğdu." (İncil Matta'ya göre 1/16)

Kasacası, İnciller arasında Meryem'in Tanrı analığı konusunda görüş birliği olması şöyle dursun, dört İncil'in üçünde bundan söz bile edilmiyor.

431 yılında Efes'te toplanan 3. Konsil bu konuya yoğun tartışmalardan sonra çözüm getirdi. İstanbul Piskoposu Nestorius İsa'da biri Tanrı biri de insan olmak üzere iki kişilik olduğunu ileri sürüyordu. Nestorius'a göre Meryem Tanrı'nın değil, insan İsa'nın annesiydi. Bu nedenle de Tanrı analığı sözkonusu değildi.

Ateşli tartışmalar sonucu Nestorius'un bu görüşü sapkınlık olarak kabul edildi. Nestorios Papa I. Celestinus tarafından önce aforoz, ardında da sürgün edildi. Efes Konsili Meryem'in "Tanrı Anası" (Theotokos) ilan edilmesiyle sonuçlandı.

Bu sonuç, Ana Tanrıça'yı kendi benliğinde temsil eden Efes Artemisi tapımının Hristiyanlık döneminde bile biçim değiştirerek sürdüğünü gösteriyor. Efes halkının, bin beş yüz yıllık Tanrıçası Artemis'i bir çırpıda gözden çıkarması, onu bir yana itivermesi olacak şey değildi elbette. Bunun olmayacağını Efesliler, Aziz Paulus'a gösterdikleri o sert direnişle de kanıtlamışlardı nitekim.

Efesliler Hristiyan olduktan sonra da, Ulu Artemis'lerine duydukları saygı sürer gider yine. Hadrianus tapı-

nağı içindeki kabartmalarda Artemis'in, Roma imparatorluk ailesi bireyleriyle birlikte yeraldığını görüyoruz. Buradaki imparator, Hristiyanlığın ateşli savunucularından I. Theodosius'tur ve kabartma da onun zamanında yapılmıştır. Ne var ki, Hristiyan imparator, putataparlığın gözdesi ve en saygın adı Artemis'i yanına almakta bir sakınca görmemiş demek ki. Bu da Theodosius'un, Efes halkını kazanmak için onlara verdiği bir ödün olarak değerlendirilmeli.

Hadrianus tapınağının hemen yanındaki hamam kompleksi 5. yüzyılın başında Skolastikia adında zengin bir Hristiyan kadın tarafından onartılmıştı. Bu onarım için Belediye Sarayı'nın (Prytaneion) malzemesinden yararlanılmış bol bol. Bugün Efes Müzesi'nin en seçkin yapıtları arasında yer alan Artemis heykelleri de Prytaneion'da bulunmaktaydı. Orada kırılan dökülen onca değerli yapıt arasında bu heykellere el sürülmemiş, dahası bunlar toprağa gömülerek özellikle ve de özenle korunmuştur ayrıca. Oysa çok tanrılı dönemin simgesi olduğu için asıl bu heykellerin yokedilmeleri gerekirdi öncelikle. Ama öyle olmamış işte. Bu da Efes Ulu Tanrıçası'nın inançlar üstü bir saygıya konu olduğunu göstermiyor mu?

Tanrıça Artemis, 431 yılındaki Efes Konsilinin "Tanrı Anası'dır, değildir" tartışmaları sırasında da aynı saygınlığın ve gücün konusu olmuştu aslında. Konsil toplantısı sonunda Meryem'e "Theotokos" yani "Tanrı Anası" unvanının tanınması, işin gerçeğine bakılacak olursa Efeslilerin Artemis'ine verilen bir ödünden başka bir şey değildi. En son Efes Artemisi ile simgelenen Anadolu'nun Ana Tanrıçası geleneği, Tanrı Anası olarak Meryem'de sürecekti artık.

Ama Efesos, bir başka bakımdan da kucak açmıştı Tanrı Anası Meryem'e daha önce. Hazır Efes'teyken ve de yeri gelmişken Hristiyan dünyasında bir başka tartışmaya yol açan bu konuyu da görelim.

MERYEM ANA EFES'TE

Antik Efes şehri kalıntılarının güneyinde eskiden "koreşos" denilen Bülbüldağı yükseliyor. Yemyeşil bir ormanın içinde dönemeçlerden kıvrıla kıvrıla 7 kilometrelik yolu tırmanınca Meryem Ana Evine varılıyor.

İsa Peygamber'in annesi Meryem bu evde yaşadı mı gerçekten? Dahası, Meryem Efes'e gelmiş miydi ve orada mı öldü? 1967 yılında Papa 6. Paulus'un bu evi ziyaret etmesiyle Meryem Ana'nın orada yaşadığı görüşü Hristiyanlığın en yetkili kişisi tarafından onaylanmış olmuyor mu?

Papaların yanılmazlığı ilkesine göre değerlendirildiğinde, "Papa öyle söylemişse öyledir," demek gerekecek. Ama sorun yine de tam anlamıyla çözümlenmiş değil. Hristiyanlık içindeki değişik mezhepler de göz önüne alındığında bu konuya inanan da var, inanmayan da. Biz konuyu olumlu açıdan ele alacak ve Meryem Ana'nın bu evde gerçekten de yaşamış olduğu görüşünden yola çıkacağız.

Peki ama sağlam kanıtlarımız var mı bu konuda?

Bu soruyu "geçerli begelere," "tarihsel kayıtlar" bağlamında ele alıp yanıtlamaya çalışırsak işimiz gerçekten zor. Çünkü ne İsa'nın ne de annesi Meryem'in doğumları konusunda tek bir tarihsel kayıta rastlama olanağımız yok. Bütün kanıtlarımız İncillerdeki verilere dayanıyor ki, onlar da ne sayıca yeterli ne de açık bir belirginlikleri var. Yani iş sonuçta inanca ve yoruma dayanıyor.

Ama önce, milyarlarca inananın en azından bir kutsallık sağladığı Meryem Ana'yı biraz tanımaya çalışmak daha doğru olmaz mı?

Sahi, kimdir Meryem Ana?

Kanonik İncillere Göre Meryem

Gelgelelim, İnciller tam bir sessizlik içindeler bu konuda neredeyse. Eğer Meryem'i bu dört İncilin verileriyle tanıma-ya çalışacak olursak varacağımız sonuç tam bir düş kırıklığıdır. Ama biz buna aldırmadan yine de bir deneyelim.

Önce Matta İnciline göre...

Bu İncilin başlarında Meryem'in gebeliğinden, İsa'yı doğurduğundan, müneccimlerin Meryem'le birlikte İsa'yı ziyaretlerinden, meleğin Yusuf'a rüyasında iki kez görünerek önce Mısır'a götürmesi sonra da oradan geri getirmesi uyarısından söz edilir. Bu anlatılanlar Matta İncilinin ilk iki bölümünde geçiyor. Meryem burada kendi adıyla üç kez anılır ancak. Bir kaç kez de "kendisi," "o," "kız," "karısı," "anası"... biçimindeki zamir ve nitelemelerle geçer hiç bir tanıtmada bulunmaksızın. İsa'nın çarmıha gerildiği bölümde ve mezarı başında da iki değişik Meryem'in adlarını görürüz, ne var ki bunların ikisi de başka Meryem'dir.

Gelelim Markos'un İnciline...

Bu İncilin başında Meryem'in adından bir kerecik olsun söz edilmiyor. Son bölümde adları geçen iki Meryem yine başka Meryemler. Sanki İsa babasızlığının yanısıra bir de anasız doğmuşmuş gibi.

Bir de Lukas'ın İncilini görelim...

Burada, öteki İncillere göre biraz daha ayrıntıya yer verilmiş. Ama bu ayrıntı Meryem'in gebeliği ve İsa'nın doğumu üzerine ki, bunlar da fazla sayılmaz. Yoksa Meryem'in kimliği üzerine hiç bir şey öğrenemiyoruz. İşin gerçeğine

bakılacak olursa Lukas aynı ayrıntıyı Yahya Peygamber'in doğumu üzerinde de veriyor bu bölümlerde. Son bölümde ise –o da çarmıhta değil de mezarı başında– öteki iki Meryem'in adı veriliyor yine.

Yuhanna İnciline gelince...

Anlatım bakımından öteki üç İncilden ayrılan Yuhanna'nın kitabında İsa'nın annesi Meryem, Kana'daki bir düğün dolayısıyla anılıyor bir kez. Ama haça gerilme sırasında orada hazır bulunan üç Meryem'den sözediliyor ki, bunlardan birincisinin İsa'nın annesi olduğu açıkça belirtiliyor. Ama hepsi o kadar.

Görüldüğü gibi Kanonik İncillerden Meryem'i tanımak, onun yaşamı, kimliği, kişiliği üzerinde bilgi edinmek olanaksız.

Peki öyleyse nasıl tanıyacağız Meryem'i, İnciller bu konuda suskun kaldıklarına göre?

Evet, İnciller Meryem konusunda neredeyse hiç bir şey söylemiyorlar, ama suskun kalanlar "Kanonik" yani "Sahih" (Gerçek) denilen ve yukarıda sözlerini ettiğimiz İnciller. Bir de "Apokrif" yani "Gizli" denilen İnciller var.

Miladî ilk bininci yılda 8 Ökümenik (Oecuménique-Evrensel) Konsil toplanmıştı. Hepsinin toplantı yeri de Türkiye'deydi. İlk Konsil 325 yılında Nikaia'da (İznik) toplandı. Bu toplantıda "teslis" yani "Baba-Oğul-Kutsal Ruh" üçlemesi Paulus Kilisesi'nin resmi inancı olarak karara bağlandı. İncil kargaşasına da bu Konsil'de son verildi yine. O zamana değin üçyüz dolayında İncil bulunmaktaydı. Bunlar arasında birbirlerine yakın görünen dört İncil seçildi. Ötekilerinse yok edilmeleri buyruldu. Geçerli sayılmayan bu İncilleri saklayanlar ölüm cezasına çarptırılacaklardı. "Apokrif" denilen İnciller, kilisece geçersiz sayılmış bu "yasak" İncillerdir işte.

Ne var ki yasaklanan İncil'lerin tümüyle ortadan kaldırıl-

dıkları söylenemez. Doğru Hristiyanları Kanonik İncillerin yanısıra Apokrif İncillerin öykülerine de bağlı kaldılar. Dahası, bu bağlılıklarını o dereceye taşıdılar ki, bir çok kilisenin duvarlarını bu İncillerden aldıkları öykülerle süslediler. Örnek vermek gerekirse, şimdi müze olan Kariye Kilise'sinin iç narteksi Meryem'in yaşamından ayrıntılar sunar bize, daha doğumu öncesinden başlayarak. Ve işte biz de Meryem'in yaşamından kimi önemli kesitleri bir Apokrif İncil'den öğrenmiş oluyoruz böylece. Bu incilden –ayrıntılara kaçmaksızın– söz edelim biraz.

Küçük Yakup'un Ön İncili (Ya da Meryem'in Yaşamı)

Bu İncil'in yazarı olarak gösterilen Küçük Yakup İsa'nın on iki havarisinden biriydi. Alfeus'un oğlu diye bilinen bu Yakup, İsa'nın kimi zaman üvey kardeşi, kimi zaman da kuzeni olarak geçiyor.

Kitaba "Ön İncil" denilmesinin nedeni ise, bu İncil'in İsa'nın doğumundan önceki zamanı, özellikle de annesi Meryem'in doğumu, çocukluğu ve evliliğini konu almış olması.

Bu İncil'de anlatılanlara gelelim kısaca...

İsrail oğullarından Yovakim (Joachim) adında varlıklı bir adam tapınağa bir sunuda bulunmak ister. Ama Ruben diye biri, Yovakim'in çocuk sahibi olmadığını, bu nedenle de tapınağa armağan sunamayacağını söyler. O da üzüntüyle çöle gider. Orada bir çadır kurarak kırk gün kırk gece oruç tutar ve Tanrı'ya yakarır.

Karısı Anna da aynı nedenle mutsuzdur. Evinin bahçesinde Tanrı'ya yakardığı sırada bir melek gelip "bütün dünyanın kendisinden sözedeceği bir çocuğa gebe kalacağını" müjdeler Anna'ya.

Bir başka melek de, kırk gündür evinden uzakta yaşayan Yovakim'e karısının gebe kaldığı müjdesini verir ve ona evine dönmesini söyler.

Anna gebeliğinin yedinci ayında bir kız çocuk dünyaya getirir. Çocuğa "Meryem" adını koyarlar. Çocuk altı aylıkken annesi onu yere bırakır, o da yedi adım attıktan sonra annesinin kucağına döner yine.

Meryem üç yaşına gelince ailesi onu tapınağa götürür. Başrahip çocuğu kutsal sunağın üçüncü basamağına oturtur. Meryem tapınakta on iki yaşına gelinceye değin kalır. Orada her gün bir meleğın getirdiğı yiyeceklerle beslenir.

Meryem oniki yaşına varınca, Tanrı'nın meleğı başrahip Zekeriya'ya kabilenin bekar erkeklerini ellerinde birer değnekle tapınağa çağırmasını söyler. Tanrı, Meryem'e kimin eş olarak seçildiğini bir işaretle belirleyecektir.

Tapınağa çağrılanlar arasında o sırada yaşlı bir insan olan marangoz Yusuf da bulunmaktadır. Ama onca kişinin içinde Yusuf'un değneğinden bir güvercin havalanır ve gelip başına konar. Tanrısal bir işarettir bu ve Yusuf Meryem'e eş olarak seçilmiştir. Yusuf yaşını ileri sürerek kaçınmak isterse de sözünü dinletemez. Tanrı'nın seçimidir bu ve karşı çıkmak suçtur. Yusuf çeresiz Meryem'i alarak evine götürür ve orada bırakır kızı. Kendisi ise binalar yapmak üzere başka yerlere gider. Meryem bu arada tapınağa örtü örmek üzere seçilmiştir. Bir ara testisini doldurmak için dışarı çıktığında "Sevin, Tanrı seninledir. Kadınlar arasında kutsanmış bulunuyorsun!" diyen bir ses işitir. Sağına soluna bakınır kimseyi göremez. İçeri girdiğinde bir meleğın ayakta karşısında durduğunu görür. Şöyle der Melek:

"Korkma Meryem! Kainatın Sahibi sana lutufta bulundu. Sen onun sözüne gebe kalacaksın!"

Meryem bu sözler karşısında şaşırır, bocalar ama yazığıya boyun eğmekten başka bir şey yapamaz. Dölger Yusuf ise ayrılışının altıncı ayı eve dönüşünde Meryem'i gebe bulunca, yokluğunda birisiyle ilişkiye girdiğı gerekçesiyle suçlar kızı ve kimsenin haberi olmadan onu boşamaydı düşünür.

Ama Melek Yusuf'a da görünerek kızın suçsuz olduğunu bildirir.

Bu arada olay tapınak ulularının da kulaklarına gitmiştir. Bu kez her ikisi de suçlanır. Masum olduklarını kanıtlamak için "su deneyinden" geçmeyi kabul ederler. Her ikisi de kutsal sudan içip çöle gönderilirler ve sağ esen de geri dönerler. Suçsuz olduklarını kanıtlamışlardır.

O sıralar Roma İmparatoru, ülke sınırları içinde herkesin sayılması için bir buyrultu çıkarır. Yusuf da, Meryem'i ve önceki evliliğinden olma oğullarını alarak sayıma katılmak üzere yola çıkar. Ama Meryem'in doğum yapması yaklaşımıştır. Yusuf yolda iki ebe bulur. Bu kadınlar Meryem'in bir mağarada çocuğunu dünyaya getirmesinde yardımcı olurlar.

Küçük Yakup'un Ön İncil'inde bundan sonra anlatılanlar, Matta'nın, daha çok da Lukas'inkilerle benzerlik gösteriyor. Ama bu anlatılanlar artık Meryem'in değil İsa'nın yaşamı üzerine. Küçük Yakup'un İncili İsa'nın çocukluğunun ötesine geçmiyor. Daha sonrasını Kanonik İncillere anlattığı için küçük Yakup'inkine "Ön İncil" deniyor.

Meryem'in Efes'teki Evi

Meryem'in Efes'te gerçekten yaşayıp yaşamadığı konusuna dönebiliriz yine.

Bu konudaki tek ipucunu Yuhanna'nın İncili veriyor bize. Zaten yalnızca bu İncil, İsa'nın haçı yanında duran üç kadından birinin İsa'nın annesi olduğunu belirtiyor. Öteki iki kadın da Meryem. Yuhanna'nın İncilinden bu bölümü sunalım:

"İsa'nın haçı yanında, anası ve anasının kızkardeşi, Klopas'ın karısı Meryem ve Mecdelli Meryem duruyorlardı. Ve İsa, anasını ve yanında sevdiği şakirdi durmakta görünce anasına dedi: Kadın, işte oğlun! Ondan sonra şakirde dedi:

İşte, anan! O saatten sonra şakirt onu kendi evine aldı." (İncil, Yuhanna'ya göre 19/25-27)

Buradaki; "öğrenci, çırak" anlamlarına gelen "Şakirt" sözcüğüyle Yuhanna'nın belirtildiği kabul edilmekte. Ve Meryem'in son zamanlarında Efes'te yaşamış olduğuna Kutsal Kitap'ta gösterilen dayanak da, "Kadın, işte oğlun!.. İşte Anan!" sözleri. Yani İsa, çarmıhta can vermeden önce bir ana oğul ilişkisi içinde Meryem'i adı belirtilmeyen Yuhanna'ya emanet etmiş oluyor. Zaten "O saatten sonra şakirt onu kendi evine aldı" cümlesi de bu yoruma güç katıyor. Şu halde Yuhanna, analığını yalnız bırakmamış, gittiği yerlere onu da götürmüş olmalı.

Geleneğe göre Yuhanna* 67 yılında Efes'e gelerek yaşamının geri kalan bölümünü orada geçirmiş ve orada da ölmüş. Mezarı da Selçuk'taki "Hagios Theologos" tepesi üzerinde. Bu mezar İstanbul'daki Ayasofya'nın da kurucusu olan İmparator İustinianus'un yaptırdığı kilise yıkıntılarının içinde bulunuyor.

İsa'nın çarmıhtaki vasiyeti uyarınca Aziz Yuhanna Efes'e Meryem ile birlikte gelmiş olmalı. Ama 67 yılı Meryem'in hayatta bulunması olasılığı açısından bir hayli geç bir tarih. Ne var ki, Yuhanna'nın 37-48 tarihleri arasında Efes'e gelmiş olduğu yolunda bir görüş de var ve bu görüş 431'deki Efesos Konsilinden alıyor kaynağını. Yuhanna bu ilk gelişinde Meryem'i de yanında getirmişse, Meryem'in 48 yılından hemen önce, örneğin 47 yılında Efes'te ölmüş olması geçerlilik kazanabilir. Yuhanna'nın 48 yılında Kudüs'te öldüğü kesin.

(*) İncil'in türkçe çevirilerinde bu Aziz'in adı Yuhanna diye geçtiği için biz de o adı kullandık. Bu ad Yunanca'da "Ioannes," batı dillerinde, örneğin İngilizce'de "John," Fransızca'da "Jean" biçimlerinde geçiyor. Aslında Türkçe'de "Yahya" biçiminde geçmesi gerekirdi, "Vaftizci Yahya" örneğinde olduğu gibi. Fransızca İncil'de her ikisi de "Jean" diye geçiyor nitekim.

Öte yandan dinsel gelenek Meryem'in 63 yılında Kudüs'te öldüğünü kabul ediyor. Ölüm tarihinin 47 yılı olduğu kabul edilirse, o tarihte 63 yaşında bulunduğu Küçük Yakup'un Ön İncili ile de şaşırtıcı bir biçimde desteklenmiş olur. Çünkü bu İncil'e göre Meryem İsa'yı 16 yaşındayken dünyaya getirmiş. Kudüs'te öldüğü ve orada gömüldüğü konusunda ise geçerli denebilecek hiç bir kanıt yok. Kanıt diye ileri sürülenler eski deyişle "tevatürden" ibaret.

Meryem'i ölüm yatağında gösteren kutsal tasvirlerle Yunanca'da "koimesis," Fransızca "dormition" deniyor. "Ölüm uykusu" anlamına geliyor bu. Ama kısa bir uyku, çünkü hemen sonrasında Meryem'in göğe yükseldiğine inanılıyor.

Damaskos'lu (Şam) İoannes'in anlattığına göre, Meryem öldüğü sırada havarilerden Thomas dışındakilerin hepsi onun yanbaşıdaymış. Thomas ise Meryem'in mezara konulmasından bir kaç gün sonra gelebilmiş Kudüs'e. Gelir gelmez de doğruca mezarın başına gidip dua etmek istemiş. Ötekiler de gelmişler onunla. Mezarın taşını kaldırdınca kefen ve giysilerin orada olduğunu görmüşler ama ceset mezarda değilmiş.

İşte bu öykü Meryem'in Kudüs'te öldüğüne ve mezarının da orada bulunduğu kanıt diye gösteriliyor. Ama elle tutulur hiç bir şey yok ortada. Oysa Efes olgusu çok daha somut.

Evin bulunuşu öyküsüne geçebiliriz şimdi.

Efes'te Meryem'in evinden ilk kez sözeden Tours'lu Aziz Gregorius. Efes yakınlarındaki bir dağın tepesinde, dört duvarla çevrili, üzerinde damı olmayan bir evde Yuhanna'nın yaşadığını söylüyormuş Aziz Gregorius.

Bu sözler kanıt diye alınabilir mi? Ama geleneklerin taşıdığı başka veriler de var:

Selçuk'un 7 kilometre doğusundaki Şirince 1922'den önce bir Rum köyü idi ve adına da Kırkınca denirdi. Bu köy

halkının Efeslilerin soyundan indikleri söylenir. Hıristiyan Kırkıncalılar her yılın 15 Ağustosunda, Meryemana'nın göğ-e yükselişini kutlamak için bu dağa tırmanmışlar. Meryemana'nın göğ-e oradan yükseldiğine inanıyorlarmış. Görüldüğü gibi ortodoks Rumların bu inancı Meryem'in Kudüs'te öldüğü ve orada gömüldüğü inancıyla bağdaşmıyor.

Öte yandan, bu dinsel törenlerin yüzlerce yıldan beri sü-regelmiş olması Meryemana'nın gerçekten de Efes'te yaşadığı tezine güç katıyor.

Bu dinsel törenler Efesliler tarafından da yapılıyor, Meryemana'nın evi daha o zamandan ziyaret ediliyordu. Ve bu gelenek onların soyundan gelen Kırkıncalı Rumlar tarafından da sürdürülüyordu demek ki.

Meryem Ana'nın Evi Nasıl Bulundu?

Evin bulunuşu olağanüstü bir vizyona bağlanıyor.

Geçen yüzyılın başlarında Catherine Enmerich adlı bir Alman kadın durup dururken şaşılacak şeyler anlatmaya başlar. Gözüne görünen bir takım hayallerden, daha doğrusu bir evden söz etmektedir. Bu ev yaşadığı yerden çok ama çok uzaklardaki Efesos'tadır. Ev bir dağ yamacındadır, dağdan Hem Efesos şehrinin yıkıntıları hem de deniz görünmektedir. Ev yıkık bir durumdadır v.b.

Catherine Emmerich evi ve onun bulunduğu yöreyi, gezip görmüş olduğu, çok iyi bildiği bir yeri tanımlarmışçasına rahatlıkla anlatır adeta. Anlatmakla da yetinmez, tutar "Bakire Meryem'in Yaşamı" diye bir de kitap yazar üstelik.

İşin tuhafı şu ki, Catherine Emmerich Efes'i hiç görmemiştir ve görececek durumda da değildir zaten. Hastalığı nedeniyle on iki yıldır yatağından hiç çıkmamıştır çünkü.

Sonraki yıllarda, bu tanımlamaların gerçeğe uygun olup olmadıklarını görmek amacıyla din adamlarınca geziler dü-

zenlenir. Görülenler şaşkınlığa düşürür gezginleri. Ev ve yöre aynen Alman kadının anlattığı gibidir. "Panaya Kapulu" denilen Meryem Ana evi bulunmuştur.

Meryem Ana evinin bulunuş öyküsü bir hayli uzundur. Geçen yüzyılın sonlarından başlayarak İzmir'deki lazarist rahiplerin öncülüğünde geziler yapıldı buraya. 1892 yılında İzmir Başpiskoposu Monsenyör Timoni evin kutsallığını onayladı ve bir hac yeri olarak ayin yapılmasına izin verdi.

Meryem Ana evi olarak bilinen şapel çok yeni bir yapıdır. Ancak temellerin ve eski yıkıntıların I. yüzyıla değin uzandığı uzmanlarca kabul edilmiştir. Papa VI. Paulus'un 26 Temmuz 1967 de burasını ziyaret etmesiyle evin kutsallığı ve hac yeri olma niteliği bütün katolik dünyasında resmîlik kazanmış oldu.

İslama Göre Hazreti Meryem

Buraya kadarki anlattıklarımızda Hıristiyan inanişının bakış açısıyla ele almıştık Hazreti Meryem'i. Onun babasız çocuk doğurması, masumlğu kız oğlan kızlığı gibi konularda gerek İnciller gerekse Kur'an-ı Kerim görüş birliği içindeler. Kur'an-ı Kerim'de, Meryem'in İsa Mesih'in annesi, İsa'nın da Tanrı'nın oğlu değil. Resulü olduğu çok açık biçimde defalarca belirtilir. Kur'an, "Teslis" yani "Baba-Oğul-Kutsal Ruh" üçlemesine de şiddetle karşı çıkar. Kur'an-ı Kerim'in Tahrim Suresine göre "İmran kızı Meryem ırzını bir kale gibi" korumuştur.

Hazret'i Meryem'in yaşamından kimi küçük kesitleri Kur'an-ı Kerim'in değişik sure ve ayetlerinde görmekteyiz. Bunların bazılarında Hazret-i Meryem yalnızca ad olarak geçerken bir çoğunda da onun hakkında bilgiler verilir. "Bakara, Ali İmran, Nisa, Maide, Tevbe, Meryem, Enbiya, Ahzab, Zuhruf, Hadîd, Saff, Tahrîm" surelerinin ışığında Haz-

ret-i Meryemi tanıyabiliyoruz. Bu surelerde Kanonik İncillerin Meryem konusunda suskunlukla geçtikleri ayrıntıları yakalamaktayız.

Kur'an-ı Kerim'in Hazret-i Meryem'le ilgili sure ve ayetlerini bir araya getirdiğimizde onun yaşam öyküsü çıkıyor ortaya. Ve bu öykü, kimi yerlerde İnciller'de anlatılanlara koşutluk gösteriyor.

Meryem'in annesi, İsrail oğullarından İmran'ın karısıdır. Kadın, karnındaki çocuğu daha doğmadan Tanrı'ya adar. Meryem, doğumundan sonra Yahya Peygamber'in babası Hazret-i Zekeriya'nın korumasına verilir, daha sonra da, adak uyarınca mabede bırakılır. Meryem burada vaktini ibadetle geçirir, Tanrı tarafından yiyeceği gönderilir, Melekler ona, Tanrı'nın kendisini seçip arıttığını, öteki kadınlara üstün kıldığını, İsa Mesih'in annesi olacağını müjdelerler ve secdeye kapanmasını, rükû edenlerle birlikte rükû etmesini söylerler.

Cebrail bir süre sonra Meryem'e insan biçiminde görünür. Meryem ürker ve Tanrı'ya sığınır. Cebrail ona, Tanrı'nın bir erkek çocuk vereceğini müjdeler. Meryem bunun üzerine daha önce öteki meleklere de sorduğu soruyu, kendisine hiç kimse değmemişken nasıl çocuğu olacağını sorar. Melek de bunun Tanrı için çok kolay olduğunu söyler.

Meryem gebe kalır ve ıssız bir yere çekilir. Hurma ağacının altında doğum sancıları çektiği sırada üzüntüyle "keşke daha önce ölseydim, keşke unutulup gitseydim" deyince bir ses ona tasalanmamasını, alt yanında bir su arkı meydana getirildiğini, hurma ağacını sallarsa olgun, taze hurmaların döküleceğini söyler ve göz aydınlığı diler. Meryem Hazret-i İsa'yı dünyaya getirdikten sonra toplumuna döner. Halk onu, "bu kötü işi nasıl yaptığını" sorarak kınar. Meryem de beşikteki çocuğu tanık gösterir Yahudiler, "bunun nasıl olacağını sorduklarında" çocuk kendiliğinden konuşur, "Tan-

rı'nın kulu olduğunu, O'nun kendisine kitap verdiğini ve peygamber yaptığını" söyler. Doğduğu, öleceği, diri olarak kaldırılacağı güne selam ederek sözlerini bitirir ve annesi Hazret-i Meryem de aklanmış olur böylece.

Konu yalnız tarih değil, dinler ve inançlar olduğunda da anlatılacak pek çok şey var Efes için. Gerek Hristiyan, gerek İslam inançlarında çok bilinen ve yaygın bir öyküyü aktaralım şimdi.

ASHAB-I KEHF YA DA YEDİ UYUYANLAR

Bu öykünün yüzde yüz Anadolu'lu olduğu, onun Anadolu'nun değişik yörelerinde anlatılmasından ve sahiplenilmesinden de belli. Tarsus, Elbistan, Urfa gibi yörelerde de sahip çıkılıyor bu öyküye. Ama genel kanı öykünün geçtiği yerin Efes olduğu yönündedir.

Bu öykü Hristiyanlığın ilk döneminde, bu yeni dine inananlara yapılan zulüm ve baskılardan sözeder.

Yedi Uyurlar Efsanesinin Selçuk'ta anlatılan biçimi şöyle:

Dakyanus adlı bir oduncu günün birinde yazılı bir taş bulur. Kendisi okur yazar olmadığından bir bakkala okutmak ister bu taşı. Gelgelelim bakkal okuduklarını açıklamaya pek yanaşmaz, oduncu üsteleyince de, taşı bulduğu yeri kendisine göstermesini, karşılığında da nesi varsa ona vereceğini söyler. Dakyanus'un zorlaması üzerine yazılanları açıklamaktan başka çare bulamaz. Dakyanus, taşı bulduğu yeri kazarsa üç küp altın bulacak ve zenginliği sayesinde kral olacaktır. Ama bununla da yetinmeyerek tanrılığını da ilan edecektir.

Uzatmayalım, Dakyanus taşı bulduğu yeri kazar ve gerçekten de üç küp altın bulur orada. Bundan sonra da bakkalın söyledikleri gerçekleşir. Çok zengin olan oduncu parasının bir bölümüyle halka yardım ettiği için kral seçilir. Paray-

la birlikte güç ve erk sahibi de olduğundan krallık az gelir ona ve tanrılık savında bulunmaya başlar. Bu konuda kendisini desteklemeleri için vezirlerine de baskı yapar. Ama vezirler karşı çıkınca kovar onları.

Kralın zulmünden korkan vezirler kent dışına kaçarlar ve yolda bir çobanla köpeğine rastlarlar. Vezirlerin başından geçenleri dinleyen çoban da onlara katılır. Hep birlikte bir mağaraya sığınır ve derin bir uykuya dalarlar orada.

Uyandıkları zaman aç olduklarını hissederler, içlerinden birini kente ekmek almaya gönderirler. Çarşıya inen arkadaşları elindeki parayla ekmek almak isteyince işler karışır. Çünkü bu para yüzyıllar öncesine aittir. Sonuçta olay krala yansır. Çok meraklanan kral mağarayı görmek ister. Ne var ki, tanrısal sırrın ortaya çıkmasıyla birlikte mağaranın kapısı da kapanmıştır ve bir daha da açılmaz. Mağaraya sığınan yedi kişi de hemen son nefeslerini verirler. Bu yedi Hristiyan, köpekleriyle birlikte Tanrı sırrına ermişlerdir.

Dakyanus, Roma İmparatoru Decius'la eşitleniyor. Decius İ.S. 249-251 yılları arasında egemenlik sürmüştü. Hristiyanlar üzerine yaptığı baskılar ve Roma, Antakya ve Kudüs piskoposlarını öldürtmesiyle tanınır. Efsanedeki "tanrılığını ilan etme" konusu da gerçektir. Augustus'tan beri Roma İmparatorlarının Tanrı düzeyine yükseltildiklerini ve adlarına tapınaklar yapıldığını biliyoruz. Ephesos (Efes) şehri "Neokoros" yani "Tapınak Bekçisi" unvan ve görevini elinde tutmaktaydı zaten. Hristiyanlara baskısıyla tanınan ve bu yüzden karısı Domitiana'nın da katıldığı bir düzen sonucu öldürülen İmparator Domitianus'un bir tapınağı ve devasa boyutta bir heykeli vardı Efes'te.

Hem Doğu'da hem de Batı'da bir masal gibi anlatılan bu efsanenin kahramanları yedi kişidir. Bu nedenle "Yedi Uyurlar" da denilir onlar için. "Ashab-ı Kehf" ise "Mağara Ehli," "Mağara Sakinleri" anlamına geliyor bu yedi kişi bir

mağarada uyudukları için. Gerek doğu, gerekse batı anlatımları bu kişilerin adlarını da veriyor. Doğu kaynaklarında bu yedi kahramanın adları şöyle: Yemliha, Mekselina, Mer-nuş, Saznuş, Debernuş, Meslina ve Kefeştatayyuş. Bir de Kıtırmir diye köpekleri var. Batı'da anlatılanlara göreyse bu yedi kişinin adları Maksimianos, Malkhos, Markianos, İoannes, Denis, Serapion ve Konstantinos.

Bu "İnançlı Yedi Hristiyan" ne kadar süreyle uyumuşlardı o mağarada dersiniz?

Bunların Decius döneminde, yani İ.S. yaklaşık 250 yıllarında uyumaya başladıkları kabul ediliyor Hristiyan anlatımlarında. Uyanışları ise Theodosius II (408-450) döneminde olmuş. Yaklaşık belki iki yüz yıl kadar uyumuşlar. Hristiyan anlatımları kesin bir süre vermiyor. İslam anlatımı ise kesinleştiriyor bu süreyi. Ve bu öykü islam inancında kaynağı belirsiz, halk arasında ağızdan dolaşan bir efsane olarak kalmıyor. Kuran-ı Kerim'de bir "Sure" olarak çıkıyor karşımıza "Kehf Suresi" adıyla. O yedi kişiye de bu nedenle "Ashab-ı Kehf" (Mağara Ehli) deniliyor.

İslam'a Göre Yedi Uyuyanlar

Bu kişilerin başlarından geçenler fazla ayrıntıya inilmeden Kur'an'ın Kehf Suresinin 9 ve 26. ayetleri arasında anlatılır. Sayıları da doğrudan değil dolaylı yoldan bildirilir. Kur'an-ı Kerim, onların Tanrı'ya inanan yiğit gençler olduklarını belirtiyor. Bu gençler yurttaşlarının başka tanrılara taptıklarını, onlar hakkında kanıt da getiremediklerini görünce gelip bir mağaraya sığınır. Çünkü onlar göklerin ve yerin Rabbine iman etmişlerdir ve ondan başka hiç bir Tanrı'ya yakarmazlar. Tanrı da bu imanlı kişilere barındıkları mağarada kolaylık verir ve orada huzur ve güvenlik içinde uyumalarını sağlar. Öyle ki, güneş bile doğuşunda ve batı-

şında onların doğrudan üzerlerine değil, sağ ya da sol yanlarına düşer ve rahatsız etmez gençleri. Onlar o uzun uykularında sağlarına, sollarına da dönerler üstelik. Köpekleri de iki kolunu girişe doğru uzatıp yaymıştır. Onların bu görünüşü insanın içini korkuyla doldurup oradan kaçırarak halleder.

Surede, bu kişilerin mağarada üç yüz yıl kaldıkları, buna dokuz yıl da ekledikleri belirtiliyor. Bu hesapça üç yüz dokuz yıl yani. Ama kesin görünen bu sayı da kesin değildir aslında ve surenin 26. ayetinde "onların ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir" deniliyor.

Bütün bu anlatılanlardan sonra Ephesos'un Dinler Tarihi açısından çok önemli olan konumuna gelebiliriz.

DİNLER TARİHİ AÇISINDAN EPHESOS'UN (EFES) ÖNEMİ

Efes bu açıdan gerçek bir "Dinler Kavşağı" konumundadır. Kuruluşuna değin uzanan en eski dönemlerden başlayarak bir çok değişik inancın uğrak yeri olmuştur Efes. Ve bütün bu inançların izlerini taşımaktadır burası.

Yöre Yunanlıların buraya gelişlerinden önce Karların ve Leleglerin yurduydı. Hititlerin nüfuz bölgesi de buraya değin uzanmaktaydı. İ.Ö. 6. yüzyılda Anadolu'nun öteki bir çok bölgesi gibi Efes de Pers egemenliğine girdi. Sonra Bütün İskender'in fetihleriyle başlayan Helenistik dönem etkisini gösterdi burada. Ardından Roma dönemi, derken Hristiyanlık geliyor. Selçuklu Türkleri'nin gelişiyile de 11. yüzyıldan başlayarak İslam diniyle tanıştı Efes. Antik şehir kalıntılarının hemen yanbaşında kurulan Selçuk kenti, adından da belli olduğu gibi geç ve de genç bir çağın, ama Anadolu Türk-İslam tarihi ele alındığında erken bir dönemin anı ve izlerini de taşıyor.

Efes'te dinsel inançlarla ilgili olaylar, yapılar ve yapıtlar burasının, değişik dinleri harman edip barındıran eşsiz konumuna ışık tutuyorlar.

Yapılar arasında adından en çok sözedileni, üstelik de en önemlisi ve de en görkemlisi Efes'in kendisine özgü Artemis'i adına yaptırılan tapınaktır kuşkusuz. Bu koruyucu Tanrıça adına kurulan tapınak antik dönemin yedi harikası-

dan biri olarak sayılıyordu. Arkaik (başlangıç) dönem Artemision'u (Artemis tapınağı) 6. yüzyılda yaptıırıldı. Bir yangın felaketine uğradıktan sonra Helenistik Dönemde onarıldı. İlkçağların bu görkemli tapınağının yerinde bugün bir kaç temel taşından ve tek bir sütundan başka bir şey kalmamıştır.

Helenistik dönemde, Doğu etkisiyle yeni tanrılarla da tanıştı Efes ve onların tapınaklarına da kucak açtı. Mısır Tanrısı Serapis (Sarapis) adına yaptıırılan tapınak ünlü Celsus kitaplığının arka yanında, Ticaret Agorasının da Güneybatısında yeralmaktaydı. Dönemin bu oldukça ilginç tapınağından da pek fazla bir şey kalmamıştır günümüze.

Bir de Mısır Tanrıçası İsis adına bir tapınak yapılmıştı aynı dönemde. Bu tapınağın temel çukuru Yukarı Agora da denilen Devlet Agorası içinde bulunmaktadır.

Röma döneminde İmparator Tapımı ile ilgili yapılar da kurulmuştu Efes'te. Bunlardan birincisi, daha önce de sözünü ettiğimiz Domitianus tapınağı idi. Devasa ölçüde bir yapıydı bu. Kuretler caddesi üzerindeki Hadrianus tapınağı ise ötekine göre oldukça mütevazı ölçülerde bir yapı olarak kalıyor.

Hristiyanlığın doğuşu ile, bu yeni dinin en önemli merkezlerinden biri oldu Efes. Aziz Yuhanna ve sonra da Paulus'un buraya gelmeleriyle Efes'in bu yeni din açısından öneminin iyice arttığını görüyoruz. Tartışmalı da olsa, Meryem Ana'nın son zamanlarını geçirdiğı evin Efes'te bulunduğunun kabul edilmesi, Efes'in bir hac yeri niteliğıyle de önemini vurgulamakta.

Hristiyanlığın kutsal öyküsünün kaynağı Yedi Uyurlar Mağarası da Efes'te bulunuyor daha önce ayrıntılarıyla anlattığımız gibi.

Efes, önemli bir Hristiyanlık merkezi olarak geçtiğine göre buradaki kiliselerden de söz etmemiz gerekecek kuşku-

suz. Özellikle de iki önemli kiliseye değineceğiz. Bunlardan birincisi Meryem Ana adına yapılan kilisedir.

Efes'te Bakire Meryem adına bir kilisenin yapılmış olması, Meryem Ana'nın orada gerçekten yaşamış olduğu savına bir kanıt da oluşturmakta ayrıca. Çünkü o dönem inancına göre "eğer Meryem Efes'te yaşamasaydı, onun adına kurulan ilk kilisenin de orada olmaması gerekirdi." Nitekim bu inancı güçlendiren bir başka kanıt da 431 yılındaki Üçüncü Ökümenik (Evrensel) Konsil'in bu kilisede toplanmış olmasıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu toplantı sonucunda Meryem'in "Theotokos" yani "Tanrı Anası" olduğu kararı ortaya çıkmıştı büyük tartışmalardan sonra.

İkinci kilise, dördüncü İncil'in yazarı kabul edilen Havarî Aziz Yuhanna'nın anısına yaptırılmış olandır. Bir inanışa göre Yuhanna Ayasuluk (Hagios Theologos) tepesinde yaşamış, ölünce de oraya gömülmüştü. Mezarın üzerine önce bir anıt dikilmiş, daha sonra ahşap bir kilise yapılmış. Bugün orada oldukça iyi korunmuş kalıntılarını gördüğümüz bazilika 6. yüzyılda İmparator Iustinianus tarafından yaptırıldı. Bu imparator İstanbul'daki Ayasofya'nın da yaratıcısıydı bilindiği gibi. Aziz Yuhanna'nın mezarı en ortadaki kubbeli bölmenin altında bulunuyordu. Mezardaki bir delikten çıkan toz kutsal olarak kabul ediliyor ve bunun iyileştirici bir özelliği olduğuna inanılıyordu.

Gerek Yuhanna'nın gerekse ardından Paulus'un Ephesos'a gelip uzunca bir süre kalmaları oradaki Yahudi toplumu nedeniyle olmalı. Böyle olduğu "Resullerin İşleri" kitabının 18 ve 19. bölümlerinde açıkça belirtiliyor zaten. Bu bölümlerde Yahudilerden ve havralarından bir kaç yerde söz ediliyor. Bu da Ephesos'un çok tanrılı dönemde Musevilikle de tanışmış olduğunu gösteriyor. Aziz Paulus, yeni dini olan Hristiyanlığı Ephesos'taki Yahudilere öğretmeye çalışıyordu zaten. Bu amaçla sinagogda Yahudilere vaazlar veriyor, onları Hristiyanlığa kazanmaya çalışıyordu.

Paulus ayrıca "Epître" denilen mektuplarıyla da sesleniyordu Ephesoslu Yahudilere. Ephesoslu paganlar (putataparlar) Paulus tarafından dile getirilen Mesih İsa, Babamız, Gökler Melekûtu gibi kavramları anlayacak durumda değillerdi.

Aziz Paulus çok tanrılı eski dinin, özellikle de Efes'in koruyucu Tanrıçası Artemis'in inananları üzerinde de direnişle karşılaşmıştı daha önce gördüğümüz gibi. Efeslilerin Ulu Tanrıçası'nı küçümsemesi bir ayaklanmaya yol açıyordu neredeyse. Efes halkının Hristiyanlığı topluca benimsemesi ve bu yeni dine girmesi için çok uzun bir sürenin, yüzyılların geçmesi gerekecekti.

Vahiy Kitabının Yedi Kilisesi ve Efes

Aziz Yuhanna'nın "Apokalypsis" denilen "Vahiy" kitabı, İsa Mesih'in dönüşünden önce evrende meydana gelecek olan yıkımlardan, felaketli olaylardan sözeder. İnsanın bu kitabı okurken gözler önüne serilen betimlemelerden ürkmemesi, tüylerinin ürpermemesi olanaksız. "Apokalypsis" Yeni Ahit'in sonuncu kitabını oluşturuyor. Bu kitapta bir de Asya'daki yedi Kiliseden sözediliyor ve onlara göndermeler yapılıyor.

Bu "Yedi Kiliselerin" soyut ve simgesel birer kurum olduklarına kuşku yok. Ama bu simgesel kiliselerin Asya Eyaletindeki Hristiyanlık akımının itici gücü olarak nitelendirildikleri de kesin. Roma döneminde Anadolu "Provinciae Asiae" (Asya Eyaleti) adıyla Roma İmparatorluğuna bağlanmıştı ve bu eyaletin başkenti de Ephesos idi. Anılan Yedi Kilisenin yedisi de günümüzdeki Ege Bölgesi sınırları içinde yer almaktaydı. Bunların başında da Ephesos'taki Kilise gelmekteydi. Ötekiler de, Vahiy kitabında bildirilen sıraya göre Smyrna (İzmir), Bergama, Thyatire (Akhisar), Sarde

(Sart), Philadelphia (Alaşehir) ve Laodikeia (Pamukkale yakınında) da bulunmaktaydılar.

Vahiy kitabına göre bu yedi simgesel Kiliseden her birinin bir meleği var. Ama buradaki "Melek" sözcüğüyle adı geçen Kiliselerin temsilcileri anlatılmak isteniyor büyük bir olasılıkla. Çünkü Vahiy kitabında önreğin "Ephesos'ta olan Kilisenin Meleğine yaz!" diye buyuruluyor. Öteki Kiliseler için de aynı konu geçerli. Bergama'dan sözedilirken oranın Meleğine, "Nerede oturduğunu bilirim; Şeytanın tahtı oradadır!" diye seslenişte bulunuluyor. Oysa öteki Kiliseler söz konusu olduğunda Şeytan adı hiç geçmiyor. Yine Bergama Kilisesi ile ilgili bölümde orasının "Şeytan'ın oturduğu yer" olduğu belirtiliyor.

Ne anlama gelebilir "Şeytan'ın tahtı oradadır" ve "Şeytan'ın oturduğu yer sözleri?"

Bergama Krallığının haraç ödemekte olduğu Galatlara Kral 2. Eumenes (İ.Ö. 197-1559) başarılı bir savaş vermiş ve onları kesin olarak yenmişti. Bu zaferin anısına Bergama Akropolisine tanrılar Başbuğu Zeus için bir sunak yaptırıldı. Bu devasa sunak üzerindeki kabartmalar "Tıtanomakhia" yani "Titanlar Savaşını" betimlemekteydi. Şimdi Berlin'de bulunan bu görkemli sunaktan Bergama'da geriye alt basamakları kalmıştır yalnızca.

Tek tanrılı bir din olan Hristiyanlığın, çok tanrılı eski dinin simgelerini yadsıması, dahası bu dinin tanrılarını Şeytan kabul etmesi doğaldır. Hele ki Zeus, tanrıların da başı olduğu için bir kez daha hak etmiş oluyor bu nitelemeyi. "Şeytan'ın Tahtı" da Zeus adına yaptırılmış bulunan bu sunaktı büyük olasılıkla.

ANADOLU'DA HIRİSTİYANLIĞIN GELİŞMESİ

Hıristiyan dininin temeli her ne kadar Filistin'de atılmışsa da gelişmesini Anadolu topraklarında sürdürdü bu yeni inanç. Filistin topraklarında bir dinden çok bir kavram olarak doğmuştu Hıristiyanlık. Bu ad ise Anadolu'da konuldu ona yeni bir din olarak. Bu dinin inananlarına ilk kez Antakya'da "Khristianoï" (Hıristiyanlar) denildi.

Aziz Paulus'un Hıristiyanlığı tanıtmak ve yaymak amacıyla önemli gezilerini Anadolu'da yaptığını görmüştük. Bu geziler de yine çoğunlukla Antakya'da başlıyor ve orada son buluyordu. Efes'in ise Hıristiyanlık açısından ne önemli bir merkez olduğuna ayrıntılarıyla değinilmişti.

Ahd-i Cedid'in (Yeni Ant) İnciller dışında kalan Resullerin İşleri, Mektuplar, Vahiy gibi kitaplarında Anadolu'daki çeşitli yörelere ve topluluklara sık sık göndermeler yapılır. Aziz Paulus mektuplarından üçünü Galatyalılar, Ephesoslular ve Koloseliler'e olmak üzere Anadolu'da yaşayan topluluklara göndermiştir. Galatya (Galatia) Ankara ili ve çevresinin İ.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak taşıdığı addır. Kolose (Colossae) günümüz Denizli ilinin Honaz ilçesi yakınlarında kalıntıları bulunan bir antik kenttir. Bu mektuplarda başka Anadolu kentlerinin de sık sık adları geçer.

Ökümenik (Evrensel) Konsiller ve Anadolu

Hıristiyanlıkta Kilise önderleri ve ileri gelenlerinin dinsel öğreti ve kuralları görüşüp karara bağladıkları toplantılara Konsil adı veriliyor. Bir Konsilin Ökümenik sayılması için bütün piskoposların bu toplantılara katılması gerekiyordu. İşte miladın ilk bininci yılında 8 Evrensel Konsil düzenlenmişti. Bunların hepsi de Türkiye topraklarında gerçekleştirilmişti.

Bu Konsillerden ilkinin eski adıyla Nikaia diye bilinen İznik'te toplandığını görüyoruz. Zaten "Ökümenik" sözü de 325 yılında toplanan bu Konsil için kullanıldı ilk kez. Konsil, İmparator I. Constantinus'un çağrısı üzerine toplanmıştı. Bu toplantı sonucunda İsa'nın bir "Yaratık" olduğunu savunan Arius'culara karşı İsa'nın Tanrı'lığını, Baba'nın Oğlu olarak onunla aynı özden geldiğini ileri süren görüş kabul edildi.

İkinci Konsil Constantinopolis (İstanbul) de toplandı. 381 yılında düzenlenen bu Konsilden Kutsal Ruh'un da Tanrı sayılması gerektiği, çünkü onun da Baba ve Oğul'la aynı özü taşıdığı kararı çıktı.

Üçüncü Konsil 413 yılında Efes'te toplandı. Daha önce de değinildiği gibi Bakire Meryem'in "Tanrı Anası" (Theotokos) niteliği bu toplantıda kesin olarak karara bağlandı. Nestorius'un, Meryem'in "İnsan İsa"nın anası olduğu görüşü sapkınlıkla suçlanarak reddedildi.

Ne var ki bu Konsilde İsa'nın Tanrı'lık ve insanlık öğelerinin birleşme konusu çözüme bağlanamamıştı. Bunu çözümlmek için bir Konsil de 451 yılında Khalkedon (Kadıköy) de toplandı. Ancak bu toplantıda alınan kararlar, İsa'nın varlığında tanrısal öze insan özünün birleştiğini, İsa'nın bir Tanrı-İnsan olduğunu ileri süren Monofizistlerce kabul görmedi. Böylece kiliseler arasında ilk ayrılık ve bölünme ortaya çıkmış oldu.

Bundan sonra 553, 680 ve 869 yıllarında olmak üzere değişik yüzyıllarda İstanbul'da üç Konsil daha toplandığını görmekteyiz. 869 yılındaki Konsil ilk bininci yılın –hepsi de Anadolu'da düzenlenmiş bulunan– son Evrensel Kiliseler Toplantısı oluyordu aynı zamanda. Ve buradaki tartışmalar Doğu ve Batı Kiliselerinin ayrılmalarıyla sonuçlandı.

Son İstanbul Konsilinden önce bir toplantı da II. Nikaia (İznik) Konsili adıyla İznik'te düzenlenmişti. 787 tarihinde düzenlenen bu toplantıda Tasvir Kırıcılığı (İkonoklazm) akımına son verme yolları tartışıldı.

Hristiyan dini miladın ilk bininci yılında düzenlenmiş bulunan 8 Konsilde alınan kararlar sonucu biçimlenir ve ilkelerine kavuşur. Bu kararları onaylayanlar ve onaylamayanlar da kendi bağımsız kiliselerini yine bu Konsil sonuçlarına dayandırarak kurarlar. Bu 8 Evrensel Kilise Toplantısının tümünün de Anadolu'da yapılmış bulunması, Anadolu'nun Hristiyanlık açısından ne denli önemli bir yer tuttuğunu açıkça gözler önüne seriyor.

Şimdi Hristiyanlığın Anadolu'daki çok önemli merkezine, Kapadokya'ya gelebiliriz artık.

AZİZLER VE KİLİSELER ÜLKESİ KAPADOKYA

Günümüzde Kapadokya

"Kapadokya" adı, gelişen turizm etkinliklerine koşut olarak çok dar bir bölgeye indirgeniyor günümüzde. İl temeline ele alındığında Nevşehir ile sınırlandırılıyor. Yöre olarak kapsam daha da daraltılıyor: Nevşehir'in iki ilçesi Ürgüp ve Avanos, bir de aynı yörede Göreme, Uçhisar, Ortahisar gibi kasabalar. Gözlabildiğine uzanıp giden vadiler, peribacaları, insanda sanki Ay'ın yüzeyindeymiş duygusunu uyandıran ve uzayın derinliklerine fırlatılmayı bekleyen füzeler örneği doğal piramitler, inanılmaz güzellikte bir görsel şölen sunuyorlar, onları hayranlıkla seyreden bakışlara. Bu olağanüstü şekiller bir de tarih, sanat ve inançla da kucaklaşıyorlar üstelik.

Tarihin ve İnançların Kapadokyası

Bir de tarihin Kapadokyası var ve çok eski zamanlara değin uzanan bu Kapadokya günümüzdekinden çok daha bir geniş alana yayılıyor. Antik dönemlerin bölgeleriyle tanımlamak gerekirse Kommagene, Armenia, Pontos, Kilikya, Paflagonya, Frigya, ardından Galatya, onun ardından da Liikaonya ile komşu olmuş. Günümüz yönetim bölgeleriyle tanımlamaya çalışırsak Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray, Yozgat, Malatya illeri tümüyle Kapadokya sınırla-

rı içinde bulunmaktaydı. Ankara, Sivas ve Adana'nın kimi bölümleri de bu sınırlar içinde yer alıyordu.

Kapadokya sözcüğü ne anlama geliyor acaba?

Sözcük, ünlü Pers kralı Dareios'un büstündeki yazıtında "Katpatuka" biçiminde görülüyormuş. Bunun da zend dilinde "Hvaçpa dakhin" sözcüklerinden kaynaklandığı ileri sürülüyor. "Güzel atlar ülkesi" demekmiş. Ama Kapadokya adı gerçekten de "hvaçpa dakhin" sözcüklerinden mi kaynaklanıyor, o da kesin değil. Ayrıca Hitit ve Luvi kökenli sözcükler de ileri sürülüyor.

Neyse, biz bu tartışmaları etimolojik kavramlar yumağına dolayıp iyice içinden çıkılmaz duruma getirmeden ana konumuza dönelim.

Kapadokya ikibininci yüzyıldan başlayarak Hitit, Pers, Selevkos, Roma egemenliklerini tanıdı. Persler döneminde yöre Satraplık yani İran İmparatorluğuna bağlı bir "eyalet" sistemiyle yönetildi. Satraplık merkezi Mazaka (Kayseri) idi. İ.S. 17. yüzyılda Roma İmparatoru Tiberius bir Roma eyaleti yaptı Kapadokya'yı. Hristiyanlığın oldukça erken bir dönemde Kapadokya'ya girdiğini görüyoruz. Bu tarihin İ.S. I. yüzyıl olduğu sanılıyor. Bu ilk Hristiyanlar da aynı dönemlerde başka yerlerdeki dindaşlarının uğradıkları koğuştırmalara, baskılara, dahası işkencelere uğradılar. Onlar da çareyi sayıları pek çok olan mağaralara sığınmakta ve yeni dinlerinin gerektirdiği inançlarını oralarda yerine getirmekte buldular. Sayıları arttıkça kayaları oyarak kiliseleri ve de manastırlarıyla dinsel merkezler oluşturmaya başladılar. Yalnızca Nevşehir ili sınırları içinde büyüklü küçüklü olmak üzere bu kiliselerden sayısız denecek kadar çok vardır. Özellikle Göreme vadisi, kiliseleri, manastırları ve yemekhanesiyle bu dinsel merkezlerin çarpıcı bir örneğini meydana getirir.

KAPADOKYALI AZİZLER VE KİLİSE ULULARI

Daha 3. yüzyılda Hıristiyanlığın önemli bir merkezi olmaya başlayan Kapadokya bu dine Azizler ve Kilise Uluları (Kilise Babaları) da armağan etmiştir. Hıristiyanlık dünyasının bu kutsal ve saygın kişilerini tanımaya çalışalım kısaca.

Aziz Büyük Basileios

329 yılında Kaisareia (Kayseri) da doğan ve 379 da yine aynı şehirde ölen Basileios Kayseri'den sonra İstanbul ve Atina'da da öğrenim görmüştü. Kendisi Ariusculuğa karşı tutumuyla tanınır. 370 yılında Kayseri piskoposu oldu. Bir çok kitaplar yazan bir din bilginiydi de aynı zamanda. Kilise örgütünü ve kurallarını düzenleyen çalışmalar yaptı. Ölümünden kısa bir süre sonra azizler sınıfına alındı. Ortodoks Kilisesine göre yortu günü 1 Ocaktır. Katolik Kilisesi bu günü 2 Ocak olarak kabul ediyor.

Göreme vadisinde bu Azizin anısına adanmış küçük bir kilise vardır. Yöredeki başka kiliselerde de bu Ermişin tasvirleri bulunmaktadır. Kapadokyalı Hıristiyanlar bu Aziz hemşehrilerinin anısını kutsal bir miras olarak yüzyıllar boyu saklamışlar demek ki.

Nyssa'lı Aziz Gregorios

Bu Ermiş de Basileios gibi Kayseri'de doğmuş (İ.S. 335) Büyük Basileios'un kardeşi zaten. Ağabeyi tarafından yetiştirilmiş, yetenekli bir hukukçu ve kilise yöneticisi olmuş. Onun din alanında yetişmesinde ağabeyi Basileios'un yanı sıra Nazianze'li Gregorios'un etkili olduğunu da görüyoruz. 371 yılında Nyssa (Nevşehir) piskoposu olan Gregorios da sapkın sayılan akımlara karşı savaşım vermişti. 394 yılında ölen Nyssa'lı Gregorius'un yortu günü 9 Mart olarak kabul edilmiştir.

Nazianzos'lu Aziz Gregorios

4. yüzyılda yaşayan ve hepsi de birbirlerinin yakını Kapadokyalı üç Kilise Babası ve Azizden üçüncüsü yine bir Gregorios. Bugünkü Aksaray ilimiz yakınlarındaki Nazianzoz kentinde 330 yılında doğmuş, doğduğu yerin yakınlarındaki Arianzos'ta 389 yılında ölmüş. O da yakın dostları Büyük Basileios ve kardeşi Nyssa'lı Gregorius gibi Ariusculuk akımıyla savaşmıştı. Doğu Kilisesinde yortu günü 25 ve 30 Ocak olarak kabul edilmiştir. Batı Kilisesinde ise yortusu 30 Ocakta kutlanıyor.

Kapadokyalı başka Ermişler de var ama biz konuyu uzatmamak için bunlardan, gerçekten ilginç bir yaşam öyküsü olan birine değineceğiz.

Aziz Georgios'un Öyküsü Ya da Öyle Bir Ermiş

Kapadokya'da "Yılanlı Kilise" adıyla bilinen bir çok kilise vardır Göreme, Ihlara, Soğanlı vadilerinde olduğu gibi. Bu kiliselere böyle denilmesinin nedeni duvarlarındaki yılan tasvirinden dolayıdır. Bu devasa yılan kimi zaman elleri kargılı, at üzerindeki iki savaşçı arasında görülür. Kimi zaman

da yine atlı tek bir yiğit kargısıyla bu koca ejderhanın hakkından gelmeye çalışmaktadır. Adları "Yılanlı" olmasa da daha pek çok kilisede vardır bu tasvirler.

Bu atlı ve kargılı savaşçılardan biri Aziz Theodoros, öteki ise Aziz Georgios. Bizim ele alacağımız kişi bu ikincisi. O da bir Kapadokyalı ve sonradan bir efsane kahramanına da dönüşen bu Ermişin yaşamı da bir hayli ilginç. Biz önce efsaneleşen yanını anlatmaya çalışalım bu sonradan Azizler katına yükseltilen kişinin.

"Bir gün Aziz Georgios Libya'da Silene adında bir şehirden geçmekteymiş. O şehre yakın bir gölde korkunç bir ejderha yaşamaktaymış. Ordular bile başademiyorlarmış bu ejderha ile. Kaç tanesi bozulup perişan olmuş karşısında. Canavar kimi zaman şehrin duvarlarına yaklaşmış ve soluğunun eriştiği yerde kim varsa zehirlermiş üfürmesiyle birlikte.

Bakmışlar ki ejderha bu gidişle şehrin altını üstüne getirecek, onun öfkesini yatıştıracak bir yol düşünmüşler ve çareyi her gün iki koyun vermekte bulmuşlar. Böylece bir süre rahat etmişler ama gitgide koyunların sayısı da azalmış da azalmış. Bu kez sıra insanlara gelmiş ve aralarında kura çekmeye başlamışlar o gün ejderhaya yem olma sırası kime gelecek diye. Canavar ülkenin gençlerini her gün yiye yiye neredeyse tüketmiş hepsini de, sıra kralın biricik kızına gelmiş. Genç prensesi bir kayaya bağlayıp çekilmişler oradan.

Korkunç ejderha başını gölün yüzeyine çıkarıp da kızı görünce yavaş yavaş ona doğru ilerlemeye başlamış. İşte tam da Ermiş Georgios'un oradan geçtiği anmış bu. Hemen atını ejderhanın üzerine doğru sürmüş ermişimiz ve kargısını savurduğu gibi onu yere serivermiş. Sonra da güzel prensese:

"Korkma yavrum ve kuşağını şu canavarın boynuna dola" demiş.

Kız Ermişin dediği gibi yapmış. Ejderha da kendisini toparlayıp yattığı yerden doğrulunca, sahibini izleyen küçük bir köpek gibi prensesin ardı sıra yürümeye başlamış."*

Hristiyanlık döneminde Aziz Georgios'a bağlanan bu öykü iki kez de Yunan mitolojyasında tekrarlanır. Birinci öykünün kahramanı Herakles'in de atası olan yiğit Perseus'tur, kız da Habeşistan prensesi Andromeda. İkinci öykünün kahramanı ise mitologyanın en güçlü yiğidi Herakles'tir. Genç prenses de, Troya Kralı Laomedon'un kızı Hesione. Bu iki öykü "tanrıların Öyküsü" adlı kitabımızda anlatılmıştır.

Ermiş Georgios ejderhaya karşı savaşımında kargısının yanı sıra haç işaretinden de yararlanıyor ve onu asıl güçlü kılan da kutsal haç zaten. Kapadokyalılar kiliselerinin pek çoğunda bu öyküyü resmederek hemşehrilerinin anısını ölümsüzleştirmek istemişler besbelli.

Burada simgelenmek istenen Hristiyanlığın putataparlık karşısındaki zaferi. O korkunç yılan ya da ejderha putataparlık inancını temsil ediyor ve Hristiyanlığın bir ermişi önünde yenik düşüyor. Bu tablo batı kiliselerinde de sevilen bir simge. Venedik'te üç kilise o na adanmış. Masalsı yaşamöyküsü ve ejderhaya karşı yiğitçe savaşımı onu daha sonraki yüzyıllarda "Şövalyelerin Piri" onuruna yükseltmiş. Bir yoruma göre ermişimiz bir şövalye romanının kahramanı olup çıkmış neredeyse. Saygınlığı da pek büyük.

Gerçi batıda kilise, doğuda ise daha çok Kapadokyalı hemşerileri sahip çıkmışlar Georgios'a. Özellikle de Kapadokyalılar kiliselerinin içlerini süslerken onur payını unut-

(*) *En suivant les Dieux* Jacques Lacartière S. 226-227 Philippe Lebaud PARIS

mamışlar onun. Ama acaba tarih dinsel duyguların göklere çıkardığı bu kahramanı kendi süzgecinden geçirdiği zaman nasıl bir sonuca varıyor dersiniz?

1737-1794 yılları arasında yaşamış bulunan İngiliz tarihçi Edward Gibbon *The History of The Decline and Fall of the Romman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi)*, adındaki üç ciltlik yapıtında Aziz Georgios'tan da da söz ediyor. Ne var ki onu anlattığı satırlarda, deyim yerindeyse, ileri tutar tarafını bırakmıyor ermişimizin. Masalda yere göğe sığdırılmayan yiğitler yığidi Georgios, düzenbazın, çıkarı için en aşağılık yollara başvurmaktan çekinmeyen sömürgenin biri olup çıkıyor Gibbon'un değerlendirmesine göre:

"Anne, babası ve yetişmesi yönünden Kapadokyalı diye anılan Georgios Kilikya bölgesindeki Epiphania'da bir demirci dükkanında doğar. Büyüdükçe de başkalarının sırtından geçinmekte ne denli yetenek sahibi olduğunu göstermekte gecikmez. Durmadan pohpohlayıp dalkavukluğunu yaptığı velinimetleri, bu aşağılık yanaşmalarına bir iş bulurlar sonunda: Georgios orduya kurutulmuş domuz eti sağlayacaktır. İş berbattır ama o bunun daha da rezilliğini çıkarır. En aşağılık yollarla, sahtekarlığın, düzenbazlığın bini bir paraya, güzelce dünyalığını doğrultur. Ama bu arada da üçkağıtçılığı öylesine su yüzüne çıkmıştır ki, adaletin koğuşturmasından yakasını kurtarmak için kaçmak zorunda kalır. Bu maceradan sonra servetini kurtarmışa benzer ama onurunu ayaklar altına alma pahasına. Artık içinden geldiğinden mi yoksa göz boyamak amacıyla mıdır bilinmez, kendisini Arius'culuğa verir. Edebiyatı sever ya da –hiç hoşlanmadığı halde– öyle gözükür. Tarih, güzel konuşma, felsefe ve ilahiyat kitaplarından oluşma değerli bir koleksiyon sahibi olur. Egemen düzen onu ermiş Athanasios'un piskoposluk koltuğuna taşır. ama acımasızlık ve aç gözlülüğü bu-

rada da sınır tanımaz. Mısır ve İskenderiye' katolikleri bir zorbanın ellerine teslim edilmiş olur böylece. Doğası ve eğitimiyle de sömürgeci rolü tam ona göredir. Makamının yüceliğinden yararlanarak hayasızcasına çalıp çırpar. Nişadır, tuz, kâğıt, cenaze işleri v.s. üzerinde neredeyse bir tekel kurarak İskenderiye'li işadamlarını yoksulluğa itmeyi başarır. Onunla da yetinmeyerek bir de muhbirlik görevi üstlenir utanmadan. İmparatorun kent arazisini piskoposluğa geçirdiği bahanesiyle her evden vergi alınması önerisini atar ortaya ki, İskenderiye halkı bunu hiç bir zaman ne unutabilmiş ne de bağışlayabilmiştir.

Özgürlük ve hoşgörü düşleriyle oyalanan putataparlar da onun aç gözlülüğünü körüklerler. Onların zengin tapınakları "bunlar daha ne zamana değin ayakta kalacaklar?" diye tehdit edici bir tarzda sesini yükselten kendini beğenmiş papaz tarafından saldırıya uğratılır ve yağmalatılır.

Sonunda, İmparator Constantius döneminde halkın baskısı zoruyla piskoposluk makamından kovulur. Gerek sivil yetkililer gerekse ordu nice süren çabalardan sonra onu yerine oturtabilirler ancak. İulianus'un tahta çıkışını İskenderiye'de duyuran haberci, piskoposun da düşüşünü duyurmuş olur. Georgios ve onun iki yordakçısı zindana götürülerek zincire vurulurlar. Yargılama işlerinin uzamasından dolayı sabırsızlanan bağnaz bir topluluk 24 gün sonra zindanı basar. Tanrı'ya ve insanlara düşman bu üç adam döve döve öldürülürler. Piskopos ve iki ayakdaşının ölümleri bir deveye yüklenerek sokak sokak dolaştırılır, sonra da götürülüp denize atılır. Ayaklanmanın önderleri, bunların, Hristiyanların dindarlık duygularını sömürmek istediklerini, kendilerinin de onlara şehit onuru verilmesini önlemeye çalıştıklarını bildirirler. Putataparların bu kaygıları boşuna değildir ve önlemleri de etkili olmamıştır nitekim. Piskoposun feci ölümü onun yaşadığı hayatı unutturmuştur. Arius'cular, Ermiş

Athanasios'un bu amansız rakibini sevmişler ve ona gönülden bağlanmışlardı. Arius'cuların çoğunluğu katolikliğe dönünce Georgios'un tapımı da katolik kilisesinin bağrında yerini aldı. Georgios ölürken bir şehit, ermiş ve de bir Hristiyan kahramanı rollerini üstlenmişti. Öyle ki o daha sonra, İngiltere'nin Aziz Georgios'u niteliğiyle askerlerin, şövalyelerin ve dizbağı nişanının da ermişi olup çıktı.

Kendilerinden daha önce sözettiğimiz Kapadokya'lı gerçek üç ermiş, Aziz Basileios ve iki Gregorios, Georgios'un da kendileri gibi ermişlik katına yükseltildiğinden habersizdiler. İlk katolik papa Gelasios idi onu şehitler katına yükselten. Georgios'un bu yapıp ettiklerine inanmak bir yana, üstelik 'bunlar sapkınların işleridir' deyip çıktı. Georgios, at üzerinde ejderhaya karşı döğüşen kahraman olarak temsil edilirken, ejderhanın kendisi de büyücü Athanasios'un simgesi olarak kaldı."

Doğu Hristiyanlığının Kapadokya dışında da pek çok "Aziz"i var daha. Onlardan da bir kaçını tanımaya çalışalım.

ANADOLULU AZİZLERDEN BİR KAÇ İSİM

Aziz Nikolaos (Noel Baba)

Bir Likya kenti olan Patara'da doğduğu söyleniyor bu azizin. Gençliğinde Filistin ve Mısır'a gitmiş, yurda döndükten sonra da Myra piskoposluğuna atanmış. İmparator Diocletianus'un Hristiyanlara uyguladığı baskıdan o da payını alarak zincire vurulmuş. Büyük Constantinus'un tahta geçip de Hristiyanlar üzerine baskıyı kaldırmasıyla Aziz Nikolaos da özgürlüğüne kavuşmuş ve 325 yılında toplanan 1. Nikaia (İznik) Konsiline de katılmış. Mezarı Myra'da imiş. 11. yüzyılda İtalyan tüccarlar kemiklerini alıp Bari'ye götürmüşler.

Bu Ermişin yaşamı efsanelerle örülüyor daha sonraki yüzyıllarda ve kendisi de ünlü Noel Baba'ya dönüşüyor. Bir efsaneye göre Nikolaos, İmparator Constantinus'a rüyasında görünerek idam hükümlüsü üç subayı kurtarmış. Bir başka öyküde de, çeyiz parası bulamadıkları için bir türlü evlenemeyen üç kızkardeşe yardım etmesi anlatılıyor. Kızlara pencereden gizlice üç kese altın atmış. Noel Baba'ya dönüşen Ermiş (Aziz) Nikolaos'un pencere ya da bacadan gizlice armağanlar göndermesi yaygın bir gelenek olarak sürüyor günümüzde de.

Aziz Nikolaos'un Antalya ilimize bağlı Demre kasaba-

sındaki ünlü kilisesi yabancı gezginlerce yoğunlukla ziyaret edilen yerlerden biridir.

Azize Helena

Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un annesidir. Bityanya'daki (Bursa ve yöresinin İlkçağlardaki adı) Drepana kasabasında 248 yılında doğmuş, 328 de Nikomedeia'da (bugünkü İzmit) ölmüş.

Constantinopolis'in (İstanbul) gerçek kurucusu sayılan Constantinus annesi Helena'yı Ana İmparatoriçe ilan etmişti. Helena da oğlunun etkisiyle Hristiyanlığı benimsedi. Yaşlılığında Filistin'e giderek hacı olmuş ve kutsal topraklarda kiliseler yaptırtmış. İsa'nın haçtan indirildikten sonra içine koyulduğu yerin üzerine Kutsal Mezar Kilisesini onun yaptırdığı söylenir. Bir başka söylenti de Azize Helena'nın, İsa'nın "Gerçek Haç"ını bulduğu yolundadır. Üzerine İsa'nın konulduğu haçmış bu. Helena bu haçı Kudüs'teki Afrodite tapınağının mahzeninde bulmuşmuş. Bu haçın üzerine yatırılan bir ölünün canlandığı söyleniyor. İsa'ya ölüm getiren haçın canlandırıcı özelliği de varmış demek ki.

Konumuzla yakın ilgisi dolayısıyla İmparator Büyük Constantinus'tan da söz edelim kısaca. Constantinus Roma'nın başkentini İstanbul'a taşımış, Hristiyanlığı serbest bırakmıştı. Kendisi ise ancak ölüm döşegindeyken vaftiz edilerek resmen Hristiyan olmuştu. Bu nedenle Roma'nın ilk Hristiyan imparatoru kabul edilir. Öte yandan çok tanrılı din yandaşları üzerine de baskı kurmamıştı. Dahası koruyup kollamıştı da onları. Bu nedendir ki kilise onu bir ermiş olarak azizler safına yükseltirken, Roma senatosu tarafından da Augustus'tan beri süren bir geleneğin uzantısı olarak Tanrı katına yükseltildi. Bir Hristiyan azizi ve bir putatapar Tanrısı. Bu iki sıfat da aynı kişide toplanmış.

Göreme vadisindeki Yılanlı Kilisede ana-oğul ermişleri yanyana görüyoruz bir duvar resminde. Aralarında da üzerine İsa'nın konulduğu varsayılan simgesel haç var. Bu iki ermişin bir kilisede resmedilmeleri, onların Kapadokyalı dindarlar gözünde ne denli saygın bir yer tuttuklarını kanıtlıyor.

Şimdi yine bir ermiş kadın (azize) daha görelim.

Azize Barbara

Bu ermiş kadın da Nikomedia'lı (İzmit) imiş. Doğum tarihi bilinmediği gibi ölüm tarihinde de kesinlik yok. İ.S. 2 ila 3. yüzyıl başları arasında değişen tarihler veriliyor.

Azize Barbara, Dioskouros adında bir putataparın kızıymış. Çok güzel bir kız olduğu için babası bir zarar gelir korkusuyla koruması altında tutuyormuş Barbara'yı. Ama kız, babasının dinini sürdüreceği yerde Hıristiyanlığı seçmiş. Günün birinde de babasına itirafta bulunmuş.

Sen misin bunu yapan! Dioskouros da kızı alıp "Praefectus"a (Romalı yüksek görevli) götürmüş. Praefectus da kızın öldürülmesini buyurmuş. Cellatlık görevini de Dioskouros üstlenmiş doğrudan ve kendi öz kızını koyun keser gibi kesmiş. Ama bu zalim babanın cezasını vermekte gecikmemiş Tanrı. Bir yıldırım bu insanlıktan uzak babayı yoketivermiş bir anda.

Bir Hıristiyan şehidi olarak azizelik derecesine yükseltlen Barbara gök gürültüsüyle birlikte gelen fırtınalarda yardıma çağrılıyordu. Onun bu masalsı yaşamöyküsünde mitologyanın bütün öğelerini görmekteyiz. Babasının adı olan "Dioskouros" da bu kanıyı pekiştirecek nitelikte. "Dioskouros" Tanrı'nın, özellikle de "Zeus"un Çocuğu demek. Mitologyada "Dioskouroi"lar adıyla bilinen Kastor ve Pollux adlı kardeşler Zeus'un çocuklarıydılar. Fırtınalı ve gök gürültülü

havalarda denizcilerin yardımına gelirlerdi. Yıldırım da tanrılar başbuğu Zeus'un simgesiydi bilindiği gibi.

Göreme vadisindeki Yılanlı Kilisenin tam karşısındaki küçük kilise bu ermiş kadının adını taşımakta.

Aziza Thekla

Yaşamı efsanelerle karışan bir başka kadın ermiş de Azize Thekla'dır. Konya'da doğduğu söyleniyor. Aziz Paulus'un Konya'ya gelişinde onun vaazlarını dinlemiş ve çok etkilenerek Hristiyan olmak istemiş. Ama anlaşılan kızın bu isteğine Paulus pek sıcak bakmamış ki, olurdu olmazdı derken bir tartışma çıkmış aralarında. Sonunda iş varıp mahkemeye dayanmış. Yargıç, Paulus'u kırbaç, Thekla'yı ise ölüm cezasına çarptırmış. Kızcağız yakılarak çekecekmiş cezasını. Thekla'yı odun yığınının üzerine koymuşlar. Ama o sırada birden meydana gelen bir sağnak yağış alevleri söndürmüştü. Thekla böylece mucizevi bir biçimde kurtulmuş ölümden kurtulmasına ama Aziz Paulus'u izleme inandından da vazgeçmemiş bir türlü. Bu kez bir erkek kılığına bürünmüş tanınmamak için. Gelgelelim bir putatapar olan ailesi ve nişanlısı tarafından yetkililere ihbar edilince bu kez de ceza olarak yırtıcı hayvanların önüne atılmış. Ne var ki onlar bu imanlı kıza dokunmamışlar bile. Azize Thekla Samandağı yakınlarındaki Seleukeia Pieria ya da Seleukeia'daki (Silifke) bir mağaraya yerleşmiş ve çok ileri yaşlara değin yaşamış orada.

Azize Thekla'nın anılma günü 23 Eylüldür.

Aziz Polykarpos

Anadolulu bir başka Hristiyan ermiş de Aziz Polykarpos'tur. Bu sözcük "çok çekirdekli" anlamına geliyor. Ermiş Polykarpos İzmir piskoposu imiş. 155, 156 ya da 167 yıllar

rında İzmir'de yakılarak öldürölmüş. Öldüğünde 86 yaşında imiş. Ölümü oldukça duygulu bir biçimde anlatılıyor bu ermişin:

Dönem, Hristiyanlar üzerine baskıların yoğunlaştığı bir dönemdi. Hristiyanların yırtıcı hayvanlara atıldığı bir sirk gösterisi sırasında halk tanrısızlara ölüm, Polykarpos da bu-
raya getirilsin!" diye bağırır. Polykarpos yakınlarının üstele-
meleri ve baskısıyla şehir dışında bir eve gizlenmişti. Za-
manını ibadetle geçirmekteydi. Tutuklanmasından üç gün
önce dua ettiğı sırada, yastığının yanarak kül olduğunu gö-
rür. Yanındakilere dönerek "beni diri diri yakacaklar" der.

O sıralar polis harıl harıl aramaktadır bu ermiş kişiyi. Daha önce kalmış olduğu eve baskın yaparak orada bulduk-
ları iki Hristiyan köleye işkenceyle Polykarpos'ın nerede olduğunu söyletirler. Ermiş adamın saklandığı evi bastıkla-
rında onu küçük bir adada uyur bulurlar. Gürültüye uyanan Polykarpos aşağı inerek polisleri karşılar ve gecenin o geç vaktinde onlara yiyecek ve içecek bir şeyler hazırlattırır. Polykarpos'un ilerlemiş yaşından ve sakın tutumundan çok etkilenen polisler birbirlerine "bu ihtiyarı niye tutuklamaları gerektiğini" sorarlar.

Ama emir emirdir. İhtiyarı bir eşeğe bindirerek şehre götürürler. Polislerin şefi Herodes ve babası Niketes yolda onunla karşılaşır ve ermiş arabalarına alırlar. "Tan-
rı'mız imparator hazretleri için bir kaç gönöl alıcı söz söyleseydin de canını kurtarsaydın fena mı olurdu sanki?" diye-
rek onu inancından ödün vermeye zorlarlar. Ne var ki Polykarpos hiç yanaşmaz buna. O zaman adamlar öfkeyle ona hakaretler yağdırmaya başlarlar, bununla da yetinmeyerek arabadan iterler. Polykarpos'un ayağı zedelenir yere düşünce. Ama o buna hiç aldırış etmeden kararlı adımlarla stad-
yuma doğru ilerler. Tam içeri girdiğı sırada gökyüzünden, "cesaretini topla Polykarpos ve de güçlü ol!" diye bir ses gelir.

Prokonsil, Polykarpos'a inancından dönmesini önerir ve şöyle demesini ister ondan:

"İmparator üzerine yemin et, sözünden dön ve 'kahrolsun tanrısızlar!' diye bağır yalnızca!"

Prokonsülün bu sözleri üzerine Polykarpos putperestler yığınının doğru ellerini sallayarak "kahrolsun tanrısızlar!" diye bağırır. Ama o putperestleri kastetmektedir "tanrısızlar" sözcüğüyle.

Ne var ki, prokonsül bu kadarıyla yetinmez. "Yemin et ve Mesih'i de lanetle ki, ben de salıvereyim seni" deyince Polykarpos şu yanıtı verir:

"Ben seksenaltı yıldır ona hizmet etmekteyim ve hiç bir kötülük görmedim ondan. Şimdi nasıl olur da kralımı ve kurtarıcımı kötüleyebilirim?"

Prokonsül ihtiyar ermişe, onu yırtıcı hayvanların önüne atacağını ya da diri diri yaktıracağını söyleyerek gözdağı vermeye çalışır. Ama Polykarpos inancından ödün vermeye hiç mi hiç yanaşmaz. Sonunda ateşte yakılarak öldürülmesine karar verilir ve bu karar uygulanır.

İnancı uğruna yakılmayı göze alan Aziz Polykarpos Hristiyanlığın saygın bir din şehidi olarak ermişler arasındaki yerini alır. Anılma günü 23 Şubat'tır.

Anadolu'da yaşamış pek çok Hristiyan azizi vardır daha. Biz bunların arasından en önemlilerinin yaşam öykülerine değinmeye çalıştık kısaca. Şimdi dinler açısından çok verimli bir toprağı ele alabiliriz artık.

IV.

BÖLÜM

**DİNLERİN HARMAN OLDUĞU
TOPRAK: URFA**

ÜÇ BÜYÜK DİNİN BULUŞTUĞU TOPRAK

Urfa ve Yöresi

Urfa ve yöresini üç büyük din Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlıkla sınırlamak yanlış olur elbette ki. Bir de çok tanrılı dönem dinlerini saymak gerekir üç büyük dinin yanı sıra. Yörenin tarihi "Paleolitik" bir başka deyişle "Yontma Taş Dönemine" değin uzandığına göre, Anadolu'da var olmuş bulunan çok tanrılı inançların hemen hepsiyle tanışmıştır Urfa. Özellikle de, Hititlerin egemenlik sürdüğü ikibininci yıllarda bu ulusun inançlarının yanı sıra Hurri inançlarının da büyük etkisi altında kalmıştı Urfa ve yöresi.

Hazreti İbrahim'i ele aldığımız bölümde onun Harranlı – dolayısıyla da günümüze göre Urfalı– kökenine değinmiştik. Her üç yüce dinin kutsal kitapları Tevrat, İncil ve Kur'an, saygın bir peygamber olarak ulular Hazreti İbrahim'i.

Matta İnciline göre İsa Peygamber Hazreti İbrahim'in kırk ikinci kuşaktan torunu oluyor. Bu soy, Hazreti İbrahim'in küçük oğlu İshak Peygamber kolundan geliyor. Büyük oğlu İsmail Peygamber kolundan ise Hazreti Muhammet doğuyor. Hazreti İbrahim İbrani toplumunun ve soyunun başı idi bilindiği gibi. Ahd-i Atik'in Tekvin kitabına göre Tanrı, İbrahim'le bir antlaşma yapar. İbrahim o güne değin "Yü-

ce Baba' anlamında "Abram" adını taşımaktayken Tanrı bu antlaşmayla ona "Cumhurun Babası" anlamına gelen İbrahim adını verir. Tanrı, onu bir çok ulusun babası kıldığını söyleyerek bu adı vermiştir İbrahim'e. Ve İbrahim Peygamber hem Arap hem de Yahudi uluslarının atası olur oğulları İsmail ve İshak yoluyla. Bu da demektir ki, üç büyük din Musevilik, Hristiyanlık ve Müslümanlık'ın kaynakları soy-başı olan Hazreti İbrahim dolayısıyla onun yurdu sayılan Harran ve de Urfa'ya değin uzanıyor. Urfa üç büyük dinin bulunduğu, kaynaştığı toprak oluyor böylece.

Urfa inançların kaynaklandığı coşkun bir pınar olur da, onun bu niteliğine uygun düşen öyküler, efsaneler yakıştırılmaz mı bu verimli toprak için?

Yakıştırılmış da nitekim. Hem de, Kutsal Kitaplara göre bütün insanların atası sayılan Hazreti Adem'e Harran Ovası'nda ayak bastıracak denli eskilere giderek.

Şimdi bu öykülerden bir kaçını görelim.

Adem ile Havva Harran'da

Derler ki, Tanrı, sözlerini dinlemedikleri için Adem ile eşi Havva'yı cennetten kovunca, onların da ilk ayak bastıkları toprak Harran Ovası olmuş yeryüzünde.

Ova, yemyeşil otları, renk renk ve binbir kokulu çiçekleri, cıvıl cıvıl, tatlı tatlı öten kuşlarıyla neredeyse bir cennet köşesiymiş tutun ki. Gelgelelim, doğanın her rengiyle bezenmiş bu ovada tek bir ağaç bile yokmuş gölgesine sığınacak.

Neyse ki, atamız Adem Peygamber sanki bilmiş gibi bir nar ve bir de ak gül dalı almışmış cennet bahçesinden, oradan kovulmazdan önce. Bunları götürüp ovanın orta yerine dikmiş. Ertesi günü bir de bakarlar ki, dallar uzayıp boy atıkları gibi bir de ak ve al çiçeklerle süslenmişler yan yana.

Derken karınları acıkmış. Ama ne yesinler? Cennet bahçesinin o her türden yemişi, burada hakgetire! Ne var ki toprak verimli mi verimli, bugün dikilen dal ertesi güne büyü-yüp çiçek bile verdiğine göre. İyi, güzel de ne ekmeli? Adem atamız böylece düşünüp dururken Havva anamız da açar avucunu ve elindeki bir buğday tanesini gösterir ona Cennet'ten getirdiği.

Adem bunu görünce sevinçle parlar gözleri. O şevkle gül ağacının dalından bir saban yapar ve de girip boyunduruğa toprağı sürmeye başlar. Ancak Toprak Ana'nın bağrını yarmak onca kolay iş değildir. Bir iki derken eli ayağı kesilir yorgunluktan. Havva anamız bakar ki iş zorlu bir iş ve de bir kişiyle olacak gibi değil, o da koşar kocasının yardımına. Ama kadın gücü yeter mi toprağı ters yüz etmenin üstesinden gelmeye! Sonunda eli kolu tutmaz olur onun da ve çekilip dinlenir bir köşede.

Ama binbir meşakkatle de olsa bu çaba sürüp gitmelidir çaresiz. Öyle de olur zaten. Derken bir yaz gününün öğle sıcağında bir de bakarlar ki, bir sarı öküz belirivermiş yanlarında. Kimbilir, belki de Yüce Tanrı çektiklerini yeterli görüp bağışlamıştır günahlarından geri kalanını. Öküzçük uslu uslu boynunu uzatmasın mı boyunduruğa doğru bir de! Adem sevincinden kanatlanıp uçacaktır neredeyse. Öküze sarılıp gözlerinden öper. Ve de onu her sabana koştığında bu davranışını yineler durur.

Derler ki, yeryüzünde toprağa ilk kez ayak basıldığı yer Harran Ovası'dır. Toprağın ilk olarak sabanla sürüldüğü ve öküzün çifte koşulduğu yer de orasıdır. Bu nedenle de kutsal bir topraktır Harran Ovası. İnanç böyle. Çiftçilerin öküzü boyunduruğa her koşuşlarında gözlerinden öpmeleri bu inanç ve geleneğin bir uzantısıymış.

Toprak Ana ve onun olmazsa olmaz tamamlayıcısı Öküz'ün (ya da Boğa) kutsallaştırılıp yüceltilmelerinin ta-

rihçesi ilk insan Adem'e değin uzanıyor Anadolu'da bu demektir ki. Anadolu'nun "Dinlerin Kaynağı" olma niteliğini bu öyküden daha belirgin ne serebilirdi ki gözler önüne dersiniz?

Hazreti İbrahim ve Nemrut Öyküsü

Babil kralı olduğu söylenen Nemrut, İslam geleneğine göre tanrılık savındadır; bu yüzden de Hazreti İbrahim savaşım halindedir onunla.

Kur'an-ı Kerim'de adı hiç geçmez Nemrut'un. Hazreti İbrahim-Nemrut savaşımına Tevrat da hiç değinmez. Tevrat'ta Nemrud'un adı geçer gerçi ama o da bambaşka bir tanımla. Tevrat'ın anlatımına göre bu Nemrut'un Hazreti İbrahim'den yüz yıllar önce yaşaması gerekiyor.

Her neyse, İslam geleneği bütün bu tutarsızlıkları gözardı ederek anlamlı bir efsane yaratmış Hazreti İbrahim ve Kral Nemrut'u konu alarak. Bu efsanenin geçtiği yer de Urfa.

Öykümüz Babil Kralı Nemrut'un gördüğü bir rüyayı bilicilerine yorumlatmasıyla başlıyor. Bu yoruma göre, Nemrut'un ülkesinde o yıl doğacak bir çocuk onun egemenliğine son verecektir.

Bu sözleri duyan Nemrut o yıl doğan ve doğacak olan bütün erkek çocukların öldürölmelerini buyurur. Ne var ki, Nemrut'un yakın adamlarından biri olan Azer'in karısı da gebedir. Kadın doğum ağrıları çekmeye başlayınca Azer onu alıp şehir dışındaki bir mağaraya götürür. Kadın bu mağarada güzel bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuğunu koruması için de Güneş Tanrı Şamaş'a yalvarır.

Kadın mağaradan ayrıldıktan sonra bir keçi oraya gelerek çocuğu emzirir. İbrahim adı verilen çocuk bu mağarada gelişip büyür. Annesi ara sıra gelip oğlunu kollamaktadır. İbrahim yedi yaşına gelince annesi onu isteği üzerine mağ-

radan çıkarır. İbrahim, nasıl olmuşsa, Nemrut'un sarayına kapılanır. Zorba hükümdarın çocuğu olmamıştır. Bu nedenle de Zeliha adlı bir kızı evlat edinmiştir.

Nemrut, halkını kendi elleriyle yaptıkları putlara tapınmaya zorlamaktadır. Oysa İbrahim, her şeyin üzerinde bir güç aramaktadır ve insan eliyle yapılan putlar Tanrı olmaz onun düşüncesine göre. Genç adam bu düşünceleriyle Zeliha'yı da etkiler. Derken bir aşk doğar aralarında.

Bir dinsel tören günü İbrahim saray tapınağına girerek baltayla oradaki putların hepsini parça parça eder, yalnız en büyüklerine dokunmaz. Sonra da baltayı o putun boynuna asar. Bunu gören rahipler gidip hemen Nemrut'a haber verirler. Nemrut genç adamı çağırarak sorar, "bu dinsizce işi yapan sen misin? Bir sen törene katılmamışsın rahiplerin söylediklerine göre!"

"Hayır, ben yapmadım!" der İbrahim. "Hem bu yüce putları kırmaya gücüm yeter mi benim? Onları işte şu en büyük put kırmıştır olsa olsa. Zaten balta da onun boynunda asılı, bakın!"

"Saçmalama!" diyerek öfkeyle gürler Nemrut. "Cansız bir taş parçası nasıl yapabilirmiş ki bu işi?"

İbrahim de bu soruyu beklemektedir aslında. Hemen yanıt verir:

"Tanrıların başı o değil mi? Siz kendi ellerinizle yaptığınız bu taş tapmıyor musunuz Tanrı diye? Tanrıysa her şey gelir onun elinden. Öyleyse öteki putları da o kırmıştır."

Bu sözler üzerine hem Nemrut hem de rahipler bir bocalama geçirirler. İçlerinden İbrahim'i haklı bulmuşlardır ama bunu açığa vurmaları, bu putlara körü körüne inanan halk üzerindeki etkilerini ve bu duygularından yararlanarak onları sömürme olanaklarını ortadan kaldıracaktır. Buna fırsat verilmemesi için İbrahim'in ortadan kaldırılması gerekmektedir öyleyse.

Uzatmayalım, hükümdar Nemrut İbrahim'in ateşte yakılarak öldürülmesini buyurur. Çok büyük bir ateş yakılacaktır Urfa'da. Bunun için üç ay boyunca katırlarla odun çekilir ateşin yakılacağı yere. Derler ki, Tanrı katırları bu yüzden cezalandırmış da, onları doğurma yeteneğinden yoksun bırakmış.

Sonunda ateş yakılır. Ama öylesine güçlü bir ateştir ki bu, şehir halkı ateşin şiddetinden yerleri kazıp toprak altına girmek zorunda kalmıştır. İbrahim'i de tutup ateşin yanına getiremezler ki içine atabilsinler. Nemrut kalesi denilen kale-nin kuzeyine taştan iki sütun diktirilir. İbrahim, bu iki sütun arasına gerilen halatla bir sapan taşı gibi fırlatılarak ateşin içine düşürülecektir.

Öyle de yapılır. İbrahim havada uça uça gider, ateşin orta yerine düşer. Ama düşmesiyle de bir göl oluşur orada. Yanmakta olan odunlar da birer balığa dönüşürler. Yanmış oldukları için birer kara leke vardır sırtlarında. Bu göle "Halilülrahman Gölü" adı verilir. "Halilülrahman" birleşik sözcüğü Hazreti İbrahim'in bir sıfatıdır "Rahman'ın Dostu" anlamına.

Öte yandan Zeliha babalığı Nemrut'a gece gündüz yalvarmış yakarmış ağlaya ağlaya ama onun yüreğini yumuşatamamış bir türlü. Gözyaşları Halilülrahman Gölü'nün hemen yanbaşıda bir başka göl oluşturmuş. "Ayn-ı Zeliha" deniliyor bu göle "Zeliha'nın Pınarı" anlamına.

Urfalının geniş hayalgücü ulu Peygamber Hazreti İbrahim'in kişiliği çevresinde dokunaklı ve de anlamlı bir efsane yaratmasını bilmiş yüzyıllar içinde.

Tevrat'ın, Hazreti İbrahim'in uzun uzun anlatıldığı Tekvin bölümünde putları kırma, ateşe atılma gibi öykülere yer verilmez. Kur'anı Kerim'in değişik surelerindeyse yer yer anlatılır bu öyküler. Ama onlarda da katırların odun taşımaları; ateşin göle, odunların balığa dönüşmeleri, İbrahim'in

iki sütun arasından ateşlere fırlatılması... gibi konulara yer yoktur. Hele ki Nemrut adı hiç geçmez.

Halilülrahman ve Ayn-ı Zeliha göllerindeki balıklar halk tarafından kutsal sayıldıkları için yemiyorlar onları. Balıklar, göle yem atılınca da neredeyse adam boyu havaya fırlıyorlar kapmak için. Göl kıyısında birlikte gezinti yaptığımız Urfalı bir tarım uzmanı dostumuz yöre halkının hiç bir türe sokmak istemedikleri bu balıkların "Aynalı Sazan" olduklarını söylemişti.

İbrahim'in, aralarına halat gerilerek oradan ateşe fırlatıldığına inanılan iki taş sütuna halk "Mancınık" adını vermiş. Bu sütunların Urfa'da İ.Ö. 2.-İ.S. 2. yüzyıllarda kurulmuş bulunan Osreone krallığı döneminden kaldıkları söyleniyor. Oysa İbrahim Peygamber'in yaşadığı çağa ulaşmak için bu tarihlerden en az bin beş yüz yıl daha gerilere gitmek gerekir. Yani bir zaman tutarsızlığı da var ortada açıkça. Ama insanoğlunun hayalgücü engel diye tanır mı böylesi küçük ayrıntıları? O, yüzyıllar sonrası dikilen sütunlara kendince bir işlev yüklemişse susmak gerekir artık bu konuda anlatılanlara "bir efsane gerçeği" diyerek. İnanan inanmış, ne demeli?

İbrahim Peygamber'le ilgili bir öykü daha anlatılır Urfa'da. Onu da görelim.

Halil İbrahim Makamı

Urfa kalesinin doğusunda yüksekçe bir tepe vardır ki, Damlacık adı verilir buraya. Tepenin üstü geniş, düz kayalıktır. Nemrut'un yaylağı ve taht merkeziymiş burası. Doğu tarafındaki kaya oyukları ise Nemrut'un yaz sıcaklarından korunmak amacıyla yaptırdığı sayfiye evinin odalarıymış.

Bu oyuklardan birine de Halil İbrahim Makamı deniliyor. Efsaneye göre Nemrut, İbrahim'i ateşe attırmazdan ön-

ce buraya kapatarak günler boyu ne bir lokma ekmek ne de bir damla su vermişmiş. Ama İbrahim'in her acıkıp susayışında mağaranın içinden tatlı bir su akarmış. İbrahim de bu sudan içince kendisini sanki koyun eti yemiş gibi tok ve güçlü hissedermiş.

Günümüzde de kutsal sayılıyor bu su. Ondan içen hastaların iyileşeceğine ve güç kazanacağına inanılıyor.

Eyüp (Eyyub) Peygamber'in Öyküsü

Urfa'da bir de Eyüp Peygamber'in makamı var.

Dürüstlüğü, eli açıklığı ve yardımseverliğiyle tanınan bir Peygamber'dir Eyüp. Kur'an-ı Kerim'in Nisa, En'an, Enbiya ve Sad surelerinde kendisinden kısaca sözedilen Eyüp Peygamber'in ayrıntılı yaşamöyküsünü Ahd-i Atik'te buluyoruz.

Ahd-i Atik'in anlatımına göre olgun, dürüst, Tanrı'dan korkan ve kötülükten çekinir bir insan olan Eyüp'ün yedi oğlu, üç kızı ve sayısız denecek kadar çok malı varmış.

Günün birinde Şeytan, Tanrı'nın huzuruna çıkar ve dünyayı dolaşmaktan geldiğini söyler. Tanrı'da, "benim kulum Eyüp'e baktın mı iyice? Dünyada onun gibi dürüstü ve kötülükten çekineni yoktur!" diye sorunca şöyle der Şeytan:

"Onun malını mülkünü sen korudun, sen bereketlendirdin. Şimdi sahip olduklarına bir dokun hele de, gör bakalım nasıl lanet ediyor sana."

Tanrı Eyüp'ü sınamak için bir çok felaketler gönderir onun başına. Malını mülkünü elinden alır; bedenini yaralar, çıbanlar içinde bırakır. Çocukları da ölür ama Eyüp yine bağlı kalır Tanrı'sına. Karısı bile Tanrı'ya karşı gelmesi için onu kışkırtırsa da davranışını değiştirmez Eyüp.

Bütün bu acılara yakınmaksızın göğüs geren Eyüp başarıyla sona erdirmiş olur tanrısal sınamayı. Tanrı da o zaman

mallarını iki katıyla geri verir ona. Sağlığına da kavuşan Eyüp yeniden yedi oğul ve üç kız babası olur.

Efsaneye göre Eyüp, çilesini Eyüp Makamı diye bilinen yerde geçirmiştir. Vücudunda açılan yaralarla beslenen kurtlar yere düştükçe Eyüp, "Ey Rabbimin yarattıkları, bunlar sizin rızkıdır" diyerek bu kurtcukları alıp o yaraların üzerine koymuş yine. Bu olayların da "Eyüp Makamı" denilen o yerde geçtiği söyleniyor.

Yörede anlatılan bir efsane de İsa Peygamber üzerine. Bu ilginç efsaneyi de görelim.

Hazreti İsa'nın Kutsal Mendili

Derler ki, Urfa hükümdarı onulmaz bir hastalığa yakalanmış da, İsa Peygamber'in mucizeler göstererek hastalıkları iyileştirdiğini duyduğu için bir mektup yazmış ona. Mektupta Hazreti İsa'yı Urfa'ya davet ediyor, eğer lütfedip gelirse halkıyla birlikte ona iman edeceklerini bildiriyor-muş.

İsa Peygamber bu davetten çok memnun olur ama Urfa'ya gidemeyecektir. Ne var ki çağrıya da tümünden olumsuz yanıt vermez. Bir mendili yüzüne sürerek mektubu getiren elçilere verir. Mendile Hazreti İsa'nın yüzünün resmi çıkmıştır.

Elçiler Urfa'ya tam varacakları sırada, Eyüp Makamı denilen yerde mendili bir kuyuya düşürürler kazayla. Suyun yüzeyinde Hazreti İsa'nın yüzü belirir. Neyse, uğraşa didine bin güçlkle mendil kuyudan çıkartılır ve Urfa hükümdarına götürülür. Hükümdar mendili yüzüne sürünce iyileşir.

Bu kutsal sayılan mendil orada uzun süre saklanır. Sonra İslam dini yöreye egemen olunca da Müslümanların eline geçer. Halife Me'mun Bizans'la yaptığı bir savaşta yenik düşer. Barış antlaşmasında Bizanslılar Müslüman tutsakların

geri verilmesi için mendilin kendilerine teslimini şart koşarlar. Mendil verilerek tutsaklar geri alınır.

Mendilin düşürüldüğü kuyu Hristiyanlarca kutsal sayılıyormuş. Her yıldönümünde geceden oraya gidilir, adaklar adanır, törenler yapılırmış. Kuyu başına yalınayak gitme gereğine inananlar çokmuş. Bu yıldönümü de Paskalya yortusunun yirminci gönüymüş inanişâ göre.

Bir başka inaniş, İbrahim Peygamberin aralarına ip gerilerek ateşe fırlatıldığı ileri sürülen sütunları değişik bir biçimde açıklamakta. Bu sütunlar o kuyunun ve mendilin anısına dikilmiş anıtlarmış aslında. Birinin altına bitmez bir su haznesi, ötekinkine ise yine bitmeyecek altın konmuşmuş. Birinin yıkılmasıyla Urfa suyla, ötekinin yıkılmasıyla da altınla kaplanacakmış.

V.

BÖLÜM

ANADOLU'DA DİNLER
TARİHİNİN SON AŞAMASI:
İSLAMLİK

ANADOLU'DA İSLAMLAŞMA SÜRECİ VE TARİHÇESİ

İslam dini 7. yüzyıl başlarında Arap yarımadasında doğar. Hazreti Muhammet'e ve ilk Müslümanlara yapılan baskı ve engelleme çabalarına karşın gelişmesini sürdürür. Öyle ki, bu yüzyılın ilk yarısı sona erdiğinde İslam dini Arap yarımadasının dışına taşmıştır artık. Bu genç din, fetihler yoluyla yalnızca İran gibi komşu ülkelere taşınmakla kalmaz, Orta Asya'ya, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları anayurtlarına değin uzanır. Türkler, Arap yayılmacılığı karşısında gösterdikleri direnişe bakılırsa kolayca kabullenmiş değildir İslamiyeti. Ama bu yeni dini yürekten benimseyince de ilerkı yüzyıllarda Anadolu'nun İslamiyet açısından da gerçek fetihleri olurlar. Bu konuyu daha sonraki bölümlerde geniş bir biçimde incelemeye çalışacağız.

Anadolu İslamiyetle ilk kez ne zaman tanıştı peki?

Çok erken bir dönemde, İslamiyet'in doğduğu 7. yüzyılın hemen ikinci yarısında başladı bu tanışma Emevi akınlarıyla. Daha sonra da sürdü gitti. Ne var ki yağma, kuşatma, yakıp yıkma, tutsak ve ganimet elde etme amaçlarıyla yapılan akınlar gerçek bir fetih, dolayısıyla da İslamlaştırma hareketinden uzak kalıyor, bu nedenle de belirleyicilik kazanamıyordu.

Anadolu, Doğı Roma İmparatorluğu'nun elinde bulunuyordu o zamanlar. Daha çok "Bizans İmparatorluğu" adıyla

bilinen bu devletin başı doğu komşusu İran ile çoktandır dertteyken bir de Müslüman Araplar çıkmıştı orta yere. Müslümanlarca "Diyar-ı Rûm" yani Roma Ülkesi denilen Anadolu, Emeviler döneminden başlayarak ufaktan ufaktan kemirilmekteydi artık.

EMEVİLER DÖNEMİNDE ANADOLU'DA İLK İSLAM FETİHLERİ

Emevilerin ilk halifesi Muaviye döneminde İslam orduları hemen her yıl yaz ve kış olmak üzere Anadolu'ya akınlar yapmaktaydılar. Ne var ki bu akınlar düşmanı yıpratma amacına yönelikti bir fetih politikası izlemekten çok. Bu akınlar Anadolu'nun yalnızca doğu ya da orta bölgeleriyle sınırlı kalmıyor, zaman zaman Marmara ve Ege kıyılarına değin uzanabiliyordu.

Halife Muaviye döneminde Anadolu seferleri İstanbul kuşatmalarını kapsıyacak denli gözü peklik kazanmıştı. Bu kuşatmaların ilkinde Hazreti Muhammet'in sancaktarı Halit bin Zeyd Eba Eyyub-el Ensari de katıldı.

Hazret-i Eyyub ve İstanbul Kuşatmaları

Hazret-i Eyyub'un İstanbul kuşatmalarına katılması onun ölümünden sonra yarı efsanevi öyküler yaratılmasına yolaçıyor. Hazret-i Eyyub, Hazret-i Peygamber'in sağlığında onun sancaktarlık görevini üstlendiğine göre, 669 yılında gerçekleşen ilk kuşatma sırasında bile hayli ileri yaşta olmalıydı. Zaten İslam kaynaklarına göre yalnızca ilk kuşatmaya katılmış olduğu belirtiliyor.

İstanbul seferi için İslam ordusu Malatya-Kayseri-Amorion üzerinden Eskişehir yolunu izleyerek Kadıköy'e

gelir. Uzun yolculuk ve soğuklar İslam ordusunda büyük kayıplara neden olduğundan o kış Kadıköy'de geçirilir ve halifeden yardım istenir. Halife Muaviye de oğlu Yezid'i gönderir yardımcı kuvvetlerle birlikte. Boğaz geçilerek İstanbul kuşatılır ama sağlam surlar aşılamadığından ve kış da yaklaştığı için kuşatma kaldırılır.

İşte Hazret-i Eba Eyyub-el Ensari'nin bu sefer sırasında öldüğü söyleniyor. Ama çarpışmada değil de hastalık nedeniyle kaybetmiş yaşamını. Yolda hastalanıp da öleceğini anlayınca şöyle diyor Yezid'e:

"Düşman topraklarında gidebileceğin en uzak yere kadar götür beni de. Daha ileri gidemediğin yerde de beni göm. Çünkü Tanrı'nın resulünden duyduğuma göre ermiş bir kişi Konstantiniyye surları dibinde gömülecekmiş Umarım ki o kişi ben olayım."

Bir söylentiye göre Yezid, Hazret-i Eyyub'un mezarını, düşmanın orayı bulamaması için atlı birliklerine çığnetmiş. Ne var ki, bu ermiş kişinin ölümü düşmanlarının gözünden kaçmamış da, Bizans İmparatoru, Yezid'in nasıl olup da Peygamber'in bu yakın yoldaşını orada bıraktığına pek şaşmış. Araplar çekilir çekilmez mezara saldırtılacağını duyurtmuş Yezid'e. Ama karşılığını da çok sert biçimde almış:

"Yapsın o dediğini de görelim hele!" diye haber göndermiş Yezid. "Eğer öyle bir şey olursa ben de bunun acısını kendi ülkemdeki Hristiyanlardan çıkartırım. Eyyub'un mezarından çıkartıldığını ya da cansız bedenine bir zarar verildiğini hele ki bir işiteyim! O zaman Arap topraklarında ne tek bir canlı Hristiyan bırakırım ne de ayakta sağlam bir kilise!"

Bu gözdağı hemen etkisini göstermiş demek ki, imparator bunun üzerine mezara saygılı davranacağı sözünü vermiş. Bir de kubbeli türbe yaptırmış mezarın üzerine üstelik.

Rumlar bu mezara öylesine dinsel bir bağılık göstermişler ki, daha sonra, kurak mevsimlerde oraya giderek yağmur yağsın diye dua ediyorlarmış.

İslami gelenek Hazret-i Eyyub'un hastalıktan değil de, elinde kılıcı küffarla çarpışarak ölmesini ve böylece şehitlik derecesine yükselmesini arzu etmiş olmalı ki, bir öykü de bu doğrultuda yaratmış. Bu konudaki söylentiye göre Eba Eyyub kuşatma sırasında bir okla başından ya da elinden yaralanmış. Ama ölmeden önce, kaçmakta olan Müslümanları düşman üzerine hücumla kaldırtmış. Ölerken de yoldaşlarına, mezarının yerini söylemiş. Ama İmparator Araplara, bu işten haberi olduğunu bildirince onlar da Rumlarla barış yapmışlar. Karşılıklı armağanlar alıp vermişler.

Kuşatma öyküleri daha sürer gider ama biz bu kadarını anlatmakla yetinelim.

Emevi halifelerinin Anadolu ile ilgileri daha sonraki dönemlerde de sürüyor. Bu ilgi kimi zaman Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yapılan akınlar ve seferler biçiminde etkinlik kazanıyor, kimi zaman da kaybettikleri toprakları yeniden elde etmek isteyen Bizans'a karşı savaşım biçiminde gösteriyor kendini. Araplar Anadolu'ya yaptıkları seferlerde oraya yerleşmekten çok, yağmalama, tutsak ve ganimet elde etme amacını güttükleri için kalıcı olmamışlar ve İslam dinini de yaygınlaştıramamışlardı bu topraklarda. Ama yine de bu seferlerin ve akınların 11. yüzyılda başlayan Türk fetihlerinin Anadolu'daki alt yapısını hazırladıkları söylenebilir rahatlıkla.

Muaviye'den sonra ki halifelerden Abdülmelik bin Mervan, Velid bin Abdülmelik, Süleyman bin Abdülmelik ve Hişam bir Abdülmelik'in de gerek fetih, gerekse alınan toprakları koruma amacıyla Anadolu ile ilgilendiklerini görmekteyiz. Süleyman bin Abdülmelik zamanında İstanbul, halifenin kardeşi Mesleme bin Abdülmelik tarafından bir kez daha kuşatılmış ama bu kuşatma da sonuçsuz kalmıştı.

Arap Akınlarının Yarattığı Türk Kahramanı: Battal Gazi

724 yılında tahta çıkan Hişam bin Abdülmelik zamanında da Anadolu'ya akınların sürdüğünü görüyoruz. Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki birlikler 726 yılında İç Anadolu'ya değin ilerleyerek Kayseri'yi yakıp yıkarlar. Mesleme ertesi yıl ordusuyla İznik önlerine sefer yapar. Halifenin Mesleme'nin yanında komutanlık yapan oğullarından Muaviye Kapadokya'da Harşana'yı ele geçirir, Malatya ve Maraş çevresini yağmalar.

Bu Arap akınları, Türklerin benimsemekten de öte, sahiplendiği bir de kahraman yaratır "Battal Gazi" diye.

Aslında bir Arap komutanıdır o. Adı Abdullah'mış. Antakyalı ya da Şamlı olduğu söylenir. Kimi kaynaklara göre de Arap kökenli olmayan azadlı bir köleymiş. Abdülmelik bin Mervan tarafından 685 yılında Misis valiliğine atanmış ve yirmi yıl kalmış bu yörede. 717 yılındaki İstanbul kuşatmasından başlayarak Emevî ordularının Anadolu seferlerine 740 yılına değin katılmış. Bu seferlerde büyük başarılar ve yiğitlikler göstermiş. Ne var ki, 740 yılında Afyonkarahisar yakınlarındaki Akronion savaşında Battal'ın bütün yiğitliğine karşın Arap ordusu yenilir ve Battal da şehit düşer orada.

Ölümünden sonra ise bir efsane kahramanı olup çıkar Battal. Araplar onun için kendilerince ayrı destanlar düzdersunlar, Anadolu'da o bir Türk yiğidi olmuştur artık Battal Gazi adıyla. Hem yiğit hem de bir ermiş. Öyle ki, can düşmanları olmaları gereken Bizanslılar da bir ermiş katına yüceltirler bu gözü pek, kılıcı keskin, gücü sınırsız yiğidi. O Anadolu'da Abdullah el Battal değil Cafer Battal'dır. Hazreti Peygamber soyundan geldiği için de Seyyit Battal Gazi'dir. Gaziliği katıldığı sayısız savaş nedeniyledir. Karşı koyulamaz gücü ise "Battal" sıfatını kazandırmıştır ona.

Türk kahramanı Battal Gazi Malatyalı'dır. Babası Hüseyin Gazi de yavuz mu yavuz, gözüpeklikte üzerine yok bir yiğitler yiğididir.

Battal Gazi'nin doğuşu bir rüyaya bağlanır. Evlat özlemi çeken Hüseyin Gazi bir gece rüyasında Cafer adında bir yiğit görür. Ama yiğit ki ne yiğit! Boy, bos, güzellik, görkem... "Tanrı övmüş de yaratmış" dediklerinden.

Hüseyin Gazi uykudan uyanıp da gördüğünün bir düş olduğunu anlayınca yüreği burkular. "Kim ola ki bu Cafer adlı yiğit?" diye sorar kendi kendine. "Böyle bir oğul bağışlasaydı bana Tanrım başka ne isterdim ki ondan?"

Bir başka gece bir pîr girer Hüseyin Gazi'nin rüyasına, şöyle söyler ona:

"Ey Hüseyin! Müjdeler olsun ki sana, O Cafer adlı yiğit oğlundur senin. Bu fani dünyada görünmesine az kaldı. Hiç bir yiğide nasib olmamış işler başaracak ve Rumu Müslüman yapacak."

Cafer doğar ama Hüseyin Gazi kafirlere karşı giriştiği bir savaşta şehit düşer. Yetim Cafer annesinin yanısıra bir de babasının sadık kulu Tevabil pehlivanının bakım ve sevgisiyle büyüyerek henüz çocuk yaşında dahi bileği bükülmez, hiç bir alanda eline su dökülemez bir yiğit olup çıkar. Yalnız bilek gücünde, vuruşmada, atlamada, avda değil, ilimde de öyle. Daha on yaşındayken dört kitabı hatmeder. Bir cuma minbere çıkıp da bir hutbe okur ki, dinleyende yürek dayanmaz.

Bir gün anasına,

"Çektiğimiz sıkıntı ortada anam!" der. "Varayım da Malatya Beyinden babamın mansıbını isteyeyim!" Kadıncağının "etme, eyleme" demesine aldırış etmeden varıp gider Malatya Beyine mansıp dilemeye ama alır yanıtını:

"Mansıp öyle istemekle değil, ona layık olmakla, hüner göstermekle alınır," der Bey ona. "Senin atan, bileğinin zo-

ruyla aldı mansıbını. Öyle senin gibi mescit, medrese köşelerinde oturmakla ya da ava kuşa gitmekle değil. Babanın kanı yerde kaldı. Sen önce onun öcünü alsan gerektir, mansıp ondan sonra."

İşte yiğitler yiğidi Battal Gazi'nin destanı da böyle başlar.

Destanı şimdilik bir yana bırakıp tarihin yazdıklarına dönelim.

Demıştik ki, Emevi halifesi Abdülmelik bir Mervan Arap yiğidi Abdullah el Battal'ı Misis'e vali yapmışmış 685 yılında. Kaç yaşındaymış Battal vali olduğunda bilmiyoruz. Herhalde çocuk yaşında değildi vali olduğunda. O tarihten ellibeş yıl sonra dövüşerek şehit olduğuna göre, bir hayli ileri yaşta ölmüş demek ki. Ama Türk kahramanı Cafer Battal ya da Seyyit Battal Gazi hep bir delikanlı olarak canlandırılır Anadolu halkının hayalinde. O, kendi yaşadığı tarihten dört yüz yıl ve daha sonra Anadolu'ya Orta Asya'dan, bu toprakları Müslümanlaştırma göreviyle gelen Horasan Erleri'nin öncüsü sayılsa yeridir. Ve Anadolu halkı da onu zaten bu toprağın manevi fatihleri Mevlana Celaleddin Rumi'den, Yunus Emre'den, Hacı Bektaş Veli'den, Ahi Evren'den, Sarı Saltuk'tan, Lokman Perende'den ve daha nicelerinden ayrı tutmaz, onlar gibi Ermişlik payesine yüceltir Seyyit Battal Gazi'yi de.

Menkıbeleri yüzyıllar boyu dilden dile dolaşan Battal Gazi, bir İslam mücahiti olarak yer etmiştir Anadolu Türkünün yüreğinde. Onun yiğitlikleri Anadolu dışındaki Türklerce de anlatılır durur. Yiğitliğinin yanı sıra dörtbaşı mamur bir evliya mertebesindedir Battal Gazi. Eskişehir'in Seyitgazi ilçesindeki türbesi onun yüce ruhundan yardım dileyenlerce dolar taşar nice yüzyıldır.

ABBASİLER DÖNEMİNDE ANADOLU FETİHLERİ

Emevi hanedanı, bu soyun hükümdarı ve halifesi Mer-
van bin Muhammed'in öldürülmesiyle son bulur ve bu kanlı
olayla da yeni bir hanedan çıkar hilafet makamına. Soyu
Hazreti Peygamber'in amcası Abbas'a dayandığı için "Abba-
siler" adı verilir bu hanedana. 750-1258 yılları arasında ege-
menlik süren Abbasilerin özellikle ilk dönemlerinde Bizans
İmparatorluğu, dolayısıyla da Anadolu ile ilişkiler kimi za-
man barış ama daha çok savaşlar ve oraya yapılan akınlar
biçiminde süregelir. Hanedan'ın en ünlü halifesi olan ve ya-
şamı Binbir Gece Masallarında bile konu edilen Harun el
Reşit bu seferlerin kimilerine bizzat katılır, kimilerine de
komutanlarını gönderir. İslam orduları bu akınlar sırasında
Kapadokya yöresine ilerlerken Harun el Reşid'in kendisi
Herakleia (Ereğli) üzerine yürür.

Abbasi akınları Harun el Reşit'in oğlu Memun ve Muta-
sım zamanında da sürer. Mutasım'ın gönderdiği birlikler
Ankara'yı ele geçirir. Sonraki halifeler Vasık ve Mütevekkil
de artık bir gelenek halini alan İslam akınlarını sürdürürler
Anadolu'da.

Ne var ki, daha önce de belirttiğimiz gibi, bütün bu akın-
lar ve fetih hareketleri yeni bir yurt arama, Anadolu'da yer-
leşme ve dahası İslam dinini bu topraklarda yayma amacına
yönelik değildi. Bu nedendir ki Müslümanlık, Türkler

Anadolu'ya kitleler halinde gelinceye değin yerel ve sınırlı kalmış, yaygınlaşamamıştı. Müslümanlar, Bizans'ı yıpratma ve tedirgin etme amacıyla hemen her yıl ilkbahar ve kışa doğru olmak üzere akınlar düzenliyorlardı Anadolu topraklarına. Akınlar çoğu zaman da yağmalama, yakıp yıkma, tutsak alma ve ganimet kazanmayla sonuğlanmaktaydı. Emeviler dönemi de dahil edildiğinde, Türklerin 11. yüzyıl-da Anadolu'ya topluca gelmelerine değin geçen yaklaşık dört yüz yıllık süre içinde İslamiyetin burada niye yeterince zemin bulamadığı Arapların bu tür davranışlarıyla açıklanabilir sanırız. Anadolu'yu çok kısa bir süre içinde büyük ölçüde Mslmanlaştıran ulus Türkler olmuştur.

ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASI SÜRECİNDE TÜRKLER

Anadolu'nun Türkleşmesi, dolayısıyla da Müslümanlaşması Selçuklu Türklerinin batıya doğru akarak buraya gelmeleriyle tamamlanır. Arapların tersine Türklerin Anadolu'ya akınları geçici değildir ve de belirleyici fetih hareketleriyle sonuçlanır.

Biz bu kitabımızda Anadolu'yu Türklerin değil dinlerin tarihi açısından incelediğimize göre uzun uzun anlatmayacağız Anadolu-Türk tarihini. Kısa değinmelerle yetinmeye çalışacağız ancak.

Müslüman Türkler Anadolu'ya kitle halinde 11. yüzyılda gelmeye başlamışlardır gerçi ama bu kitlesel hareket onların Anadolu'yla daha önceleri tanışmamış olmaları anlamına da gelmez. Selçuklulardan ve Müslümanlığın doğuşundan çok önce de gelmişlerdi Türkler Anadolu'ya. Bu olayların nasıl gerçekleştiklerini görelim.

Müslümanlık Öncesi Türkler ve Anadolu

Anadolu'ya akınlarla ya da yayılmacılık biçiminde ilk gelen Türkler Batı Hunları olmuştur. Batı Hunlarının bir kolu 395 yılında Balkanlar üzerinden Trakya'ya yürürken bir başka kolu da Kafkasları aşarak Erzurum üzerinden geçip karasu ve Fırat havzalarından Malatya'ya ulaşırlar. Güneye

inerek Çukurova'ya yayılırlar. Urfa ve Antakya'yı kuşatırlar ama alamazlar. Sonra daha da Güneye, Suriye'ye inerek Sur ve Kudüs şehirlerine yaptıkları akınlarla o yöre halklarını dehşet ve korku içinde bırakırlar. Ne var ki fazla oyalanmazlar orada. Tekrar kuzeye, Orta Anadolu'ya çıkarlar, Doğu Anadolu ve Azerbaycan yoluyla Kafkas dağlarını aşarak Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarına dönerler. 398 yılında Anadolu'ya küçük çapta bir akın daha yaparlar. Anadolu'yu hem doğu hem de batıdan kısıp alan Hun Türkleri'ne karşı Doğu Roma yönetimi aciz kalır. Ne var ki, Hunların Anadolu'da sürekli kalmak gibi bir amaçları olmadığı için bu akınlar hırpalama ve korku salma dışında fazla etkili olmaz Anadolu'da.

Dördüncü yüzyılın sonunda yapılan bu pagan Türk akınları altıncı yüzyılda bir daha yinelenir. Anadolu'ya bu kez gelenler Sabar Türkleridir. İran Sasanî devletiyle yaptıkları ittifak nedeniyle Kayseri, Konya, Ankara şehirlerine ve yörelerine akınlar yaparlar, Bizans'a ağır darbeler vurup pek çok ganimetler elde ettikten sonra onlar da Kafkaslar yoluyla yurtlarına geri dönerler.

Anadolu'ya daha sonra Müslüman Türkler gelmeye başlayacaklardır artık.

Anadolu'da İlk Müslüman Türkler

Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde İslam ordularının Anadolu'ya düzenli biçimde akınlar yaptıklarını görmüştük.

Abbasiler zamanında sınır bölgelerine birlikler yerleştiriliyor ve akınlar bu birliklerce gerçekleştiriliyordu. Bu birliklerde Maverâünnehr'den getirtilen çok sayıda Türk de vardı. Öte yandan Halife Me'mun zamanından başlayarak Abbasi ordusuna Türkler de alınmıştı. Bu Müslüman Türkler de Anadolu'ya yapılan seferlerle katılmaktaydılar doğal ola-

rak. Anadolu'nun İslamlaşmanın yanısıra Türkleşmesinin de ilk adımları atılmış oluyordu böylece.

Anadolu'nun geniş ölçüde sistemli bir biçimde Türkleşmesi, dolayısıyla da İslamlaşması asıl Selçuklularla birlikte başlar. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1071 yılında Bizans ordusuna karşı kazanmış olduğu kesin zafer, Anadolu'nun kapılarını ardına kadar açtırmış olur Türklere.

Selçuklu Türklere Anadolu'da

Ancak Malazgirt zaferinin bir de öncesi var.

Bu zaferden yaklaşık yarım yüzyıl öncesine dönelim.

Selçuklu devleti henüz kurulmamıştır. Bu aileden Tuğrul ve Çağrı beylerin yönetimindeki Türkmenler Maveraünnehr'de Karahanlı ve Gazneli devletlerinin amansız baskı ve izlemelerinden bunalmış durumdadır. İşte bu nedenle Selçuklu ailesi bir yurt arar Türkmenler için. Burası da olsa olsa daha önce de Türk akıncıları tarafından yıpratılmış bulunan Anadolu olabilirdi.

Çağrı beyin üçbin kişilik bir süvari kuvvetiyle Anadolu'ya bir keşif seferi yapmasına karar verilir. Çağrı bey 1019 yılında "rüzgâr gibi uçan atları üzerinde uzun saçlı, belleri kemerli, yaylı ve mızraklı" Türkmenleriyle Van Gölü çevresine egemen olan Vaspurakan krallığı topraklarına girer. "Yağmur gibi attıkları" oklarla Ermeni güçlerini yenilgiye uğratar. Daha sonra Maveraünnehr'e, Tuğrul beyin yanına dönerek "Anadolu'da Türklere karşı koyabilecek bir gücün olmadığını" bildirir.

Bu ilk keşif seferinden sonra, 1028 yılında bir akın yapılır. Bu akınlar sürer gider daha sonra. Selçuklular 1040 yılında Sultan Mesut'un komutasındaki Gazneli ordusunu Dandanakan'da yenilgiye uğratırlar. Bu zaferin hemen ardından bağımsız Selçuklu devleti kurulur. Tuğrul Bey de ilk Selçuklu Sultanı ilan edilir.

Selçuklu devletinin kuruluşuyla Anadolu seferlerine daha bir düzen ve önem verilir. Oğuz Türkleri büyük kitleler halinde Doğu Anadolu'ya girerler. Oğuz süvarileri o çağda yaşamış bir yazar tarafından "Türkistan'dan kartal gibi süratli atlara binmiş ordular ortaya çıktı" diye tasvir edilmiştir.

Anadolu kapılarının 1071 yılında kazanılan Malazgirt zaferinden sonra Türklere ardına kadar açıldığını belirtmiştik. Bu savaşın ve zaferin ayrıntılarına girmeyeceğiz. Ancak konumuz Anadolu'nun İslamlaşması olduğuna göre, bu zaferin İslam dünyasındaki olumlu tepkilerine değinmek yerinde olacaktır kanısındayız.

Sultan Alparslan, kazandığı bu büyük zaferi bir fetihname ile başta Abbasî Halifesi olmak üzere bütün İslam ülkeleri hükümdarlarına müjdeledi. Bağdat Abbasî Halifesi Kaaim Biemrillah ve öteki İslam ülkeleri hükümdarları özel kurullarla değerli armağanlar ve kutlama mektuplar göndererek Türk Sultanının bu büyük zaferini yücelttiler. Halife Kaaim Biemrillah'ın "Tebriknamesi" (Kutlama mektubu) ise Alparslan'ın, İslamın seçkin bir kişisi olarak yüceltilmesi açısından özellikle ilgi çekicidir:

"Tanrı'nın desteğine mazhar, galip ve muzaffer evlad, en büyük sultan, Arap ve Acem hükümdarı, dünya hükümdarlarının efendisi, Müslümanların yardımcısı, insanların sığınağı, devletin kahredici bileği, dinin parlak tacı ve İslam ülkelerinin sultanı..."

Bu mektuptan da anlaşıldığı gibi Türk Hakanı Alparslan, İslam ülkelerinin Hıristiyan dünyası karşısında umudu ve önderi, Müslümanlığın yüzakı olur bir anda.

Malazgirt zaferi, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması sürecine hız kazandırırken İran'da kurulmuş bulunan ve daha sonra bir imparatorluğa dönüşecek olan Büyük Selçuklu Devleti'nden ayrı Anadolu'da bir Selçuklu

Devleti'nin daha kurulmasına olanak sağlıyordu. Bu devletin kurucusu Süleyman Őah taht kavgaları nedeniyle Anadolu'ya sürülmüş bulunan KutalmıŐ'ın oğludur. 1075 yılında kurulan bu devletin ilk başkenti İznik Şehri olmuştu.

İznik, Anadolu Selçuklu Devleti'nin baŐkentlięini uzun süre koruyamadı gerçi. Türklerin bir yandan Haçlı, te yandan da Bizans ordularıyla uęraŐ vermesi zorunluluğundan dolayı 1097 yılında elden çıktı. Ama Türkler geçiici bir süre için kaybetmiŐlerdi İznik'i. Türkler Anadolu'da kök salıyorlardı artık. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluŐu Anadolu'nun Türkler adına tescili ve bunun da batılılarca onanması anlamına geliyordu. Selçuklular yalnız değillerdi stelik Anadolu'yu bir Türk yurdu yapma konusunda Bizans'a ve Haçlılara karşı giriŐilen savaŐlarda özellikle DaniŐment-oğulları devletin büyük çaba ve baŐarılarını görmekteyiz. TrkleŐtirilme abasinda Anadolu'da Selçuklulardan da önce kurulan Türk Devleti Saltukluları ve Mengckleri de saymadan geçmemeli. Ancak 13. yüzyılın baŐlarına gelindiğinde bu devletler Anadolu Selçuklu birliğine katıldılar.

Türkleri Anadolu'dan söküp atma hayali içinde olan Bizanslılara ikinci büyük darbe de 1176 yılında Miryakefalon zaferiyle vuruldu. Bu zaferle Bizans, Türkleri Anadolu'dan kovma umudunu sonsuza değin yitirdi. Zaten batılılar Anadolu'ya yaklaşık 1150 yılından beri "Türkiye" demeye başlamışlardı bile. Bu adlandırma, Anadolu'nun bir Türk yurdu oluŐunun batılılarca da artık resmen onanması anlamına geliyordu.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarihi Anadolu'yu TürkleŐtirme ve İslamlaştırma abaları ve bu uğurda Hristiyan Bizans'a ve Haçlılara karşı verilen uęraŐların yanısına i ayaklanmalar, taht kavgaları ile de doludur. Bir de bunların üzerine 13. yüzyıldaki Moğol yayılmacılığını ekleyelim Anadolu'da. Söylemek istediğimiz Şu ki, Anadolu'da iki yüz

yıldan fazla yaşamış bulunan Selçuklu Devleti'nin bütün bu kargaşa, karmaşa ve karışıklık karşısında rahat bir soluk alacak fırsat bulduğunu belirtmek kolay olmasa gerek. Ne var ki, Anadolu'nun Türkleşmesi ve de İslamlaşması –eski deyişle– bu dağ gibi galelerle birlikte gerçekleşmiştir yine de.

Savaşlar kazanılır, yitirilir. Ülkeler de fethedilir ama önemli olan kalıcı olmaktır fethedilen topraklarda. Bunun için de kalıcılığın niyetini taşımak, onun maddi manevi koşullarına sahip olmak gerekir. Kılıç zoruyla olacak iş değildir bu yalnızca. Başka nitelikler, koşullar da gerekir. Anadolu yalnızca fetihlerin ve savaşçıların kılıçlarıyla mı bir Türk ve İslam ülkesi durumuna geldi dersiniz?

Haydi, kılıcı bir yana bırakıp başka bir konuya geçelim.

ANADOLU'NUN MANEVİ FATİHLERİ

"Gönül Fatihleri" de diyebilirdik ya da "Gönül Erleri" de.

Kimlerdir bu kişiler, kimelerini bildiklerimiz kimilerini de bilmediklerimiz?

Kılıç Fatihlerinin silah zoruyla fethettikleri Anadolu'yu gönül yoluyla fetheden kişilerdir bunlar. Anadolu'nun gerçek fatihleri onlardır belki de, bilinenleri ve bilinmeyenleriyle. Herbiri halkın gönlünde yaşayan birer "ermiş"tir.

Saymakla bitmez ki bu Gönül Fatihleri, hangisinden başlayalım? Ciltlere sığmaz ki onların yaşamöyküleri. Onları yiğitlikleri, menkıbeleri alçakgönüllülükleri, kerametleri, çileleriyle anlatmak öylesine güç iş ki.

Bu gönül fatihlerinin yaşamları bu kitabın sayfalarına sığası değil. Zaten konumuz da o değil. O erenler kılıç erbabının, cenkçilerin kan ve kılıç bedeli olarak kazandıkları yeni yurt Anadolu'nun tapu senedini imanlarıyla mühürleyen gerçek fatihlerdir.

Hoca Ahmet Yesevi

Yaşamları, menkıbeleri ciltlere sığmaz gönül sultanlarından bir kaç satırcıkla da olsa söz etmeye çalışalım hiç değilse. Güçlük, hangilerini el alıp hangilerini suskunlukla geçiştirmek konusunda.

Ne var ki, bu evliyaların hangileri alınırsa alınsın, konu Anadolu'nun İslamlaştırılması ve de Türkleştirilmesi olduğunda "Erenlerin Piri Hoca Ahmet Yesevi'yi en başa koymak gerekir. Nedeni sorulduğunda denir ki," çünkü o adı üzerinde "hocadır gerçekten, müridlerini yetiştirip yetiştirip salmıştır Anadolu'ya da, işte o yüzden."

"Nasıl salmış Anadolu'ya öğrencilerini bu erenler hünkârı?" dersiniz bir erenler menkıbesidir o da:

Derler ki, Türkistan ulularından Ahmet Yesevi, günün birinde erenler meclisinde otururken ocakta yanan odunları almış da, erlik kuvvetiyle sallayıp fırlatmış atmış uzaklara. Odunlar düşmüş Anadolu topraklarına da, her biri orada kendi yerini bulup kökleşmiş, yeşermiş, dal budak salmış. Erenler sofrasının erleri de Türkistan'da yanan ocağı Anadolu'da tüttürmek üzere düşmüşler yollara. Her biri yanmakta olan kendi odununu bulmuş da kurmuş ocağını oraya.

Menkıbe deyip de geçmemeli. İnananın gönlünde yaşayan gerçektir o. Akılla, beyinle değil gönülle inanılır erenlerin menkıbelerine. Ve işte bir başka menkıbeye göre Ahmet Yesevi, Cebrail Aleyhisselam'ın Cennet'ten Hazret-i Peygamber'e getirmiş olduğu bir tabak hurmadan payını almış. Hazret-i Peygamber ve sahabesi için getirilen hurmalarmış bunlar. Hurmalar bölüşülürken bir tanesi yere düşmüş. Cebrail şöyle demiş Tanrı'nın Elçisine:

"Ya Resullullah! Bu hurma senin gelecek ümmetinden Ahmet Yesevi'nindir."

Güzel de kimdir bu Ahmet Yesevi? Ne zaman, hangi yüzyılda gelecektir dünyaya? Menkıbe yanıtlamaz bu soruları. Yanıtlamasına da gerek var mıdır ayrıca? Yüce Tanrı böyle buyurmuşsa, hangi yüzyılda olursa olsun o hurma bulacaktır sahibini nasılsa. Bu iş için bir aracı gerekmiş yalnızca. Peygamber'in isteği üzerine Aslan Baba'ya verilmiş bu görev, günü geldiğinde emaneti sahibine teslim etsin diye.

Tarihler Ahmet Yesevi'nin 1166'da Türkistan'daki Yesi şehrinde öldüğünü bildiriyorlar. "yesevi" lakabı da oradan gelme zaten. "Yesili" demek.

"Peki kaç yıl yaşamış Ahmet Yesevi" diye sorarsanız rivayet muhtelif. Yüz yıl diyenler de var, yüz yirmi beş diyenler de. Haydi biz de bu ikisinden birini varsayalım. Demek ki Veliler Sultanı Ahmet Yesevi 11. yüzyıl ortalarına doğru doğmuş. Yani Hazret-i Peygamber'in çağından dört yüz yıl sonra. Arslan Baba daha dört yüz yıl beklemiş demek, emaneti sahibine teslim etmek için. İnanan inansın, ne deyelim?

Erenler Sultanı keramet ehli. Niceleri var daha kerametlerinin. Duasıyla koca dağı yerle bir etmesini mi sorarsınız, yoksa onun ermişliğini sınamak üzere turna kuşu donuna girerek onu erenler sofrasına davet etmeye gelen bir dervişî karşılamak için aynı biçime girip kerameti yine kerametle karşılamasını mı?

Ya bu erenler şeyhini rezil etmek için onu sığır hırsızlığıyla suçlayarak kara çalmak isteyenlerin kendi kazdıkları kuyuya düşüp asıl kendilerinin hem rezil hem de rüsvâ olmalarına ne demeli? Sözde sığırları kaybolmuşmuş da, onu hocanın çalmış olmasından kuşkuluyorlarmış. Dergahı arayacaklarmış bu yüzden. Sığır gerçekten dergahta. Çünkü minareyi çalan kılıfını hazırlar örneği, onlar da bir sığırı parçalayıp dergahın bir köşesine koyuvermişlermiş gizlice. Dergahta kendi koydukları sığırı sözümona bularak "işte hoca çalmış sığırımızı" diye alemin gözünden düşüreceklermiş Ahmet Yesevi'yi. Ne var ki, onların kötü emelleri hocaya çoktan malûm. "Girin içeri itler, girin köpekler!" diye bir de yol gösterir adamlara. Hikmet-i Hüda onlar da girerler içeri ama birer köpek biçiminde girerler ve gidip kendi sakladıkları sığırın üzerine atılırlar.

Hocada keramet mi ararsınız! İşte bir başkası.

Bir cuma günü ülke hükümdarı Kazan Han, hocanın müritlerinden Derviş Mehmet aracılığıyla Ahmet Yesevi'nin cuma namazlarına niçin gelmediğini sordurtmak ister. Derviş Mehmet dergaha vardığında salâ verilmekteymiş. Hoca, öğrencisini görünce onun daha ağzını açıp da tek söz söylemesine fırsat bırakmadan, "gel hele yanıma da tut eteğimden, birlikte cuma namazına varalım seninle," der.

Derviş Mehmet, hocasının dediğini yapar ki ne görsün! Ömründe hiç görmediği bir camide değil mi! Şaşar kalır bu işe. Neyse, birlikte kırlar namazlarını. Bitirince Derviş Mehmet bir de bakar ki hoca yanında değil. Orası burası derken hiç bir yerde bulamaz Ahmet Yesevi'yi. Sonunda cami kayyumu görür onun şaşkınlık içinde bocaladığını da şöyle der:

"Bu ülke Mısır'dır oğlum, cami ise Cami-ül Ezher'dir. O aradığın kişi cuma namazlarını burada kılar."

Türkistan neresi, Mısır Neresi! Derviş Mehmetçik ne yapsın? Çaresiz bir sonraki cumaya kadar kalır orada. Namaz vakti gelip de camiye gittiğinde Ahmet Yesevi'yi kaybettiği yerde bulmasın mı! Gözünü açtığı anda ise bir de bakar ki dergahtadır. Müezzinlerse henüz bitirmişlermiş salâyı.

Ahmet Yesevi'nin kerametleri arasında onun bir de bir canlar meclisinde alevleri bardağa doldurup susuzluktan içleri kavrulan erenlere sunuşu vardık ki, o alevleri yudumlayanlar "balıdan tatlı ve kardan soğuk" su içtiklerini görürler şaşkınlıkla.

Daha nice kerameti vardır bu erenler pirinin. Menkıbelerin gerçeğinden tarihin gerçeğine döndüğümüzde şunları öğreneceğiz:

Ahmet Yesevi Doğu Türkistan'daki Sayram kasabasında doğmuş. Hangi tarihte doğduğunu kesin olarak bilemiyoruz. Babası Şeyh İbrahim, annesi Ayşe Hatun imiş. Babası öldü-

günde yedi yaşında bulunan Ahmet ablası Gevher Şehnaz ile Yesi kasabasına göçer. İlk öğrenimini burada tamamladıktan sonra Buhara'ya giderek Hemedanlı Şeyh Yusuf'un öğrencisi olarak tasavvufu öğrenir. Onun halifesi sıfatını kazandıktan sonra tüccar olarak Yesi'ye döner. Kısa sürede binlerce mürit toplanır çevresinde. Güçlü kişiliği ve ileri sürdüğü düşüncelerle Asya'da, İran ve Ortadoğu'da milyonlarca kişiyi etkiler. Bütün tarikatlar onun felsefesiyle ilişkisi içinde olduklarını belirtirler.

Ama o asıl İslamiyeti yeni kabul etmiş bulunan cengaver Türk toplulukları üzerinde göstermiştir etkisini. Onun düşüncelerinin ışıyla yetişen müritleri Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslamlaşmasını sağlamışlardır. Ahmet Yesevi'nin Türk-İslam dünyasının en büyük pirlerinden biri olması ve asıl önemlisi de bu dünyanın manevi babası sayılması bu yüzdendir işte.

Bütün Türk dünyasının sahiplendiği Veliler Piri Hoca Ahmet Yesevi, Yesi şehrinde, Timur'un yaptırdığı türbesinde yatmaktadır.

Anadolu Ahilik Örgütünün Kurucusu: Ahi Evren

Asıl adı oldukça uzundur bu Anadolu ereninin: Şeyh Nasreddin Ebu'l Hakayık Mahmud Bin Ahmed El-Hoyi... 1169'da İran'ın Hoy şehrinde doğmuş. Öldüğü yer ise Anadolu. Kırşehir'de 1261 de ölmüş. Çocukluğu, gençliği Azerbaycan'da geçmiş. Sonra Horasan'a giderek Fahreddin Razi'nin öğrencisi olmuş. Tasavvufu da Ahmed Yesevi'nin öğrencilerinden öğrenmiş. Hoca'nın ikinci kuşaktan öğrencisi oluyor demek ki.

Sonra Hacca gidiyor, o sıralarda da Evhadeddin Kirmani ile tanışıp ona bağlanıyor. 1205 yılında Anadolu'ya geliyor ve Kayseri'ye yerleşerek debbağlık yapmaya başlıyor. Ho-

cası Evhadeddin Kirmani'nin kızı Fatma Bacı ile evleniyor. Bu kadın da "Bacıyan-ı Rum" yani Anadolu Bacıları Örgütü'nün kurucusu. Hocası ve kayınpederi Evhadeddin Kirmani ile Anadolu'yu dolaşarak Ahi örgütünü kuruyor.

Oldukça fırtınalı bir yaşamın içinden geçmiş Ahi Evren. Bu arada siyasi olaylara da karışıyor adı. 1237 yılında II. Gıyaseddin Keyhusrev'in tahta çıkarılmasında Ahilerin, dolayısıyla onun da rolü olduğu ileri sürülerek Kırşehir'de tutuklu kalıyor bir süre. Özgürlüğüne kavuşunca Denizli'ye giderek orada bahçıvanlık yapıyor. Oradan Konya'ya geliyor. Bir süre orada yaşayıp şeyhlik yaptıktan sonra bir başka suçlamayla karşılaşılıyor. Şems-i Tebrizi'nin öldürülmesinde Ahilerin dolayısıyla da onun parmağı olduğu söylenince oradan da Kırşehir'e gidiyor.

Ne var ki, Ahi Evren'in hareketli yaşamındaki dalgalanmalar oraya gitmekle de sona ermiyor. 4. Kılıç Arslan 1257 yılında yönetimi ele geçirip Moğol baskısıyla bir takım atamalara girişince Türkmenlerin ve Ahilerin güçlü direnişiyle karşılaşılıyor. En şiddetli direniş ise Kırşehir'de ortaya çıkıyor. Bu direniş kanlı bir biçimde bastırılıyor sonunda ve Ahi Evren Moğol kökenli Kırşehir Emiri Caca Bey tarafından öldürülüyor ve maceralarla dolu yaşamı son buluyor böylece.

Ahi Evren Anadolu'da esnaf örgütlenmesi ve dayanışmasının piri kabul edilir. Her büyük eren gibi onun yaşamı da efsaneleşir sonradan. Ona verilen Ahi Evren adı da bir efsaneyi yansıtıyor zaten.

Derler ki, bu ulu şeyh Kırşehir'e ayak basınca şehrin esnaf ve ayanı huzuruna gelerek yardım isterler ondan.

"Ey yüce pir!" derler. "Şehrimizde bir ejder türemiştir. Bizi bundan kurtarmanı niyaz ederiz senden."

Ahi Evren ejderhanın yanına varıp bir dua okur, okumasıyla da o koca yılan uslunun uslusu bir yaratık olur. Ahi Evren de onu oturduğu sedirin yanına bağlar.

"Evren" sözcüğü eski Türk dilinde "Çok büyük efsanevi hayvan, yılan ejderha" anlamlarına geliyor. Şeyh'e bu ad yılanla ilgili olarak verilmiş. Onun bir hayli uzun bir adı olduğunu görmüştük.

Ahi Evren'in yılanla ve mesleği debbağlıkla ilgili olmak üzere başka kerameteri de var. Bir tanesi şöyle:

Bir gün, ustasının dükkanına getirilen pek çok deriyi çok kısa süre içinde tabaklamış ve mal sahibinin köseleleri taşımak üzere getirdiği üç arabayı tepeleme yüklemiş de, artan köselelerle de Emirburnu ile Kervansaray arasındaki boşluk dolmuş. Gelgelelim onun gösterdiği kerameti anlayamayan öteki debbağlar Ahi Evren'in bu köseleleri çaldığını söyleyerek hırsızlıkla suçlamışlar onu. Ahi Evren de bu kara çalma üzerine hemen bir yılan biçimine girip kaybolmuş. Ustası Ahmet, köselelerden kazandığı parayla ona bir türbe yaptırmış ve "yazıklar olsun, demek bir yılan oldun!" dediği için adı sonradan Ahî Evren olmuş.

Bir başka efsaneye göreyse Ahi Evren, Hacı Bektaş'ı görmeye giderken bir ejderhaya bindiği için bu adı almışmış.

Daha bir çok söylenti var Ahi Evren üzerine. Ne var ki, bu söylentiler üretilirken çağ ya da tarih tutarsızlıkları olup olmadığına hiç bakılmamış. Örneğin bir geleneğe göre Ahi Evren, Hazret-i Muhammed'in amcası Abbas'ın oğluymuş. Hazret-i Muhammed ona bir sancak vererek "Sen Ahi Evren'sin" demiş. O da bundan sonra gelip Kırşehir'e yerleşmiş. Bu öykü Ahi Evren'i yaşamış olduğu çağdan altı ya da yedi yüzyıl daha gerilere götürüyor.

Bir başka söylenti Ahi Evren'e, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi'nin beline 1299 yılında Ahi kuralları uyarınca peştemal bağlattırıyor. Ahi Evren'in 1261 yılında öldüğü doğruysa bunun bir efsaneden başka bir şey olmayacağı apaçık ortaya çıkar. Ama dedik ya, inananların gözün-

de olmayacak hiç bir şey yoktur. Halk da bu erenleri destan kişilikleriyle sevmiş ve yüceltmıştır onları.

Anadolu toprağından bir pınar gibi fışkırır-durur bu gönül fatihleri ve onların menkıbeleri. Şimdi de bir başka gönül sultanının, Hacı Bektaş Veli'nin öyküsünü görelim.

Erenler Hünkârı Hacı Bektaş Veli

İslam dininin bir değişik yorumla Anadolu'da kökleşmesi ve yaygınlaşmasının mimarı olmuştur Hacı Bektaş Veli. Onun kurduğu tarikat giderek Balkanlar'da da yerleşti. İslamlıktan önceki Türk geleneklerini İslamiyete uyarlayarak bu inanç çerçevesi içinde eritmesi, Türk düşüncesinden kaynaklanan bu tarikata, hoşgörüsünün de etkisiyle, Anadolu insanının neden büyük bir içtenlikle kucak açtığını açıklar sanırız.

"Peki, bu inancın kaynağı neresi?" diye sorulduğunda kök yine Türkistan'a, Hoca Ahmet Yesevi ocağına uzanıyor. Hacı Bektaş Veli'nin kurucusu olduğu ve onun adından dolayı "Bektaşilik" diye anılan bu inanç akımı, Osmanlı Devleti'nin korkutucu gücü ve onun kara ordusunun ana ögesi . Yeniçeri Ocağı'nın da manevi temelini oluşturmuştur.

Etkililiği Anadolu'yla sınırlanmayan, Balkanlarda da kökleşip yerleşen bu tarikatın kurucusu Hacı Bektaş Veli kimdir?

Öteki pirlar ve tarikat kurucularında olduğu gibi burada da tarihin gerçekleriyle efsaneler birbirine karışıp kaynaşiyor. Öyle ki, anlatılan öykülerin ne kadarı gerçek ne kadarı efsane, bunları ayırdetmesi zorlaşmaktan da öte, olanaksızlaşıyor.

Tarihsel veriler eşelendiğinde Hacı Bektaş Veli üzerinde pek fazla bilgi bulunmadığını görüyoruz. 1210 yılında Nişabur'da doğduğu söyleniyor. 1271 yılında Sulucakarahö-

yük'te ölmüş. Sulucakarahöyük, bugünkü Nevşehir ilimizin Hacıbektaş ilçesinin o zamanki adı. İlk tasavvuf bilgilerini Ahmet Yesevi'nin halifesi Lokman Perende'den almış. Mekke'ye giderek Hac görevini yerine getirmiş. Oradan Anadolu'ya Sivas'a gelmiş. Amasya, Kırşehir ve Kayseri'ye uğradıktan sonra Sulucakarahöyük'e yerleşmiş.

Hacı Bektaş Veli üzerine tarihin alacakaranlığında edinebildiğimiz bilgiler bunlar. Daha ötesi efsanelere, menkıbelerle dayanıyor. Bu anlatılanlara geçmeden önce 13. yüzyıl Anadolusunun durumuna bir göz atmak yerinde olacaktır:

Bu yüzyıl, Anadolu'nun tam bir karışıklık ve kargaşa içine düştüğü dönemdir. Moğollar Anadolu'yu istila etmişlerdir. Müslüman Türk halkın daynağı ve umudu olan Selçuklu Devleti çöküntü içindedir. Halkın refahı ve mutluluğu yokolduğu gibi, güvenlik de kalmamıştır artık. İç savaşlar, ayaklanmalar, taht kavgaları bu kargaşa ve belirsizliği daha da kızıştırır. Yaşam koşulları korkunç bir hal aldığı için halk nereye ve kime umut bağlayacağını bilememektedir. Daha doğrusu maddi dünyadan kesmiştir umudunu ve maneviyata yönelmiştir. Maneviyat ama hangisi? Bunun için de rehberlere gereksinme duyulmaktaydı. Ne var ki, din ulusu ya da şeyh, mürşit diye ortaya çıkan sözde rehberler halkın saf duygularını sömürmekten geri kalmıyorlar, onları din adına yobazlığın ve gericiliğin gayya kuyusunda boğmaya çalışıyorlar ya da halkın sırtından dünyalıklarını sağlıyorlardı.

Gerçi tam da o dönemlerde yeni bir inanç kurumunun, Mevleviliğin temelleri atılmıştı. Bu tarikatın esaslarını ortaya koyan Gönüller Sultanı Mevlana Celaleddin Rumi hayatı henüz. Yobazlıkla, gericilikle uzaktan yakından hiç bir ilgisi olmayan, İslamı en yüce değerleriyle tam bir hoşgörü ve tevazu ölçüleri içinde sunan bu tarikat bir de zerafeti, duygululuğu, şiire ve musikiye verdiği önemle sanatı ve bil-

geliği de simgeliyordu aynı zamanda. Uzaklara gitmeye hacet yok, bu tarikatın yüce piri Mevlana Celaleddin Rumi'nin kendisi büyük bir şairdi aynı zamanda. Onun ciltler dolusu yapıtları Mesnevi, Divan-ı Kebir, Fih-i Mafih gibi eserlerinin ayrıntılarına girecek değiliz. Bu hem konumuz hem de yetkimiz dışında.

Ne var ki, bu eserler Farsça yazılmıştı. Mevlevi tarikatının dua ve zikirleri de bu dil temeli üzerinde kurumlaşmıştı. Gerçi Mevlana, "hangi inanca bağlı olursa olsunlar, nice günahkar olsalar ve tövbelerini yüz kere de bozsalar herkesi, Mevleviliğin temsil ettiği o umut ve hoşgörü şemsiyesinin koruyucu gölgesine" çağırıyordu. Din, ırk, mevki ayrımı olmaksızın bütün insanlığa yapılmış evrensel bir çağrıydı bu.

Yalnız bir noktayı da unutmayalım:

Musiki, şiir ve sem'a... Mevlevi ayinlerinin "olmazsa olmaz" öğeleridir bunlar. Sem'a yani Mevlevilerin bir tür ibadet amacıyla dönerek dua etmeleri müzik eşliğinde yapılırdı. Hem göze hem de kulağa hoş gelen görüntüdür bu ve de estetik ölçülerin doruğudur. Ne var ki herkesin de harcı değildir bu güzellikleri kavrayıp ruhunda hissetmek. Belirli bir kültür düzeyine ulaşmak gerekir. Mevlevi şeyhleri, dervişleri bilgin, şair, müzisyen ve özellikle de farsçayı iyi bilen kişilerdi. Klasik Türk Müziğinin en büyük üstadlarının Mevleviler arasından çıkışı nedensiz değildi. Şiir mazmunlar, simgelerden oluşan ve aruzla yazılan divan şiiridir. Bu kurumun vakıfları, tekkeleri, donanımları boldur. Bu niteliğiyle de aristokrat bir tarikat olmuştur Mevlevilik. Yüksek, seçkin tabakanın tuttuğu, bağlandığı bir aydınlar tarikatı.

Ama çoğunluğu oluşturan ve yüksek bir kültür düzeyini temsil etmeyen halk tabakası için, onları sarıp kucaklayacak ve onlar tarafından daha kolaylıkla anlaşılabilir bir inanç kurumuna gereksinme bulunuyordu. Halkın, dilini de kolaylıkla anlayabileceği bir inanç kurumuna yani tarikate. İşte

bu gereksinmeyi de Bektaşî Tarikatı karşıladı ve tarikatın etkisi Anadolu'dan da öte, Balkanlara taşıdı.

Manevi deneyimlerini bu tarikatte bulanlar, bu inanç kurumunun piri Hacı Bektaş Veli'ye o denli bağlanmışlardı ki, zamanla bir efsane kişisi olup çıktı yüce Hünkar. Hele ki onun ham sofuluğa, yobazlığa karşı cephe almış olması Hacı Bektaş Veli'yi daha da bir yüceltti halkın gözünde. O bir tarikat piri olmasının yanısıra adeta bir masal kahramanı olarak da yüceldikçe yüceldi.

Hacı Bektaş Veli'nin olağanüstü öyküleri "Manâkıb-ı Hacı Bektaş'ı Veli" ya da öteki adıyla "Vilâyet-Name-i Hacı Bektaş-ı Veli" adlı yapıtta anlatılır.

Vilâyet-Name, Hacı Bektaş Veli'yi Horasan erenlerinden biri olarak gösteriyor. Hazır söz açılmışken bu Horasan erenlerine de değinelim biraz:

Horasan Erenleri Ve Hacı Bektaş Veli'nin Efsanevî Kişiliği

Anadolu'da tasavvufun yayılmasına önayak olan Yesevî halifeleri ve dervişlerini tanımlıyor "Horasan erenleri" deyişi. Bu akım önce Horasan'dan kaynaklandığı için bu yolu izleyenlere de Horasan erenleri denilmiş. Bunların kimileri Hacı Bektaş Veli, Hacı Sultan ve Sarı Saltık gibi tarikat ulularıdır ama pek çoğu da isimsiz kahramanlardır. Pirlerin piri Hoca Ahmet Yesevîyukarıda adlarını verdiğimiz kişilerin yanısıra daha yediyüz Horasan erenini göndermişmiş Anadolu'ya. Bu Erenler Anadolu'da tasavvufu yaymışlar ve İslamiyetin bu topraklarda kök salmasında doğrudan etkili olmuşlardır.

Hacı Bektaş Veli'nin Horasan erenleri ile ilişkisi konusunda şöyle bir öykü anlatılıyor:

Hacı Bektaş Veli bir gün Lokman Perende'nin yanın-

dayken Horasan erenleri şeyhi ziyarete gelirler. Henüz çocuk yaşlarındaki Bektaş'ı tanımazlar, ona şeyhinin kim olduğunu sorarlar. Genç Bektaş da, hangisi bir susam yaprağı üzerine seccade serip de namaz kılsa onun müridi olacağını söyler. Horasan erenleri de "öyleyse sen yap da bunu görelim" deyince genç Bektaş bu kerameti gösterir. O zaman hepsi de başlıklarını çıkarırlar. Hacı Bektaş da tekbir getirerek onları yeniden giydirir.

Vilayet-Name'de Hacı Bektaş Veli ile ilgili olağanüstü öyküler pek çoktur. Bunlardan kimilerine değinelim:

Hacı Bektaş Rum ülkesine yani Anadolu'ya bir güvercin donunda gelmiş. Hacı Doğrul adlı eren de bir doğan biçiminde onun üzerine varmış. Hacı Bektaş silkinip insan olmuş ve kuşu boğazından yakalayıp sıkışmış. Hacı Doğrul'un akli başından gitmiş, kendine gelince özür dilemiş. O zaman hünkâr da:

"Biz size mazlum donunda geldik, siz bizi zalim donunda karşıladınız. Er eri böyle karşılamaz, güvercinden daha mazlum bir hayvan bulsaydık onun donunu urunur öyle gelirdik" der.

Hacı Bektaş Rum ülkesine (Anadolu'ya) gelirken erenlere selam verir. Toplu bir halde bulunan erenlere Fatıma Bacı hizmet edermiş. Yalnız o duyar ve kalkıp selam alır. Erenler sorunca da "ülkemize bir er geldi" diye yanıtlar. Erenler bunun üzerine.

"Eğer ki o güçlü er ülkeye girerse bize oyun kalmaz. Kalkın, ta arşa dek kanat kanada çatalım ki, bir yol bulup giremesin içeriye" diyerek kanatlarını çatıp yolunu keserler. Ne var ki, Hacı Bektaş görür bunu da, sıçrayıp arşın damından Rum ülkesine girer.

Vilayet-Name'yi yayınlayan Abdülbaki Gölpınarlı bu efsanedeki iki önemli temele dikkat çekiyor: Birincisi insanın zaafıyla ilgili. Bu öyküde zaafılar kıskançlık ve bencillik ola-

rak kendilerini gösteriyorlar. Demek ki erenler bile kurtaramamışlar kendilerini bu zaafların pençesinden.

İkinci temel ise, kadına verilen hak. Uyanık Fatıma Bacı erenlerin duymadıklarını duyuyor. Ve bu kız erkeklerin oluşturduğu erenler meclisinde onların yemeklerini pişiriyor. Demek ki Bektaşilikte erenler meydanına ve muhabbetine erkek kadar kadın da katılabiliyor. Demek ki bu tarikat kadını ikinci sınıf bir yaratık olarak görmüyor. İşte bu tarikatın halk tabakasında yayılmasının bir başka nedeni.

Vilayet-Name'deki olağanüstülüklerle değinmeyi sürdürelim:

Hacı Bektaş'a buğday, mercimek vermezler. O da "taş olsun!" deyince hepsi taş olur. O zaman Hacı Bektaş'a "yazık değil mi? İnsana nasip olacak tanelerin hepsi taş oldu," derler. Hacı Bektaş da:

"O da işe yarar, bizi sevenlere armağanımız olsun, oğlu olmayan kadınlar üç gün oruç tutsunlar, cuma gecesi dişlerine değdirmeden bu tanelerden birini yutsunlar, o gece helalleriyle buluşsunlar, Tanrı onlara bir oğlan verir. Mercimek yutarsa kızı olur. Kesesinde taşıyanın akçesi eksik olmaz" diye yanıtlar.

Akca Koca adındaki ihtiyar, o kocamış haliyle tarlada iki bölüm burçak yolmaya çalışır. Bunu gören Hacı Bektaş onun bu haline acır da, "taneler bir araya gelin!" diye seslenir. Hepsi bir araya gelir. Ama Akca Koca kabul etmez bunu ve şöyle der hünkâra:

"Kerem ettiniz, ama biz elimizin emeğini yemek isteriz. Emredin taneler eski yerlerine gitsinler!"

Hacı Bektaş Veli'nin buyruğuyla taneler dağılarak eski durumlarını alırlar yine. Elinin emeği, alın terinin kutsallığını ve yüceliğini belirten ne güzel bir örnek! Bu uğurda bir keramet bile geri çevrilebiliyor ki, bu da aynı bir yücelik. Bir gönül yüceliği...

Bir başka keramet de Hacı Bektaş soyu ile ilgili:

Bacıyan-ı Rum topluluğundan Kadıncık Ana bir gece rüyasında koynuna dolunayın girdiğini görür ve kendince bu rüyayı ilerde hayırlı çocuklar doğuracağı biçiminde yorumlar.

Gel zaman git zaman, Hacı Bektaş Veli Orta Asya'dan Anadolu'ya gelince Kadıncık Ana'nın Sulucakarahöyük'teki evine konuk olur. Bir gün, Hacı Bektaş'ın abdest alırken burnu kanar. Kadıncık Ana'ya tası verirken onu ayağın değmeyeceği bir yere dökmesini söyler. Kadıncık Ana arar tarar ama öyle bir yer bulamaz. Meğerse abdest suyunu dökmeyip her zaman içermiş. "Bari bunu da öyle yapayım" diyerek içer suyu. Hacı Bektaş bunu anlar ve yurdunun bekçilerinin ondan türeyeceğini söyler kadına. O zamana değin çocuğu olmayan Kadıncık Ana birbiri ardınca üç çocuk sahibi olur.

Daha pek çok keramet yüklemişler sevenleri bu ulu "pir"e. Bu arada Hacı Bektaş Veli'yi yaşadığı çağdan daha önceye ya da sonraya götürmekte sakınca görmezler. Örneğin Ahmet Yesevi ile görüştürürler onu. Oysa Ahmet Yesevi'nin ölümünden 44 yıl sonra doğmuştu Hacı Bektaş Veli. Yine aynı gelenek hünkârı onun ölümünden 17 yıl sonra doğmuş bulunan Orhan Gazi ile de görüştürüyor. Ama Hacı Bektaş ocağına gönül verenler için bunların ne önemi var ki! Zaman mekânla sınırlanamayan bir ermiştir hünkâr Hacı Bektaş Veli sevenlerinin gözünde. Anadolu'nun Türkleşmesinde en büyük katkıda bulunan gönül sultanlarından biridir o.

Bitirirken...

Seyyit Battal Gazi, Hoca Ahmet Yesevi, Ahi Evren, Hünkâr Hacı Bektaş Veli... Anadolu'nun manevi ikliminde taht kurmuş gönül sultanları. Bu toprağın, bu yurdun gerçek fatihleri.

Peki yalnız onlar mıdır dersiniz gönül tahtında hüküm süren padişahlar?

Değil elbette. Dedik ya, daha pek çok var. Biz burada erenlerin peteğinden bir kaç damla bal süzerek gönülleri tadlandırmak istedik, hepsi bu.

Haydi bir de itirafta bulunalım aczimizi sergileyerek:

Zorlu, belki de insanüstü bir çaba gerektirir erenler bağından gül derlemek. Bu iş yolu, yordamınca yapılmazsa kan revan içinde kalır insanın elleri o güllerin dikenleriyle. Biz bunu göze alamadık, ama zaten konumuz da değil bu.

Ya böyle bir konuda çaba göstermeye değmez miydi?

Değmez olur mu? Ama bırakın satırları, sayfaları, ciltler dolusu kitap yazılsa gereğince ve de yeterince anlatılabilir miydik bu sevgi fatihlerini?

Bir Mevlana Celaladdin Rumi nasıl anlatılır ve hangi kitabın sayfalarına sığar, söyleyebilir misiniz? Onun bilgeliği, hoşgörüsü, alçakgönüllülüğü, bir yüce şair olarak dehası hangi satırlarla sınırlandırılabilir ki?

Ya Yunus Emre? Hani nefsinı eğitmek için Şeyhi Tapduk Emre'nin dergâhına kırk yıl odun taşıyan, ama bir kere sinde bile eğri bir odun getirmeyen, bunun nedenini soran şeyhini de "bu dergâhtan içeri eğri olan hiç bir şey giremez" diye yanıtlayan o koca derviş? Nakış işler gibi işlediği Türkçemizle yedi yüz yılın ötesinden bizlere seslenen o dupduru şiirlerin yaratıcısı koca Yunus! Kaç köyde, kaç kasabada mezarı var belli değil. Anadolu insanının bu denli aşkla bağlandığı bir ereni anlatmak kolay mı?

Ve daha niceleri var. Sarı Saltık, Hacım Sultan, Balım Sultan, Emir Sultan, Şeyh Edebali, Pir Sultan Abdal!.. Bütün bu şeyhler, pirler, sultanlar anlatılmakla biter mi?

Erenlerin öyküleri bitmez ve de söz uzar gider daha, ama biz bu bölüme burada nokta koymaya çalışalım sözün özüne geçmeden önce.

VE GELDİK SÖZÜN ÖZÜNE

Anadolu'nun, günümüzden onbin yıl öncesine değin uzanan tarih galerisinde bir yolculuk yapmayı denedik bu kitapta. Değişik inançların izleri, anıları ve yansımalarıyla karşılaştık bu galeride. İnsanlık macerasının her konuda dolu dolu yaşandığı bu topraklarda Ana Tanrıça inancından Müslümanlığa dek nice dinlerin var olduklarını gördük.

Anadolu'nun coğrafi konumu da göz önüne alındığında, tarih boyunca bu topraklarda tanık olunan din çeşitliliğinin, yeryüzünün başka hiç bir bölgesiyle karşılaştırılamayacağı kolayca görülür. Sayısız denecek denli çok uygarlık, bunun doğal sonucu olarak da bu denli çok ve değişik din. Budizm, Taoizm, Hinduizm gibi Doğu, Uzakdoğu dinlerini bir yana bırakacak olursak; gerek çok tanrılı gerek tek tanrılı dinlerin bulunduğu bir kavşak oluyor Anadolu. Dahası, uzak doğu dinlerini de pek göz ardı etmemeli Anadolu'dan sözederken. Taoizmi, Hinduizmi pek bilemiyoruz ama –ister çağın modası ister bir yeni arayış diye nitelensin– sayıları az da olsa Budizm'in temsilcilerinin, bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de var oldukları bir gerçek.

Çok tanrılı dinlerin hemen her çeşidi Anadolu'da binyıllar ya da yüzyıllar boyu yaşadıktan sonra, evrenselleşen bir din olan Hristiyanlık karşısında boyun eğiyor önce ve ar-

dından da İslamlaşma süreci geliyor. Bunları dilimiz döndüğü, kalemimiz elverdiğince anlatmaya çalıştık kitabımızda.

Gelelim günümüzdeki duruma...

Laik Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ezici çoğunlukla Müslümanlar oluşturuyor. 1997 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında bu konuda soru sorulmaktan özenle kaçınıldığı için Türkiye'deki dinlerin dökümünün yapılması olanagından uzak kaldık. Ne var ki, sorulduğu zaman Türkiye nüfusunun yüzde doksandokuzunun Müslüman olduğu söylenir de, bu oranın hangi bilimsel araştırma verilerine dayandığı bilinemez bir türlü.

Haydi, biz de bunun böyle olduğunu kabul edelim. Bu hesaba göre Türkiye'de yaklaşık 650 bin gayrimüslim var demektir. Bunların çoğunluğu Hristiyanlardan oluşuyor. Bunlar da Katolik, Ortodoks, Protestan, Gregorien, Süryani, Marunî mezhepleri gibi çok değişik mezheplerce temsil ediliyor. Bu kişiler kendi kiliselerinde ibadetlerini özgürce yapıyorlar.

İsrail'e göçlerle Musevilerin sayıları bir hayli azaldı ama kalanlar sinagoglarında aynı dinsel özgürlüğün tadına varabiliyorlar. Osmanlı Padişahı İkinci Beyazıd'ın büyük bir konuk severlik göstererek kucak açtığı bu insanlar öteki padişahlar zamanında da aynı hoşgörü ortamından yararlandılar tıpkı Hristiyanlar gibi.

Üç büyük dinin yanısıra bunların dışında kalan dinler de var Anadolu'da. Yüzeysel bakıldığında daha çok Müslümanlığı andıran, Hristiyanlıktan da kimi kurallar alan ama sapkın sayılarak her ikisinden de dışlanan dinleri de gözardı etmemeli Nusayrilik ve Yezidilik gibi.

Diyeceğimiz şu ki, Anadolu bu inanç çeşitliliğiyle, yalnız tarihte değil günümüzde de bir dinler mozayigi oluştur-

yor. Bilinçli ya da bilinçsiz kışkırtmalar, hoşgörüsüzlükler olmazsa bu mozayik parçalanmadan sürer gider. Yeter ki değişik inanç sahipleri ya da inançsızlar birbirlerine karşı hoşgörülü olmayı içlerine sindirebilsinler.

Uygarlıklar ve dinler kavşağı Anadolu'nun insanına da asıl yakışan bu değil midir zaten?

YARARLANILAN KAYNAKLAR

A- Türkçe Kaynaklar

1- <i>Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (2-8 ciltler)</i>		Çağ Yayınları
2- <i>Mevlana Celaleddin</i>	Abdülbaki Gölpınarlı	İnkılap Kitabevi
3- <i>Tarikatlar Ansiklopedisi</i>	Ahmet Güner Elgin	Milliyet Armağanı
4- <i>100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar</i>	Abdülbaki Gölpınarlı	Gerçek Yayınlevi
5- <i>Resimlerle Türkiye Tarihi</i>	Yılmaz Öztuna	Hayat Yayınları
6- <i>Türkler ve Türk Devletleri</i>	Kamuran Gürün	Karacan Yayınları
7- <i>Türk Devletleri</i>	Doç. Dr. Anıl Çeçen	İnkılap Kitabevi
8- <i>Ortadoğu Din Kültürü</i>	Şükrü Günbulut	Kaynak Yayınları
9- <i>İbrahim Peygamber</i>	Muazzez İlmiye Çığ	Kaynak Yayınları
10- <i>Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sumer'deki Kökeni</i>	Muazzez İlmiye Çığ	Kaynak Yayınları
11- <i>Tam ve Tekmil Yunus Emre Divanı</i>	Naci Kasım	Maarif Kitabevi
12- <i>Türkiye'deki Manevi Buhran</i>	Prof. Dr. Osman Turan	Nakışlar Yayınevi
13- <i>Tarih Sumer'de Başlar</i>	Samuel Noah Kramer	Kabalcı Yayınevi
14- <i>Tanrı Haldi'nin Başkenti</i>	Selçuk Güzelöglü	Biber Tanıtım
15- <i>Anadolu Evliyaları</i>	Nezihe Araz	
16- <i>Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli (Vilayetname)</i>	Abdülbaki Gölpınarlı	
17- <i>Bektaşiliğin İçyüzü</i>	M. Tevfik Oytan	İstanbul Maarif Kitaphanesi
18- <i>Peygamberler Tarihi</i>	Envâr Behnan Şapolyo	Önasya Yayınları

19- <i>Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi</i>	Enver Behnan Şapolyo	Türkiye Yayınevi
20- <i>Kitab-ı Mukaddes</i>		Kitab-ı Mukaddes Şti.
21- <i>İnsanın Yücelişi</i>	J. Bronowski	Milliyet Yayın.
22- <i>Ariflerin Menkıbeleri</i>	Ahmet Eflakî	M.E.B. Yay.
23- <i>Hey Koca Yurt</i>	Halikarnas Balıkcısı	Hürriyet Yay.
24- <i>Anadolu'nun Sesi</i>	Halikarnas Balıkcısı	Yeditepe Yay.
25- <i>Sonsuzluk Sensiz Büyür</i>	Halikarnas Balıkcısı	Bilgi Yay.
26- <i>Altıncı Ku'a Akdeniz</i>	Halikarnas Balıkcısı	Bilgi Yay.
27- <i>Merhaba Anadolu</i>	Halikarnas Balıkcısı	Bilgi Yay.
28- <i>Hesiodos. Eseri ve Kaynakları</i>	Azra Erhat	Türk Tarih Kurumu
29- <i>Mitoloji Sözlüğü</i>	Azra Erhat	Remzi Kitabevi
30- <i>İlk Akdeniz Medeniyetleri</i>	J. Gabriel Leroux	Remzi Kitabevi.
31- <i>Dinler Tarihi</i>	Felicien Challaye	Varlık Yay.
32- <i>Dinler Tarihi Araştırmaları</i>	Doç. Dr. Hikmet Tanyu	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay.
33- <i>Dinler Tarihi</i>	Prof. Dr. Günay Tümer Doç. Dr. Abdurrahman Küçük	Ocak Yayınları
34- <i>Kuran-ı Kerim Meali</i>	Pr.Dr.Yaşar Nuri Öztürk	Hürriyet
35- <i>Tanrı Buyruğu</i>	Ömer Rıza Doğrul	Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitap. Ltd. Şti.
36- <i>Tanrıların Vatanı Anadolu</i>	C.W. Ceram	Koza Yay.
37- <i>Anadolu Uygarlıkları</i>	Ord. Pr. Dr. Ekrem Akurgal	Net Turistik Yay. San. ve Tic. A.Ş.
38- <i>Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi</i>	Yön. Nezihe Araz	Kaynak Kitaplar
39- <i>Türkiye Halkının İlk Çağ Tarihi (1-2)</i>	Pr. Dr. Bilge Umar	Sergi Yay.
40- <i>Herodot Tarihi</i>	Herodots (Çev. Müntekim Ökmen)	Remzi Kitabevi
41- <i>Ege ve Yunan Tarihi</i>	Ord. Pr. Dr. A. Müfid Mansel	Türk Tarih Kurumu
42- <i>Milletler ve Hükümdarlar Tarihi</i>	Taberî	M.E.B. Yay.
43- <i>Dinler Tarihi Ansiklopedisi</i>		Gelişim Yayınları
44- <i>Tarih-i Umumi (Eski Yazı)</i>	Ahmed Refik	

45- <i>Batı Medeniyetinin Temelleri</i>	A.W.F. Blunt (Çev. M. Erim)	Edebiyat Fak. Matba.
46- <i>Yunan-Latin Eski Çağ Bilgisi</i>	Hense-Leonard	İst. Üni. Ed. Fak. Yay.
47- <i>Ilyada</i>	Homeros (Çev. A. Erhat A. Kadir)	Sander Yay.
48- <i>Coğrafya</i>	Strabon	Arkeoloji ve San. Yay.
49- <i>Tarih Öncesi Ege I-II</i>	George Thompson (Çev. Celal Üstel)	Payel Yay.
50- <i>Eski Çağda Ege Bölgesi</i>	George E. Bean (Çev. İ. Deleman)	Arion Yayınevi
51- <i>Hittitler</i>	İlhan Akşit	Akşit Yayınları
52- <i>Eski Yunan Din ve Mitolojisinde Artemis</i>	Dr. Güler Çelgin	Arkeoloji ve San. Yay.
53- <i>İnanç Sözlüğü</i>	Orhan Hançerlioğlu	Remzi Kitabevi
54- <i>Gılgamış Destanı</i>	N.K. Sandars	Hürriyet Yay.
55- <i>Düşünce Tarihi</i>	Orhan Hançerlioğlu	Remzi Kitabevi
56- <i>Eski Anadolu Tarihi</i>	Füruzan Kınal	Türk Tarih Kur. Yay.
57- <i>Türkiye Tarihi</i>	Pr. Dr. Yaşar Yücel Pr. Dr. Ali Sevim	Sabah Yayınları
58- <i>Yüzyılların Gerçeği ve Mirası</i>	Server Tanilli	Say Yayınları
59- <i>Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi (Cilt 1-4)</i>		Görsel Yay.
60- <i>Yurt Ansiklopedisi</i>		Anadolu Yay. A.Ş.
61- <i>Barnabas İncili</i>	Çev. Mehmet Yıldız	Kültür Basın Yay. Bir.

B- Yabancı Dilde Kaynaklar

1- <i>Turquie</i>	Guide Philippe Gentil	Recta-Foldex Paris
2- <i>La Religion Hittite</i>	Emmanuel Laroche	
3- <i>L'Art Religieux de la Cappadoce</i>	Dossiers Histoire et Archéologie	
4- <i>La Cappadoce Aux Surprenantes Richesses</i>	Histoire et Archéologie	
5- <i>Traduction Oecuménique de la Bible</i>		Le Cerf

6- <i>La bible d'Alexandrie</i>		Le Cerf
7- <i>Les Pères Apostoliques</i>	France Quéré	Edition du Seuil
8- <i>La Méditerranée, Les Hommes et l'Héritage</i>	Fernand Braudel George Duby	Flammarion
9- <i>Sites Antiques de Turquie</i>	Ord. Pr. Ekrem Akurgal	Haşet Kitabevi
10- <i>Sites Bibliques de Turquie</i>	Everett C. Blake Anna G. Edmonds	Redhouse Press
11- <i>Evangelios Apocryphes</i>	par France Quéré	Edition du Seuil
12- <i>Les Bacchantes</i>	Euripide Théâtre Complet	Garnier-Flammarion
13- <i>En Suivant Les Dieux</i>	Jacques Lacarrière	Philippe Lebaud
14- <i>Mythologie Grécque et Romaine</i>	P. Carmelin	
15- <i>Les Expéditions des Arabes Contre Constantinople Dans l'Histoire et Dans la Légende</i>	Marius Canard	
16- <i>The Hittites</i>	Johannes Lehmann	Collins
17- <i>The History of the Decline and Fall of the Roman Empire</i>	Edward Gibbon	
18- <i>Histoire des Tures</i>	Jean-Paul Roux	Fayard
19- <i>Les Métamorphoses</i>	Ovide	Garnier Flammarion